

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

การกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

(Participatory Action Research on the Standard of Environmentally Local Textile)

คณะผู้วิจัย

ประไพ ทองเชิญ : นักวิจัยเชิงปฏิบัติการ

สมยศ สุภาพรเหมินทร์ : ที่ปรึกษา

สันติพงศ์ ธรรมธำรง : ที่ปรึกษา

สนับสนุนโดย

กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

และ

มูลนิธิสายใยแผ่นดิน

กรกฎาคม ๒๕๕๖

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

การกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

(Participatory Action Research on the Standard of Environmentally Local Textile)

คณะผู้วิจัย

ประไพ ทองเชิญ : นักวิจัยเชิงปฏิบัติการ

สมยศ สุภาพรเหมินทร์ : ที่ปรึกษา

สันติพงศ์ ธรรมธำรง : ที่ปรึกษา

สนับสนุนโดย

กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

และ

มูลนิธิสายใยแผ่นดิน

กรกฎาคม ๒๕๕๖

(ก)

คำนำ

เมื่อเริ่มเข้าชนบทใหม่ๆ ในปี ๒๕๓๕ มีคำพูดอยู่ ๒ - ๓ คำที่ยังติดหูอยู่จนทุกวันนี้

หลวงพ่อบ้านเขียน สุวณฺโณ มีคำถามให้ได้หุคคิดว่า "เราสนใจเรื่องของคนข้างบ้านมากกว่าตัวเราเองหรือเปล่า" "เคยกินฟรีๆ ไหม" พอผ่านมาถึงมือใหม่ถูกถามว่ามือก่อนนี้กินอะไร... สัมแล้ว "เคยอ่านหนังสือฟรีไหม" พออ่านจบย่อหน้า... จำไม่ได้ว่าขึ้นต้นอย่างไร "เคยนอนฟรีๆ ไหม" ที่พอเดินขึ้นมา ก็ไม่รู้ว่าจะกลับไปตั้งแต่เมื่อไร นอนอิ่มหรือไม่... ไม่รู้ คำถามเรื่องฟรีๆ สองสามคำถามทำให้สะดุ้ง... ความถือดีของตัวเอง และหลวงพ่อยังให้ธรรมให้สติ ทั้งจากเขาแก่นไว้ด้วยประโยคที่ว่า "ในโลกนี้มีเรื่องที่น่าสนใจมากมาย แต่ทุกวันนี้เอาสมาธิไปสนใจเรื่องของคนด้นทุกข์เท่านั้น" แล้วตัวเราควรให้น้ำหนักอะไร เพียงใด

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ประสพการณ์ทำงานเกษตร มา ๑๐ กว่าปี ในวันนี้ นั้น เน้นให้ค้นหาเนื้อหา ออกจากรูปแบบให้ได้ เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านอย่าพึ่งเอาศาสตร์อะไรไปวัด ค่อยๆ พิจารณาให้จบ ให้ชัด แล้วจึงเอาศาสตร์เข้าไปจับ ภูมิปัญญาชาวบ้านเรื่องยามีคนสนใจทำเยอะแล้ว ลองช่วยกันค้นดูในทางอื่นบ้าง

ผู้ใหญ่ที่เต็มไปด้วยประสบการณ์ตรงให้สติให้แนวทางเอาไว้ ทำให้ได้พบเรื่องที่น่าสนใจหลายเรื่อง จากการนั่งหาชาวบ้านและแสวงหาสิ่งที่เรียกว่า "ภูมิปัญญาพื้นบ้าน"

๖: ๑๖ กะเหรี่ยงโปว์ ที่แม่สะเรียง จับปลาสดจากลำห้วยมือต่อมือ ด้วยบอกว่าง่ายมากๆ ขนาดให้ดื่มหม้อแกงรอ และเป็นเช่นนั้นจริงและจับมาพอดีเฉพาะมือ ทำให้ได้คิดว่าเก็บปลาไว้ในห้วย ปลาจะโตขึ้นทุกวันและสดอย่างแท้จริง

เด็กสาวชาวสะกอร์ที่บ้านห้วยบุ่งเลย กำลังค้นคว้าอยู่กับเครื่องมือไม้ไผ่ต่างๆ แต่ดูเหมาะสมและใช้งานได้ดียิ่ง กับอุปกรณ์ไม้ไผ่ที่ใช้กันในชุมชนมายาวนาน

"โบวา ทำอะไรอยู่"

"ทอดผ้าให้ลูก"

"โบวายังไม่ได้แต่งงานนี่"

"ใช่ โบวาเตรียมไว้ ตอนแต่งงานแล้วจะยุ่งไม่มีเวลาทำ"

"โบวามีแฟนแล้วหรือ"

"ยังพวกเราทำอย่างนี้ทุกคน ผู้หญิงกะเหรี่ยงสะกอร์ยังงี้ก็ต้องแต่งงาน"

คหกรรมศาสตร์ และการวางแผนครอบครัว มีมากันตั้งแต่เมื่อไรกันนี้...

ขาคี แม่บ้านชาวม้ง ที่พูดไทยคล่องและมีมือเย็บปักถักร้อยที่เก่ง จินตนาการว่าทำได้อย่างไร

ชาวม้งเราพูดกันว่า "ใครที่เกิดภายใต้ดวงอาทิตย์ดวงนี้ ทำได้ทุกคน" ง่ายและให้กำลังใจอย่างยิ่ง

"ขาคีทำผ้าเป็นตั้งแต่เมื่อไหร่"

“ไม่รู้หรอก จำได้ว่าเมื่อ ๔ ขวบตามแม่เข้าไปตัดไผ่ (Hemp) แม่ตัดต้นยาวเหลือแต่ต้นสั้น เราก็ตัดเป็นของเราพวกเด็ก แม่หลายคนเด็กหลายคน แม่หอบของแม่เราก็หอบของเรา แม่ลอกเราลอกตาม แม่ว่าไม่สวยเราก็สังเกตดูว่าแม่ทำยังไง พวกเราเด็กๆ ก็อวดกัน ใครทำสวยกว่ากัน สนุกทำเป็นไม่รู้ตัว”

ค้นแบบแนวนโยบายที่ Summer Hill หรือ Child Center เป็นเช่นนี้หรือไม่

เรื่องและภาพพื้นบ้านที่ประทับใจทั้งหมด คือ มรดกภูมิปัญญาในเรื่องการทำอยู่ทำกิน หาอยู่หา กินของบรรพชน เพื่อให้เกิดผลคือการอยู่ดีกินดีและไม่อดไม่อยาก เป็นที่มาของจิตใจอันงดงามของชาวบ้านที่ยังมีให้สัมผัสได้เสมอๆ ชื่นงานที่นำเอาจิตใจที่งดงามไปลง จึงเป็นสิ่งที่มิใช่มีเพียงฝีมือ แต่มีคุณค่าอันไม่อาจประมาณ

เรื่องราวบนผืนผ้ายังมีอีกมากมาย ซึ่งผ้าพื้นบ้านคือการสื่อสารภาษาอันงดงามแขนงหนึ่งอย่างมิอาจปฏิเสธได้

แม่บ้านชาวเขมรสูงที่สุรินทร์ เมื่อมีลูกสาวจะเริ่มทำเส้นไหมที่ดีที่สุด ทอผ้าที่ดีที่สุดให้ลูกสาวไว้ ผู้ใหญ่วันแต่งงาน ทำแต่เนิ่นๆ จึงมีเวลาฝึกฝน เลี้ยงไหมข้อมแดงเขียวเหลืองสดสวยไม่แพ้กัน แต่ละสีต้องรอวัตถุดิบที่พอเหมาะในแต่ละฤดู ผ้าพื้นบ้านผืนหนึ่งจึงมีมิติทางสังคมมากมาย ไม่ว่าจะเป็นองค์ความรู้ทางการเกษตร ทางเทคนิควิธี หรือทางมานุษยวิทยา และอีกหลายสาขาตามความสนใจของผู้เฝ้ารู้ในแว่นนั้นๆ ที่สามารถบอกเล่าหรือค้นคว้าได้อย่างกว้างขวาง

นี่เป็นเพียงภาพและคุณค่าอันประทับใจไม่รู้ลืม และเห็นคุณค่าของ “พ่อแม่พาทำ” ตามวิถีพื้นบ้านแท้ ๆ มาไม่ทราบว่ากี่รุ่นต่อกี่รุ่น จนปัจจุบันไม่เคยกังขากับการไหว้ผีบรรพบุรุษ เพราะที่เป็นตัวเป็นคนมาทุกวันนี้ ถ้าไม่ได้บรรพชนพาทำมา คนรุ่นเราจะมีรากอะไรติดตัว ถ้าพึ่งเพียงแค่ความพยายามทดลอง พิสูจน์บางสิ่งบางอย่าง ในช่วงสั้นๆ สามปี ห้าปี อาจเทียบได้หรือ กับพัฒนาการอันยาวนานของวิถีวัฒนธรรม ครอบครัวยุคที่เปื้อนแบบฝรั่งเศส ที่มีผู้คนอยู่ถึงกันเป็นตำนาน คิวขาวเป็นปี มีเคล็ดลับคือการทิ้งไว้ ๓ วันให้เริ่มบูดพอดีจึงอร่อยเป็นเลิศ จะต่างอะไรกับนมเปรี้ยวของอินเดีย จะต่างอะไรกับส้มฝักที่คงด้วยน้ำชาข้าวของชาวไทย ต่างอะไรกับหมูส้มไ้กรอกปลาต้มของคนพื้นบ้าน มิใช่จากฐานนี้หรือจึงทำให้เกิดอุตสาหกรรมนมเปรี้ยวที่ลือลั่นอย่างข่งในทุกวันนี้ หรือจะเป็นอุตสาหกรรมน้ำหอม และอุตสาหกรรมสุราอันมีมูลค่ามหาศาล และมีศักดิ์ศรีชื่อเสียงอันจรรยาบรรณที่ต้องอ้างภูมิอันเลอเลิศและถิ่นพิเศษที่ Born to be จากบุคลากรพิเศษที่ต้องคัดสรรจากน้อยคนนั้นนักเล่า จะต่างอะไรกับชาวบ้านไท

ไ้ยที่ข้อมหม่อนที่มือดำเลิ่ดำ คู ชิม และคนน้ำครามเพื่อหาความพอเหมาะพอดีในการข้อม ครอบครัวยุคที่เห็น Truffle อันแพงเป็นแสนบาทต่อกิโลยังมีอาจใช้วิธีวิทยาศาสตร์อันถ่วงการจับช้อนใด เพาะเชื้อให้อุบัติขึ้นมาเป็นสินค้าอันยังเม็ดเงินอันมหาศาลได้ ความเป็นธรรมชาติธรรมดาคืออันเป็นขบวนการเกิดขึ้นของผ้าพื้นบ้านผืนหนึ่งนี้แหละที่ทำให้ชาวไทยเราควรต้องน้อมเข้ามา เพื่อค้นหาสาระเงื่อนไขอันเป็นพิเศษในส่วนใดส่วนหนึ่งของขบวนการนี้ เพื่อนำมารวบรวมเป็นหมวดหมู่องค์ความรู้ในระเบียบปฏิบัติ

(ค)

ของการศึกษาแผนปัจจุบัน น่าจะทำให้เกิดสารัตถะอันน่าวิจัยวิจารณ์อีกมากมาย ที่ยังมีได้เกิดขึ้นมาก่อน มรดกเหล่านี้กำลังรอให้สายตาอันละเอียดอ่อนของคนช่างสังเกต และมีหัวใจที่ไฝหาสืบค้น ช่วยกันขุดคุ้ย พลิกค้นมรดกบรรพชนบนผืนดินไทยที่มอมไว้ผ่านมือต่อมือ และเพ่งห่างหายไปเมื่อเห็นดีกับการให้ เครื่องจักรทำแทน ให้คุณค่าที่ถูกทับถมโดยไม่มีใครสนใจมองมานานฉายประกายความจริงให้ปรากฏ

มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม คือผลของงานวิจัยชิ้นเล็กๆ ที่ คุณประไพ ทองเชิญ ได้เริ่มต้นขึ้น เป็นเพียงการเริ่มต้นเท่านั้นจริงๆ มิใช่สรณะอันเป็นที่สุด เพียงแค่จาก ๔ พื้นที่เล็กๆ จาก คนพื้นบ้านไม่กี่คน และเพียงกระบวนการระดมความคิดจากกลุ่มบุคคล ๓-๔ ครั้ง ในช่วงเวลา ๑๘ เดือน ของการทำงานวิจัย แต่มั่นใจว่าเมื่อท่านผู้ไฝหาความถูกต้องดีงาม ได้ผ่านผลงานวิจัยชิ้นนี้ จะเห็นประเด็น ตีชมอันมากมาย ในอันที่จะก่อเกิดเรื่องราวอันมีคุณค่าอีกมากมายอย่างหาจุดจบไม่ได้

ประโยชน์ใดๆ ที่ได้รับจากเอกสารงานวิจัยชิ้นนี้ คือคุณความดีที่ชนพื้นบ้านยังคงได้สืบทอดวิถีวัฒนธรรม เช่นที่เคยเห็นเคยเป็นอยู่ ทำให้สามารถสืบค้นมรดกภูมิปัญญาพื้นบ้าน และตามรอยเงื่อนปม ความ กินดี-อยู่ดี และความไม่อด-ไม่ยาก และสามารถอันโดดเด่นในเรื่องการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ได้ด้วย ตนเอง หรือพึ่งตนเองได้ทั้งกายและใจโดยแท้จริงของคนไทย และเรื่องราวในอดีตที่รุ่งเรืองบริบูรณ์ นำมา ก่อประโยชน์กับทุกคนในยุคปัจจุบัน

พระสันติพงศ์ เขมะปัญโญ

วัดป่าสุคะโต

๑๘ พฤษภาคม ๒๕๔๖

(ง)

คำขอบคุณ

ในความเป็นพื้นบ้าน

และคนทำงานระดับปฏิบัติการกับชุมชนเล็กๆ

แม้จะต้องใช้ระยะเวลายาวนานในการเดินทาง และขึ้นห้อยให้ได้ในสังคมกระแสหลัก

มีความมั่นใจ ความภาคภูมิใจในวิถีวัฒนธรรมชุมชน เป็นหลักใจ

จึงมาถึงวันนี้ และการก้าวต่อไป

ขอขอบพระคุณเป็นพิเศษ ในโอกาสและความช่วยเหลือที่ได้รับ

ดร. ปิยะวัติ บุญหลง และ ผศ. พัทธิน ดำรงกิติกุล สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

คุณวิฑูรย์ ปัญญากุล สหกรณ์กรีนเนท จำกัด

คุณสุวรรณา หลังน้ำสังข์ สหกรณ์เลมอนฟาร์มพัฒนา จำกัด

เพราะหาไม่ซึ่งบุคคลและองค์กรเหล่านี้แล้ว การวิจัยเชิงปฏิบัติการครั้งนี้คงไม่เกิดขึ้น หรือสำเร็จ
ลงได้ยากยิ่ง

พิเศษสุด คือที่ปรึกษา ๒ ท่าน คุณสมยศ สุภาพรเหมินทร์ และ พระสันติพงศ์ เขมะปัญโญ ซึ่ง
ได้ให้ข้อคิด ให้สติ ในการดำเนินโครงการ และร่วมปฏิบัติการตั้งแต่ต้นจนงานวิจัยเสร็จสิ้นลง ด้วย
เจตนารมณ์ที่งดงาม สอดคล้องกับการกระทำที่มีจุดยืนชัดเจน ในการส่งเสริมและพัฒนาผ้าทอพื้นบ้าน

ขอขอบพระคุณ กัลยาณมิตรผู้เห็นคุณค่าของผ้าพื้นบ้านทุกๆ ฝ่าย ที่ให้ความช่วยเหลือทั้งแรงกาย
และกำลังใจ ซึ่งผู้วิจัยไม่สามารถกล่าวนามได้หมด หากยังระลึกถึงความดีงามที่ได้สร้างสรรค์ร่วมกันอยู่
เสมอ

ท้ายสุดอันเป็นหัวใจของงานนี้คือ “ชาวบ้าน”

ขอแสดงความเคารพ และแสดงความขอบพระคุณ

วิถีวัฒนธรรมพื้นบ้าน ที่ยังมีให้เห็น ให้สืบค้น

สาระอันเป็นคุณค่าของการดำเนินชีวิต

อันจะช่วยให้มนุษย์มีวิสัยทัศน์

ที่จะพาชีวิตก้าวไปสู่ ความงดงาม และความจริง

ความดี ความงาม

ประไพ ทองเชิญ

พฤษภาคม ๒๕๕๖

(๑)

บทคัดย่อ

เรื่อง การกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

โดย นางสาวประไพ ทองเชิญ

คำว่า “ผ้าทอพื้นบ้าน” ไม่เคยถูกบรรจุลงในบริบทใดๆ ในสังคมไทย ทั้งๆ ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในเชิงวิถีวัฒนธรรมของแต่ละประเทศ และบ่อยครั้งที่ถูกสรุปจากมุมมองต่างบริบทว่าเป็นความล้มเหลวของการกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความชัดเจนให้กับ “ผ้าทอพื้นบ้านแท้” ซึ่งแนบแน่นอยู่กับ “ความเป็นกลุ่มชนพื้นบ้าน” ที่มีวิถีวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นอย่างป็นเอกลักษณ์ให้สามารถดำรงอยู่และสืบทอดต่อเนื่องไป

โดยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ระหว่างเครือข่ายช่างทอผ้าพื้นบ้านจาก ๔ ภูมิภาค เครือข่ายผู้บริโภค รวมถึงองค์กรส่งเสริมภาครัฐและเอกชน และการศึกษาเชิงลึกกรณีกลุ่มศึกษา ๔ พื้นที่ในภาคอีสาน อันเป็นฐานปฏิบัติการสืบค้นจากรากผ้าทอพื้นบ้านดั้งเดิมในแต่ละหมู่บ้าน จนถึงสิ่งที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน ร่วมกันรื้อฟื้นทำกันขึ้นใหม่ เพื่อให้ผู้มีส่วนร่วมได้กำหนดมาตรฐานจากความรับรู้อย่างเข้าใจในกระบวนการผลิตผ้าทอพื้นบ้านโดยแท้จริง และด้วยความเป็นของพื้นบ้านจำต้องให้คนพื้นบ้านเป็นผู้บอกเล่า

คุณค่าและศักยภาพภูมิปัญญาผ้าทอพื้นบ้านที่ค้นพบร่วมกันมีหัวใจหลัก ๓ ประการ กล่าวคือ เรื่องราวของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ เรื่องราวของกลุ่มชนพื้นบ้านที่มีลักษณะเฉพาะถิ่น และคุณค่าของฝีมือ การสร้างสรรค์ชิ้นงานด้วยมือชาวบ้านร่วมกันในชุมชน ซึ่งเป็นวิถีของการพึ่งพาตนเองและการพัฒนาที่ยั่งยืน สามารถนำมากำหนดเป็นมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้าน ๗ ประการ ดังนี้

๑. ใช้เส้นใยธรรมชาติ
๒. ใช้สีธรรมชาติ
๓. ทอด้วยกี่พื้นบ้าน และใช้เครื่องมือที่พัฒนาเป็นเครื่องทุ่นแรงแบบพื้นบ้าน
๔. ทำด้วยมือในทุกขั้นตอน มีพัฒนาการของฝีมือ
๕. ผืนผ้ามีเรื่องราว บอกลักษณะเฉพาะถิ่น
๖. มีความเป็นกลุ่มผู้ผลิต
๗. กระบวนการผลิตมีความปลอดภัยต่อสุขภาพของผู้ผลิต ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม

จากงานวิจัยชิ้นนี้ จะทำให้มองเห็นภาพตัวตนของผ้าทอพื้นบ้านชัดเจนขึ้น อันจะเป็นความหลากหลายของมรดกทางภูมิปัญญาบรรพชน เพื่อการสืบค้นและการพัฒนาให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมในทุกมิติ เพื่อความอยู่ดี-มีสุข ของคนรุ่นหลัง และในมิติธุรกิจชุมชนจะเป็นการสร้างตลาดผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวด

ล้อมที่แตกต่างจากผ้าทออุตสาหกรรมอย่างแท้จริงและชัดเจน
อันจะทำให้เห็นและเป็นคุณค่าผ้าทอพื้นบ้านในวิถีร่วมสมัย

ABSTRACT

The word "Pah Puen Baan" or "Local Textile" has never been mentioned in any context of Thai society. Even though, it is very important in the far-reaching influence of culture and every so often is summarized from the different principle aspect that is underdeveloped. To set the standard of Environmentally Local Textile, aiming to make understanding clearly on "Real Local Textile" which is consistent with the way of life of local people base on their cultural identity that be able to maintain its value and down to the present day.

Due to the process of participatory action research among four regional local weavers network, local governmental organization, NGOs and four case studies in the Northeast which are to find out the source of originally local textile in each village and its revival. Since, to be up to the standard, it needs participatory establishment of its to have right understanding in a local weaving process. The participants are mainly local weavers.

To accept in principal of value and potential of local wisdom as local textile, there are three main principles following firstly, the fertility of the nature and environment, secondly, an identity of local people or ethnics and thirdly, the value of their hand-made skills. That is the way of self-reliance and sustainable development which is the code of practice for the standard of local textile as follows :

1. to use only natural fiber
2. to use only natural dyes
3. to operate with hand - loom
4. to be skilled in weaving process
5. to appear the identity of community and its textile
6. to be woven by producer groups
7. to concern with the environment and health to both producer and consumer

As a result of research we can perceive clearly a status of local textile which is a diversity of their ancestor heritage and be of benefit to the people in all aspects, for being-well and happy and also benefit to marketing approach as community business. Apart from this, be able to categorize clearly between what is local textile and industrial textile. That is to say, the value of local textile is still bright way for our contemporary life and motherland lies ahead.

สารบัญ

คำนำ		(ก)
คำขอบคุณ		(ง)
บทคัดย่อ		(จ)
Abstract		(ฉ)
 บทที่ ๑	 บทนำ	
	๑. หลักการและเหตุผล	๑
	๒. วัตถุประสงค์โครงการ	๔
	๓. ขอบเขตงานวิจัย	๔
	๔. ระเบียบวิธีวิจัย	๔
	๕. การดำเนินงานของโครงการ	๕
	๖. ผลที่คาดว่าจะได้รับ	๖
 บทที่ ๒	 ผ้า : นิยามและความหมาย	 ๗
	๑. แหล่งที่มาของผ้า	๗
	๑.๑ ผ้าทอมือ	๗
	๑.๒ ผ้าทอโรงงาน	๘
	๒. ผ้าในมุมมองต่างๆ	๘
	๒.๑ ผ้าในมุมมองทั่วไป	๘
	๒.๒ ผ้าในมุมมองที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะตัว	๙
	๒.๓ ผ้าในมุมมองเฉพาะส่วน	๑๐
	๒.๔ ผ้าในมุมมองชาวบ้าน	๑๐
 บทที่ ๓	 ผ้าทอพื้นบ้านในวิถีชีวิตและวัฒนธรรม	 ๑๓
	๓.๑ กลุ่มวัฒนธรรมท้องถิ่น	๑๔
	๓.๒ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์	๑๕
	๓.๒.๑ ธรรมชาติให้เส้นใยที่หลากหลาย	๒๑
	๓.๒.๒ ธรรมชาติให้สีที่หลากหลาย	๒๒
	๓.๒.๓ ธรรมชาติให้แรงบันดาลใจ	๒๔
	๓.๓ มือและการทำด้วยมือ	๒๕
	๓.๓.๑ มือในกระบวนการทอผ้า	๒๖
	๓.๓.๒ มือในการประดิษฐ์เครื่องมือ	๒๗

บทที่ ๔	ผ้าทอพื้นบ้านอีสาน	๓๐
	๔.๑ ความงามบนความแตกต่างที่หลากหลาย	๓๒
	๔.๑.๑ ความหลากหลายของการสร้างลวดลาย	๓๒
	๔.๑.๒ ความหลากหลายของเส้นใย	๓๔
	๔.๑.๓ ความหลากหลายของเนื้อผ้า	๓๕
	๔.๑.๔ ความหลากหลายของสี	๓๕
	๔.๑.๕ ความหลากหลายของขนาด	๓๖
	๔.๒ คุณค่าสี่ธรรมชาติ	๓๖
บทที่ ๕	กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าพื้นบ้าน ภาคอีสาน	๓๘
	๕.๑ กรณีศึกษากลุ่มพรรณไม้	๔๐
	๕.๒ กรณีศึกษากลุ่มแพรวพรรณ	๔๕
	๕.๓ กรณีศึกษากลุ่มฝ้ายครามโคกภู	๔๗
	๕.๔ กรณีศึกษากลุ่มออนซอน	๕๐
	๕.๕ ประเด็นที่ค้นพบจากกรณีศึกษา	๕๒
บทที่ ๖	การกำหนดมาตรฐาน ผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม	๕๓
	๖.๑ วัตถุประสงค์ของมาตรฐาน	๕๓
	๖.๒ บทสรุปการปฏิบัติการจากชุมชน	๕๔
	๖.๓ บทสรุปการปฏิบัติการระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอก	๕๗
	๖.๔ บทสรุปมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม	๕๘
	๖.๕ แนวทางรับรองมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม	๖๒
	๖.๖ ข้อเสนอแนะและบทเรียนการวิจัยท้องถิ่น	๖๕
บรรณานุกรม		
ภาคผนวก ก.	สรุปการพัฒนามาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม	(๑-๑๖)

๑๘ กรกฎาคม ๒๕๕๕ (อาคารรัฐสภา ๒)

วันจันทร์ พ.ศ.

๒๖

จิ๋วเว็ด
อ.โขงเจียม

ภาพเขียนบันทึกการทำนาที่ผนังถ้ำผาหม่อนน้อย

อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี ซึ่งมีการทำนาปลูก

ข้าวมาประมาณ ๕,๔๗๑ ปีมาแล้ว

(แหล่งหิน : แหล่งหิน) (ข้าว วัฒนธรรมแห่งชีวิต)

เครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน สร้างสรรค์ด้วยตัวผู้เล่นนั้นๆ
มิใช่เป็นของทำจากโรงงานที่เหมือนกันทุกๆชิ้น
แต่สามารถสื่อภาษาดนตรีได้อย่างไพเราะจับใจ

จักสานจากไม้ เครื่องมือเก็บผลผลิตจากไร่
ตะกร้าสานตาห่างๆ สำหรับเก็บใบหม่อนมาเลี้ยงตัว
หนอนไหม (๒๕๔๕)

บ้านโนนพับ อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด

อ.โขง

จิ๋วเว็ด

บทที่ ๑ บทนำ

๑. หลักการและเหตุผล

มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่ยืนยันถึงการหามาหากินของชุมชนบ้านเชียงย้อนอดีตไปประมาณ ๕,๐๐๐ ปีว่ามีร่องรอยอารยธรรมเก่าแก่ของโลกคือ ข้าว เครื่องปั้นดินเผา และรอยเศษผ้าที่ติดก้ำไถลาริดแขนของโครงกระดูก* แสดงให้เห็นว่าขณะนั้นชุมชนแห่งนั้นได้รู้จักปลูกข้าว ทำนา ปลูกไหม เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงผึ้ง และทอผ้าขึ้นใช้เองแล้ว และหมายความว่าได้มีการคิดค้นมาก่อนหน้านั้น นานเท่าใดมิอาจทราบได้ หากแสดงถึงภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีพัฒนาการมาเป็นลำดับ เป็นกระบวนการปฏิบัติและการพัฒนา ซึ่งเป็นหัวใจของการพัฒนาที่ยั่งยืนมาจนถึงปัจจุบัน อันเป็นวิถีวัฒนธรรมของการดำเนินชีวิตแบบพึ่งตนเอง โดยเห็นได้จากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมควบคู่กับหัตถกรรม กล่าวคือ ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ปลูกฝ้าย ทอผ้า ปั่นหม้อ ตีเหล็ก และจักสานเครื่องใช้สอยในครัวเรือน เช่น กระบุง ตะกร้า กระด้ง กระติบข้าว เป็นต้น ผลตอบแทนที่ได้จากการผลิต คือ ข้าว อาหาร ของใช้ เครื่องนุ่งห่ม หรือปัจจัยสี่ ซึ่งเพียงพอสำหรับครอบครัว การประกอบอาชีพทั้งสองอย่างนี้ เป็นวิถีการผลิตที่ชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติมาเกื้อหนุน และอาศัยความรู้ที่เกิดจากการสังเกต การรู้จักใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ซึ่งได้สะสมและปฏิบัติสืบต่อกันมา กลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น สอดคล้องกับการศึกษาของศาสตราจารย์ ยศ สันตสมบัติ ได้ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ไว้ว่า “เป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพและวัฒนธรรมของปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุดหนึ่ง” ๑ มีการพัฒนาสืบต่อกันมา บนพื้นฐานของสัมพันธภาพอันแนบแน่นระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ

อนึ่ง ความสามารถในการสร้างสรรค์เครื่องใช้ในวิถีชีวิตประจำวันของชุมชนอีสาน นับว่าโดดเด่นในการสืบทอดภูมิปัญญาเฉพาะถิ่น และฝึมือความเชี่ยวชาญงานหัตถกรรมอย่างหลากหลายยิ่ง ภูมิปัญญาอีสานที่ประมวลขึ้นเป็นงานด้านหัตถกรรม นับว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาหลายชั่วคน ทำให้ชุมชนอีสานยังคงมีการทอผ้าเป็นวิถีวัฒนธรรมของแม่หญิงอีสานอยู่เกือบทุกหมู่บ้านจนถึงทุกวันนี้ ดังคำกล่าวที่ว่า “เมื่อสิ้นหนานา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก” ตามองค์ความรู้ท้องถิ่นที่สืบทอดมา เริ่มตั้งแต่การเตรียมวัตถุดิบ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และปลูกฝ้ายพันธุ์พื้นบ้านควบคู่กับการทำไร่ ทำนา การสาวเส้นไหม การเส้นฝ้าย การฟอกฝ้าย ค่องเส้นไหมด้วยวัสดุและสีที่ได้จากธรรมชาติอย่างง่ายๆ เช่น การย้อมครั้ง ย้อมคราม ย้อมมะเกลือ และย้อมเขหรือแก่นขนุน การทอเป็นลวดลายบนผืนผ้า โดยอาศัยเพียงมือช่างทอ และเครื่องมืออย่างง่ายเป็นกลไกพื้นบ้านที่ประดิษฐ์ขึ้นจากความต้องการในการใช้งาน จากวัสดุต่างๆ หลายชนิด หลายประเภทตามธรรมชาติในแต่ละถิ่น ออกแบบให้ใช้ได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับร่างกายที่ธรรมชาติมอบให้ ใช้ความคิดสร้างสรรค์เต็มศักยภาพของความเป็นมนุษย์ บนกิจกรรมตามความจำเป็นในวิถีวัฒนธรรม ทำให้ผ้าแต่ละผืนบรรจุไว้ด้วยเรื่องราวของชุมชน ภูมิปัญญาหลากหลายที่สั่งสมมาอย่างยาวนานประมวลไว้ในชิ้นงานและความเชี่ยวชาญในฝีมือของช่างทออย่างเต็มภาคภูมิ

๑ สุจิตต์ วงษ์เทศ “เบ้าสังคัมและวัฒนธรรมอีสาน”, ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๔๔

๒ ศาสตราจารย์ ยศ สันตสมบัติ ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนายั่งยืน, ๒๕๔๒

X

13

จีนตูบัว ราชบุรี ผืนนี้
มีงานปักเป็นตัวเอก มีงานจกหลบผสมอยู่เป็นรอง
(เก็บรักษาโดย-คุณคอบกุล เกื้อกุลวงศ์)

X

ผ้าไหมแบบดั้งเดิม ของชาวไทยไชย (๒๕๔๕)
พื้นฝ้ายข้อมครึ่ง ลายจิตใช้ไหมข้อมเหลือง
ใช้มา ๒ ชั่วโมงคุณ พบที่บ้านโนนเรือ

อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร (๒๕๔๕)

ผ้าพื้นบ้านในวิถีประจำวันของชาวบ้านหลายพื้นที่
ทั้งภาคเหนือและอีสาน มีทั้งสนองทางกายและใจ

ผ้าทอพื้นบ้านแท้ จึงนับว่าเป็น “ผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรม” ซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มชาติพันธุ์ ความเป็นชุมชน เช่น ผ้าขาวไทยเขมร ผ้าขาวลาวครั้ง ผ้าขาวไทยลาว หรือผ้าชนเผ่าปาเกะญอ ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นชัดเจน

ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน ซึ่งอยู่ในทิศทางการพัฒนาตามกระแสหลัก เครื่องบริโภครูปโภคจากภาคอุตสาหกรรมเข้ามามีบทบาทแทนที่อาหารและของใช้แบบพื้นบ้านเป็นอย่างมาก ชุมชนได้รับการส่งเสริมให้ทำการผลิตเพื่อป้อนวัตถุดิบเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม ในระยะเวลา ๔๐-๕๐ ปี แห่งการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สามารถกล่าวได้ว่ามีผลกระทบให้ความเป็นชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่นเสื่อมสลาย และคนในชุมชนต้องอพยพไปเป็นแรงงานรับจ้างไร้ฝีมือ ในภาคอุตสาหกรรม หรือขายบริการ แบบแผนชีวิตเปลี่ยนมาเป็นการมุ่งหาเงินเพื่อซื้ออยู่ซื้อกิน หรือซื้อความสะดวกสบาย ขาดความสืบทอดในการทำอยู่ทำกินด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องปัจจัยสี่ พัฒนาการและศักยภาพที่เคยมีอยู่อย่างหลากหลายลดลง กลายเป็นศักยภาพความสามารถในการคิดการทำอย่างพึ่งตนเอง

สถานการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดคำถามต่อทิศทางการพัฒนาและการแสวงหาทางเลือกใหม่ในการพัฒนาแบบยั่งยืน แนวคิดว่าด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพึ่งตนเองได้ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาในการกำหนดเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เมื่อประมาณ ๒๐ ปีมาแล้ว และเนื่องจากภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นบ้านยังเป็นส่วนที่มีภาพปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจน จากลักษณะการแต่งกายและการใช้ผ้าของแต่ละชุมชนในโอกาสงานบุญ หรืองานพิธีกรรมตามประเพณีของชุมชนอย่างหลากหลาย นับว่าเป็นรากเหง้าที่ยังเหลือให้สืบค้น การส่งเสริมการรวมกลุ่มทอผ้าข้ามสิทธรมชาติในลักษณะอาชีพ

เสริมที่มีจุดมุ่งหมายในการสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจชุมชนขององค์กรชาวบ้านในภาคอีสาน จึงได้ริเริ่มขึ้นตั้งแต่นั้นมา โดยเน้นบทบาทในการสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้จากภูมิปัญญาดั้งเดิมระหว่างหมู่บ้าน และศึกษาองค์ความรู้จากภายนอก ทดลองทำชิ้นใหม่จนเกิดความมั่นใจ จากนั้นจึงนำผลงานผ้าพื้นบ้านออกมาเผยแพร่ และสัมพันธ์กับระบบตลาดในรูปแบบของธุรกิจชุมชน ดังเช่น กลุ่มพรรณไม้ จังหวัดร้อยเอ็ด และกลุ่มแพรพรรณ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นตัวอย่างรูปธรรมการพัฒนาธุรกิจชุมชนไปสู่การพึ่งตนเองขององค์กรชุมชนในภาคอีสาน

ในระยะ ๔-๕ ปีที่ผ่านมาข้อสังเกตว่า ได้เกิดกระแสการส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มสตรีทอผ้าข้ามสิทธรมชาติ เพื่อเป็นอาชีพเสริมอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว ใช้แนวทางการส่งเสริมพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือในรูปแบบใหม่ๆ คอบสนองความต้องการของตลาด เน้นกระบวนการผลิตลักษณะกึ่งอุตสาหกรรม มีการนำวัตถุดิบไปให้ชาวบ้านทอตามแบบที่ต้องการ ภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกปรับเปลี่ยนด้วยระบบตลาด ผ้าทอมือส่วนใหญ่ที่ออกมาสู่ตลาดจะมีลักษณะทั่วไปที่คล้ายๆ กัน เนื่องจากเป็นผ้าที่อาศัยเพียงแรงงานชาวบ้านเท่านั้น ไม่สามารถบ่งบอกเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นได้ ทำให้กิจกรรมกลุ่มสตรีทอผ้าในชนบทส่วนใหญ่ ดูเหมือนจะสรุปผลการทำกิจกรรมกันว่า “ไม่รู้จะทอผ้าอะไร ขายที่ไหน อยู่ตลอดเวลา” ประเด็นจึงอยู่ที่ว่าชาวบ้านควรจะทอผ้าไปในทิศทางใด และจะสร้างตลาดผ้าทอของชาวบ้านให้ชัดเจน แตกต่างจากผ้าทั่วไปได้อย่างไร?

ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาผ้าทอพื้นบ้านอีสานธรรมชาติ พบว่ายังไม่มีมีการศึกษารวบรวมภูมิปัญญาด้านนี้อย่างละเอียด ชัดเจน รอบคอบ และเนื่องจากองค์ความรู้ดังกล่าวเป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบทเฉพาะถิ่น เฉพาะภาษา และเฉพาะคน เป็นความรู้ที่เกิดจากการทำมือที่พาทำกันมา มีความหลากหลาย ฉะนั้น ด้วยกระบวนการศึกษาวิจัยควบคู่กับการปฏิบัติจริงจากชุมชน ซึ่งเป็นเจ้าของภูมิปัญญาและเป็นผู้สืบทอดตัวจริงได้ถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิตในการทำอยู่ทำกินที่เกี่ยวข้องกันอย่างเป็นองค์รวม น่าจะทำให้ความจริงและคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ปรากฏอย่างสมบูรณ์ ชัดเจน เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยแท้

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้ตระหนักถึงความสำคัญและศักยภาพของภูมิปัญญาผ้าพื้นบ้านจึงได้สนับสนุนให้องค์กรพัฒนาเอกชนและชุมชน ร่วมทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อท้องถิ่น โดยเริ่มจากการประมวลสถานการณ์ภาพวิสัยทัศน์ กลยุทธ์ การวิจัยและพัฒนาผ้าทอพื้นบ้านไทย ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ จากนั้นทำการศึกษาวิจัยต่อเนื่องเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาการตลาดผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ในปี พ.ศ. ๒๕๔๓ จากการศึกษาวิจัยดังกล่าว ทำให้เห็นประเด็นสืบเนื่องที่จำเป็นต้องพิจารณาและศึกษาให้ชัดเจน ๒ ประเด็น คือ

๑. องค์กรหรือบุคคล ที่สัมพันธ์กับผ้าทอพื้นบ้านส่วนใหญ่มุ่งพัฒนาและส่งเสริมในเชิงเศรษฐกิจเพียงประเด็นเดียว โดยเฉพาะการเพิ่มรายได้ คือ “ตัวเงิน” มิได้มองภาพรวมทั้งหมดของวิถีวัฒนธรรม ทำให้มองไม่เห็นข้อเด่นที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งยังมีให้สืบค้นและนับว่าเป็นจุดแข็งของแต่ละถิ่น อันจะเป็นประโยชน์โดยแท้จริงต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทำให้การรับรู้และความเข้าใจต่อคุณค่าของกระบวนการผลิตและวิถีวัฒนธรรมของชุมชนไม่ตรงกับวิถีที่เป็นชีวิตจริงที่เป็นองค์รวมและมีความหลากหลาย
๒. ชาวบ้านหรือองค์กรชุมชนผู้สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นตัวจริงขาดความมั่นใจ เนื่องจากเข้าใจว่าความเป็นชุมชนไม่มีสถานภาพในสังคม อีกทั้งโอกาสและช่องทางที่เหมาะสมในการสื่อสารเรื่องราวที่มีคุณค่าจากชุมชนที่หลากหลายให้สังคมหรือคนต่างวัฒนธรรมได้รับรู้ อย่างเข้าใจโดยต้องเท่านั้น ก่อนข้างเป็นไปด้วยความยากลำบากสำหรับชาวบ้านตลอดมา

ข้อพิจารณาทั้ง ๒ ประเด็นดังกล่าวนี้ ได้นำไปสู่คำถามเพื่อหาแนวทางในการศึกษาแบบบูรณาการ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมไปด้วยกัน (โดยตั้งโจทย์วิจัยว่า) กล่าวคือ

“จะกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมจากเครือข่ายผู้ผลิต เครือข่ายผู้บริโภค และองค์กรสนับสนุน เพื่อกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านที่แท้จริงที่เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม จากความรับรู้เข้าใจในกระบวนการผลิต และการบริโภคผ้าทอพื้นบ้านได้อย่างไร?

๒. วัตถุประสงค์โครงการ

๔

- ๒.๑ เพื่อค้นหากลไกการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพ ผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ในภาคอีสาน
- ๒.๒ เพื่อหาวิธีสร้างความเข้าใจในกระบวนการผลิต และเกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมให้แก่เครือข่ายผู้บริโภค ในแง่ผู้ผลิตหรือชุมชน ควรจะรู้ชัดเจนว่ามีสิ่งใดบ้าง บอกลักษณะเฉพาะของผ้าทอพื้นบ้านที่ตนเองควรภาคภูมิใจ ในแง่ผู้บริโภคหรือผู้ใช้ ควรสามารถจำแนกแยกแยะรูปแบบและคุณค่าของผ้าที่ใช้ได้อย่างถูกต้อง
- ๒.๓ เพื่อพัฒนาระบบการรับรองคุณภาพ ภายในเครือข่ายผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ในภาคอีสาน

๓. ขอบเขตของการวิจัย

- ๓.๑ ศึกษากรณีตัวอย่าง กลุ่มทอผ้าข้อมสีธรรมชาติ ๔ กลุ่ม ในภาคอีสาน อันเป็นตัวแทนที่ครอบคลุมในเชิงภูมิปัญญาการทอผ้าไหม ผ้าฝ้าย และในเชิงพื้นที่ แบ่งเป็นอีสานเหนือ อีสานใต้ ดังนี้ คือ
๓.๑.๑ กลุ่มแพรวพรรณ	จังหวัดขอนแก่น
๓.๑.๒ กลุ่มฝ้ายครามโคกภู	จังหวัดสกลนคร
๓.๑.๓ กลุ่มออนซอน	จังหวัดอุดรธานี
๓.๑.๔ กลุ่มพรรณไม้	จังหวัดร้อยเอ็ด
- ๓.๒ ค้นหาเกณฑ์ที่เป็นหลักการ โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้ผลิต กลุ่มผู้ส่งเสริม กลุ่มผู้ค้า และกลุ่มผู้บริโภค
- ๓.๓ กำหนดเกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม
- ๓.๔ แสวงหาแนวทางในการใช้เกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติจริง

๔. ระเบียบวิธีวิจัย

- ๔.๑ ทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยชุมชนในฐานะผู้สืบทอดภูมิปัญญามีส่วนร่วมในการรวบรวมประสบการณ์มาสำแดงหรือทำให้ปรากฏขึ้นจริงตามองค์ความรู้ดั้งเดิม และความรู้ที่พัฒนาขึ้นมาใหม่
- ๔.๒ ทิมวิจัยและชุมชนร่วมกันวิเคราะห์และสรุปผลจากการปฏิบัติ แล้วนำไปประมวลเป็นองค์ความรู้อย่างเป็นระบบ
- ๔.๓ ประสานความร่วมมือให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างองค์กรชุมชนภายในเครือข่าย และระหว่างองค์กรชุมชนกับองค์กรสนับสนุนจากภายนอก

๕. การดำเนินงานของโครงการ

แบ่งเป็น ๔ ระยะ เพื่อให้สอดคล้องกับฤดูกาลผลิต และวิถีชีวิตของชุมชน

ระยะที่ ๑ หาแนวทาง (มกราคม – มิถุนายน ๒๕๔๔)

กิจกรรมที่ดำเนินการ

- ค้นหาและทบทวนลักษณะผ้าทอพื้นบ้านแท้ จากกลุ่มศึกษานำร่องและพื้นที่เครือข่าย ทั้ง ๔ ภาค
- ศึกษาความรู้เกี่ยวกับผ้าพื้นบ้านในประเทศและในต่างประเทศ
- จัดสัมมนาระหว่างองค์กรผู้ผลิตทุกภูมิภาค ผู้บริโภค ผู้สนับสนุน และนักวิชาการ เพื่อหาข้อสรุปแนวทางการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานการทอผ้าพื้นบ้าน (๕ พฤษภาคม ๒๕๔๔)

ระยะที่ ๒ ยกร่างมาตรฐาน ผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม (กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๔๔)

กิจกรรมที่ดำเนินการ

- จัดประชุมผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรง เพื่อพิจารณาเชิงโครงสร้างและหลักการในการยกร่างมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม (๑ สิงหาคม ๒๕๔๔)
- จัดสัมมนาเครือข่ายผู้ผลิตใน ๔ พื้นที่ เพื่อพิจารณาร่างมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม และกำหนดมาตรฐานร่วม ๗ ประการ (๒ – ๓ กันยายน ๒๕๔๔)
- ทีมวิจัยและผู้นำกลุ่มจัดประชุมสมาชิกในหมู่บ้าน เพื่อชี้แจงและระดมความคิดเห็นพร้อมทั้งวางแผนผลิตชิ้นงานตามมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม จากนั้นสรุปผลจากการทดลองผลิตชิ้นงาน
- จัดเสวนาระหว่างกลุ่มผู้ผลิตและผู้บริโภค เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้พื้นบ้านบางประการให้ผู้ผลิตและผู้บริโภคได้ตระหนักในคุณค่าผ้าพื้นบ้าน ดังเช่น การยอมรับความงามที่มีชีวิต และชุมชนผ้ามะเกลือ ร่วมกับสหกรณ์กรีนเนท จำกัด

ระยะที่ ๓ นำเสนอผลงานเบื้องต้น (มกราคม – มีนาคม ๒๕๔๕)

กิจกรรมที่ดำเนินการ

- ทีมวิจัยและผู้นำกลุ่มจัดคุยกับสมาชิกในหมู่บ้าน สรุปผลการทดลองผลิตชิ้นงานตามมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม
- ทีมวิจัยและเครือข่ายผู้ผลิตจัดสัมมนา เพื่อนำเสนอมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม และชิ้นงานแก่ผู้ประกอบการและผู้บริโภค เพื่อทดสอบความพึงพอใจร่วมกัน (๑๕ มีนาคม ๒๕๔๕)
- ทีมวิจัยและเครือข่ายผู้ผลิตทบทวนปรับปรุงมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

ระยะที่ ๔ สรุปงานวิจัย และขยายผล

กิจกรรมที่ดำเนินการ

- ประสานความร่วมมือระหว่างเครือข่ายผู้ผลิตและผู้ประกอบการ อาทิ สหกรณ์ ^{ผู้ผลิต} กรีนเนท จำกัด และสหกรณ์เลมอนฟาร์ม (จำกัด) เพื่อหาแนวทางในการสร้างตลาดผ้าทอพื้นบ้านตามมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม
- ทำโครงการส่งเสริมผ้าทอพื้นบ้านตามมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมในพื้นที่กลุ่มออนซอน อุครธานี ร่วมกับคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (มิถุนายน ๒๕๔๕ - มิถุนายน ๒๕๔๖)
- ประสานความร่วมมือกับฝ่ายประชาสัมพันธ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย นำสื่อมวลชนลงพื้นที่วิจัย เพื่อศึกษาวิถีชีวิตและวัฒนธรรมผ้าทอพื้นบ้านอีสาน มาเผยแพร่ต่อสังคม
- จัดสัมมนา มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๕) ^๑ เพื่อรายงานผลการวิจัย และหาบทสรุปในการนำเกณฑ์มาตรฐานไปใช้ประโยชน์ ต่อเนื่อง
- จัดเสวนา ผ้าทอพื้นบ้านในวิถีชีวิตวัฒนธรรมท้องถิ่น (๒๐ กรกฎาคม ๒๕๔๕) ที่สหกรณ์เลมอนฟาร์ม จำกัด เพื่อเน้นให้สังคมเข้าใจเรื่องคุณค่าผ้าพื้นบ้าน เป็นการสร้างตลาดผ้าพื้นบ้าน ให้เห็นชัดถึงผ้าพื้นบ้านแท้ ^๑ และผ้าที่ทอจากแหล่งผลิตอื่นๆ ในเชิงอุตสาหกรรม
- จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์

๖. ผลที่คาดว่าจะได้รับจากโครงการ

- ได้มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมที่สร้างความชัดเจนให้กับผ้าทอพื้นบ้าน อันจะส่งผลให้องค์กรชุมชนหรือกลุ่มผู้ผลิตเกิดความมั่นใจในการสืบทอดเอกลักษณ์ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เป็นวิถีวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น ^{ผู้ควา} รู้ว่าสิ่งใดบ่งบอกเอกลักษณ์ผ้าพื้นบ้านที่ตนเองควรภาคภูมิใจ ๒๕๕๖
- ผู้บริโภคชัดเจนในคุณค่าผ้าพื้นบ้านและสามารถจำแนกรูปแบบผ้าจากแหล่งผลิตอื่น เช่น ผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็กและใหญ่ได้อย่างถูกต้อง
- เกิดการพัฒนาต่อเนื่องจากภูมิปัญญาดั้งเดิมอย่างถูกทิศทางของชุมชนในแต่ละท้องถิ่น
- เป็นช่องทางในการสร้างสรรค์สังคมที่ดี มีวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นที่ทรงคุณค่าและงดงาม สมควรฟื้นฟูและสืบทอดต่อเนื่องไป

ภาพวาดกลุ่มแม่หญิง ที่วัดภูมินทร์
อ.หนองบัว จ. น่าน อายุประมาณ ๒๐๐ ปี

แหล่งที่มา: (Silken Threads Lacquer Thrones)
นพรัตน์

ชุดแต่งงานของเจ้าทางเหนือ

แหล่งที่มา: (Silken Threads Lacquer Thrones)
นพรัตน์

ชุดของพระชาดาธารักษ์

แหล่งที่มา: (Silken Threads Lacquer Thrones)
นพรัตน์

บทที่ ๒

ผ้า : นิยามและความหมาย

“ผ้า” ที่มนุษย์ใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มนั้น มีวิวัฒนาการขึ้นมาพร้อมกับประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ นับตั้งแต่มนุษย์สมัยโบราณได้รู้จักนำใบไม้ เปลือกไม้ มาใช้ปกปิดร่างกาย จนกระทั่งได้รู้จักการทอผ้าขึ้น ใช้ สร้างสรรค์การแต่งกายให้มีความงดงาม ความสะดวก ความเหมาะสมกับการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม กลายเป็น อารยธรรมการแต่งกาย ซึ่งเปรียบเสมือน ภาษาทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกที่มาและเรื่องราวได้ตั้งแต่แรกเห็น

เมื่อกล่าวถึง “ผ้าไทย” น่าจะเห็นพ้องต้องกันว่า อันดับแรกที่เกิดขึ้นคือ ผ้าที่งดงามวิจิตรพิศดารจนเกินกว่าจะสวมใส่ในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งน่าจะเป็นผ้าที่คิดมาจากภาพในอดีต เป็นภาพวาดหรือภาพถ่าย ซึ่งอาจจำแนกได้เป็นผ้าแนวราชสำนัก โดยให้น้ำหนักที่ ผ้าจีน และลำดับที่สองเป็นภาพ ผ้าถุง ซึ่งน่าจะเป็น ผ้าจีนไหมมัดหมี่ ผ้าปาเต๊ะ ผ้าพิมพ์ลาย หรือจีนริ้วขวาง ตามแต่ประสบการณ์เฉพาะตัวของผู้คิด

ทั้งสองอันดับนี้เป็นสิ่งที่สอดคล้องต้องกัน และเป็นความภูมิใจอย่างยิ่งที่ ผ้าจีน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมผ้าผืนของทวีปเอเชีย ยังคงเป็นตัวแทนของผ้าไทย

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ผ้าไทยมีการจำแนกโดยความรู้สึกเบื้องต้น เมื่อกล่าวถึงลายจะเป็นลายทอ เช่น จีนหมี่ จีนริ้วขวาง และเป็นลายพิมพ์ เช่น โสร่งปาเต๊ะ คือใช้เทคนิคการพิมพ์บนผ้าผืน และถ้าจะพูดถึงกระบวนการผลิตหรือที่มาของผ้าจะเห็นได้คร่าวๆ ว่า มีผ้าที่มาจากกระบวนการทอมือ และผ้าที่มาจากกระบวนการทอด้วยเครื่องจักรในโรงงาน

๑. แหล่งที่มาของผ้า

ผ้าที่เราใช้กันในประเทศทุกวันนี้ หากจะกล่าวถึงแหล่งที่มาและกระบวนการผลิต สามารถแบ่งเป็น ๒ หมวดใหญ่ ๆ คือ ผ้าทอมือ และผ้าทอโรงงาน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ผ้าเกือบทั้งหมดที่ใช้จะเป็นผ้าโรงงาน ไม่ว่าจะเป็นโรงงานไทย หรือโรงงานต่างประเทศ และเมื่อมีโอกาสพิเศษที่อยากแต่งกายแบบไทย ก็จะใช้ผ้าที่มีลวดลายบ่งบอกความเป็นไทยในรูปแบบสากล เป็นผ้าจีน หรือผ้าถุงลายสวยงามมาแปรรูปเป็นเสื้อหรือกระโปรงหรือถุงสำเร็จ การจำแนกถึงแหล่งที่มาของผ้าจึงเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะช่วยให้มุมมองทางการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องผ้ามีความรอบด้าน ครอบคลุมความหมายและลักษณะของตัวผ้า ซึ่งเป็นรายละเอียดของเนื้อหาที่สำคัญ ซึ่งจะช่วยให้เห็นถึงเรื่องราวของผืนผ้าอันเป็นคุณค่าภายในที่แฝงอยู่ภายใต้ลักษณะทางกายภาพภายนอกที่เป็นรูปแบบและสีลวดลายของผ้าแต่ละประเภท

๑.๑ ผ้าทอมือ คือ ผ้าที่ได้จากกระบวนการทอผ้าแบบพื้นบ้านทั้งหมด ตั้งแต่ขั้นตอนปลูกฝ้ายปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การเตรียมเส้นใย ขั้นตอนการฟอกย้อมและขั้นตอนการทอ หรือตัดตอนบางขั้นตอนของ

โสร่งไหมของชาวไทลาว ภาคอีสาน

ชั้นจกฝ้าย บ้านหัวทุ่ง อ. ดอง จ.แพร่ (๒๕๔๕)

ตัวเสื้อ

ชั้นหัว

หมอนขวานปักลวดลายด้วยเส้นเงินเส้นทอง

ชั้นขกดอก สอดเส้นเงิน

(Silken Threads Lacquer Thrones) (Silken Threads Lacquer Thrones)

(เนื้อผ้า : วัสดุ Siken Threads Lacquer Thrones)

กระบวนการทอผ้าแบบพื้นบ้านออกไป แต่ยังคงอาศัยฝีมือของช่างทอในการผลิตชิ้นงาน ซึ่งสามารถจำแนกได้ ๔ ประเภท คือ

๑.๑.๑ ผ้าทอพื้นบ้าน คือผ้าที่ชนพื้นบ้านทอใช้ขึ้นมาเอง ตามวิถีวัฒนธรรมของชนกลุ่มนั้นๆ ตามศักยภาพและทักษะของแต่ละคน มีรายละเอียดเป็นของตัวเองอย่างอิสระ ใช้ฝ้ายหรือไหมพื้นบ้าน เย็บมือ สาวมือ ฟอกย้อมโดยใช้วัตถุดิบท้องถิ่น เป็นกระบวนการตามภูมิปัญญาเฉพาะถิ่น ทำให้เกิดเป็น “ผ้าผืน” ที่มีเอกลักษณ์ของชุมชนชัดเจน เช่น ชิ่นลายน้ำไหลของชาวไทลื้อ ชิ่นตีนจกเมืองลอง ผ้าแพรวาบ้านโพน กาพสินธ์ หรือผ้าที่ทอใช้ตามพิธีกรรม เช่น ตุ่งพระธาตุของอีสาน ตุ่งแมงมุมของสลับแล ผ้าพื้นบ้านที่แท้ๆ นี้จะออกมาในรูปของผ้าผืนสำเร็จขนาดเล็กหรือใหญ่ ใช้ตามศิลปการนุ่งห่มของแต่ละชุมชน เช่น ผ้าถุงโจงกระเบน ผ้าแถบ ผ้าสไบ ผ้าขาวม้า ผ้าเตี่ยว และโสร่ง เป็นต้น รวมถึงสำหรับและกิโมโนของต่างประเทศ เป็นเครื่องแต่งกาย

๑.๑.๒ ผ้าทอกิ่งอุตสาหกรรม คือผ้าที่คัดลอกกระบวนการทอผ้าแบบพื้นบ้านตามภูมิปัญญาท้องถิ่นไปอย่างมาก เพราะใช้เส้นใยสำเร็จรูป เส้นใยสังเคราะห์และย้อมสีเคมี ซึ่งจะอยู่ในรูปแบบใกล้เคียงผ้าทอพื้นบ้านเดิม แต่เส้นใยและสีมาจากโรงงานอุตสาหกรรม อาศัยแรงงานของชาวบ้านเฉพาะขั้นตอนการทอมือเท่านั้น อนึ่ง ผ้าทอกิ่งอุตสาหกรรมที่จำหน่ายอยู่ทั่วไปตามท้องตลาดในปัจจุบัน จะมีรูปแบบที่ไม่สามารถระบุชาติพันธุ์หรือแหล่งที่มาได้ชัด เพราะมักจะเลียนแบบกันไปมาตามกระแสของตลาด แต่สามารถประมาณได้ว่าครองสัดส่วนกว่า ๘๐ เปอร์เซ็นต์ของผ้าทอมือทั้งหมด ซึ่งมีแหล่งผลิตใหญ่อยู่ในชนบท

๑.๑.๓ ผ้าราชสำนัก คือผ้าพิเศษเฉพาะโอกาสพิเศษในงานสำคัญเป็นพิเศษ มีความวิจิตรอย่างยิ่ง เนื่องจากใช้ฝีมือเป็นพิเศษ ใช้เทคนิคพิเศษและซับซ้อน เป็นสิ่งที่ทำให้หลายคนมองว่า ผ้านี้สวยหรูเกินกว่าจะใช้ได้ อาจจะเป็นด้วยราคาหรือเป็นด้วยรูปแบบที่ไม่ธรรมดา ไม่สามารถนำมาใช้ทุกอันได้ ทำให้บางครั้งถูกสรุปเป็นภาพรวมไปว่า ผ้าทอพื้นเมืองไม่เหมาะกับวิถีชีวิตปัจจุบัน

ในความเป็นจริง ผ้าราชสำนักเป็นผ้าที่มีผู้ทอได้น้อยคนนัก ยังเป็นผ้าชั้นเลิศชั้นพิเศษเพื่อถวายราชสำนักด้วยแล้ว อาจจัดเครื่องมือไว้เพื่อทำประกาศฝีมือสักครั้งให้เลื่องลือแล้วยุติการทอไว้เพียงนั้น หรือพูดอย่างง่ายๆ ว่า ทอผ้าผืนเดียวไม่ทำซ้ำอีก ดังเช่น คุณชายพยอม สีนะวัฒน์ ศิลปินแห่งชาติสาขาจิตรศิลป์ ที่จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งทอผ้ายกดินเงินดินทองให้เขาเก็บถายนับร้อยเขา ทั้งเขาโด่งแดง เขายก เก็บมุกไม้สอซับซ้อนเหลือประมาณ และเพียงชิ้นเดียวสามารถประกาศศักยภาพแห่งฝีมือช่างทอได้ถึงที่สุด

ผ้ายกดินเงินดินทองนี้ ในสมัยโบราณจะใช้ทองแท้ เงินแท้ ดังเช่น มล.เนื่อง นิธิรัตน์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือชีวิตในวัง เล่ม ๑ ที่ท่านได้ถ่ายทอดความทรงจำที่ได้รู้ ได้ทำ ให้ผู้อื่นได้เรียนรู้คิดว่า ผ้าไหมยกดินทองของ “เจ้านาย” นั้น เมื่อไม่ทรงโปรดจะนำไปเผาเพื่อเก็บเอาเงินและทองไปใช้ประโยชน์ต่อไป

ปัจจุบัน ผ้าทอพิเศษที่ยังขึ้นชื่ออยู่ คือ ผ้ายกลำพูน ผ้ายกพุมเรียง ผ้าชุมสุรินทร์ ผ้ากนคร และผ้ากร้อยเอ็ด

(แนวแฟชั่น : ฤดูร้อน Spring Summer 1991)

กางเกงสำเร็จรูป ผ้ามัดหมี่ทอโรงงานในอินเดีย

(Spring Summer 1991)

ชุดสำเร็จรูปผ้าโรงงาน

(Essey Mirake Spring Summer 1991)

ชุดสำเร็จรูปผ้าโรงงาน โดย Issey Miyake
(แนวแฟชั่น : ฤดูร้อน Spring Summer 1991)

เสื้อลินินสำเร็จรูป

(Yves Saint Laurent Spring Summer 1991)

เสื้อลินินสำเร็จรูป โดย Yves Saint Laurent
(แนวแฟชั่น : ฤดูร้อน Spring Summer 1991)

๑.๑.๔ **ผ้าทอมือจากต่างประเทศ** คือผ้าที่นำเข้ามาจากแถบประเทศใกล้เคียงในแถบเอเชีย หรือประเทศห่างไกลแถบยุโรป ซึ่งเป็นประเทศที่มีการทอผ้ามาช้านานจนมีชื่อเสียงเป็นที่ทรงจำ มีทั้งระดับราคาถูกและราคาแพง มีการนำเข้ามาเป็นสินค้าและเข้ามาโดยส่วนตัว เป็นผ้าซึ่งมีจุดเด่นเฉพาะที่บ่งบอกถึงวัฒนธรรมการนุ่งห่มของคนในประเทศนั้นๆ อย่างชัดเจน เช่น ผ้าลาว ผ้าพม่า ผ้าจีน ผ้าญี่ปุ่น ผ้าอินโดนีเซีย ผ้าอินเดีย ผ้าอิตาลี ผ้าอังกฤษ และผ้าฝรั่งเศส เป็นต้น

๑.๒ ผ้าทอโรงงาน

ผ้าทอโรงงาน เป็นผ้าที่เน้นปริมาณในการทอ มีลักษณะเนื้อผ้าเรียบ ลวดลายสม่ำเสมอทั้งม้วนเป็นร้อยเป็นพันเมตรขึ้นไป มีสีสันทากหลายในลวดลายที่ซ้ำกัน โดยกระบวนการผลิตมีทั้งโรงงานที่ใช้คนทอ และโรงงานที่ใช้เครื่องจักรทอ ในที่นี้จะแบ่งตามแหล่งที่มา ๒ แหล่งใหญ่ คือ

๑.๒.๑ ผ้าทอโรงงานในประเทศ โดยทั่วไปจะแบ่งประเภทผ้าตามลักษณะของเส้นใยที่

ใช้ ซึ่งส่วนใหญ่นำเข้าวัตถุดิบจากต่างประเทศ มี ๒ ประเภทใหญ่ คือ

- ผ้าทอโรงงานใยธรรมชาติ เช่น ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ส่วนใหญ่ยังใช้ฝีมือคนทอ มีแหล่งผลิตอยู่ตามโรงงานชานเมืองใหญ่ เช่น ที่นครราชสีมา ขอนแก่น และเชียงใหม่ เป็นต้น
- ผ้าทอโรงงานใยประดิษฐ์ คือ ผ้าที่ใช้เส้นใยสังเคราะห์ในรูปแบบต่างๆ เช่น ผ้าโพรผ้าไนลอน ผ้าเรยอน ส่วนใหญ่ทอด้วยเครื่องจักรขนาดใหญ่ เป็นเครื่องทอแบบไร้กระสวย มีแหล่งผลิตเป็นโรงงานขนาดใหญ่อยู่ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เช่น ย่านรังสิต และสมุทรปราการ โดยมีแหล่งจำหน่ายที่ตลาดสำเพ็งและตลาดเขาวราช ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี

๑.๒.๒ **ผ้าทอโรงงานจากต่างประเทศ** เป็นผ้าที่มีการนำเข้าอย่างแพร่หลาย เช่น ผ้าไหมจากลาว ผ้าลินินจากจีนและยุโรป ผ้าพม่า เช่น ผ้าโสร่ง ผ้าห่ม และผ้าใยสังเคราะห์ในรูปแบบต่างๆ จากยุโรป เช่น ผ้ามองตากูต์ (Montagut) ผ้าโมแฮร์ (Mohair) ผ้าชีฟอง (Chiffon) ผ้าเกรฟ (Crepe) นอกจากนั้นยังมีผ้าอื่นๆ เช่น ผ้าลูกไม้ ผ้าทอแบบถัก

ผ้าทอโรงงาน

๒. ผ้าในมุมมองต่างๆ

๒.๑ **ผ้าในมุมมองทั่วไป** คือผ้าส่วนที่มีใช้มีขายกระจายกว้างขวาง ซื้อง่าย ขายคล่อง และใช้สะดวก เป็นผ้าทอโรงงานโดยใช้เส้นใยประดิษฐ์หรือใยสังเคราะห์ในรูปแบบผ้าผืนหรือสำเร็จรูป ซึ่งครอบคลุมตลาดทั่วโลกในปัจจุบัน

๒.๒ **ผ้าในมุมมองที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะตัว** คนทั่วไปจะเริ่มหาผ้าที่มีลักษณะเฉพาะตัว เมื่อมีความต้องการ ตามความเหมาะสม ดังเช่น

ตามสถานภาพ ข้าราชการรับราชการถึงชั้นเอก ย่อมจะต้องหาชุดที่เหมาะสมกับตำแหน่งและสถานภาพ

① 2 สี

สีหลัก +
สีรอง

→ ①

ผ้าไหมกระแจะหางไก่
ของพี่พรหมมา อายุ ๘๐ ปี
บ้านกุดกึ่งทุ่งหลวง อ.คอนสาร
จ.พิจิตร.

หัววัด

อริยาบ

②

ลาวโพธิ์หรือหางไก่

อริยาบ

หัววัด

เสื้ออี ของชาวไทดำ เขาย้อย เพชรบุรี
(เก็บรักษาโดย นายแพทย์บัญชา พงษ์พานิช)

X

ตามโอกาส เมื่อมีงานเลี้ยงรับรองพิเศษ ฝ่ายหญิงต้องการใช้ผ้าที่ดูวิจิตรกว่าธรรมดา หรือตามฤดูกาล เช่น หน้าร้อนอยากได้ผ้าเนื้อบางเบา หน้าหนาวอยากได้ผ้าเนื้อหนาหนัก

ตามวัย วัยรุ่นต้องการผ้าที่มองดู สดใส สนุก จดจาด ในขณะที่คนสูงอายุต้องการผ้าที่ดูสุภาพ เรียบร้อย สงบ

ตามเพศ ผู้หญิงต้องการผ้าที่ดูแล้วอ่อนหวานนุ่มนวล ผู้ชายต้องการผ้าที่ดูหนักแน่น มาดเข้ม สม

ชาย

๒.๓ ผ้าในมุมมองเฉพาะส่วน ความต้องการในการใช้ผ้าจะถูกคัดเลือกมากขึ้นเมื่อเกิดความสำนึกถึงประเพณีวัฒนธรรม เช่น งานแต่งงาน ชุดดึกบาตรเลี้ยงพระ ต้องการลักษณะความเป็นไทยแบบลวดลาย ประณีตเป็นพิเศษ วันสงกรานต์ต้องใช้ชุดที่บอกความเป็นไทยแบบสวยสบายๆ หรือวันเข้าพรรษา ชาวบ้านเข้าวัดด้วยชุดตามประเพณีที่สุภาพเรียบร้อย

จากรายละเอียดต่างๆ ที่กล่าวมานั้น จะเห็นได้ว่า คำว่า “ผ้า” เป็นคำที่มีลักษณะทั่วไป เมื่อพูดขึ้นมา อุปาทานและความทรงจำจะทำหน้าที่ให้ข้อมูลในสิ่งที่เราค้นเคยกออกมาก่อน เช่น หญิงชาวบ้านนึกถึงผ้าถุง ชายชาวบ้านนึกถึงผ้าขาวม้า นักสะสมผ้าจะต้องมองหาผ้าเก่าอายุ ๕๐ ปีขึ้นไป และอาจเลือกผ้าที่ดูพิเศษมีราคา เช่น เลือกเฉพาะผ้าสอคัด้นทองเป็นชิ้นล้านนาหรือผ้ายกนครศรีธรรมราช ชาวเมืองผู้บริโภคส่วนใหญ่จะนึกถึงผ้าสำเร็จรูปตามห้างร้านหรือแหล่งผ้าใหญ่ๆ เช่น พาหุรัด ลำเพ็ง ซึ่งทั้งหมดจะเป็นผ้าโรงงาน และการตัดสินใจบริโภคสินค้านั้นๆ จะถูกกำหนดจากมาตรฐานโรงงาน คือ ต้องเท่ากัน ตรงกัน ขนานกัน ลวดลายถี่ห่างเท่ากัน ถ้าเป็นผ้าสีก็ต้องสีเรียบเท่ากันทุกผืน เนื้อผ้าเรียบเท่ากัน แม้จะเลือกซื้อเพียงชิ้นเดียวจากชิ้นงานในกลุ่มนั้นซึ่งมีสีไม่เสมอกันเรียบร้อยไม่เท่ากัน ถ้านึกของมาตรฐานอุตสาหกรรมจะระบุทันทีว่า “งานนี้ไม่มีมาตรฐาน”

๒.๔ ผ้าในมุมมองของชาวบ้าน

ชาวอำเภอทางภาคเหนือ ถ้าไม่ได้สวมหมวกประจำเผ่า จะไม่สามารถออกมาร่วมสังคมให้เพื่อนเห็นได้เลย

คนเผ่าทางภาคใต้ บ้านวัดพิกุลทอง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง นุ่งผ้า โองกระเบน ซึ่งเป็นผ้าชิ้นยาวสามเมตร ถ้าเป็นผ้าที่ทอเองจะต้องเป็นผ้าย สั้นเล็กละเอียด เพราะถ้าผ้าหนาจะไม่เหมาะกับอากาศร้อนชื้น และฝนตกชุกตลอดปี ถ้าผ้าไม่แห้งจะขึ้นราได้ง่าย ดังนั้น เวลาซักผ้าหน้าฝน พ่อแม่จะบอกลูกว่า ระวัง “ผ้าจะขึ้นเหรา”

เสื้อฮิของชาวไทดำ ที่เริ่มใส่ในวันแต่งงานนั้นคือการเริ่มต้นมีครอบครัว เสื้อสำคัญตัวนี้ ตัวเดียวจะใช้ต่อไปทุกวันสำคัญของชุมชน โดยสวมด้านที่มีสีดำไว้ด้านหลังจนกระทั่งวันสิ้นชีวิตญาติจะสวมเสื้อให้ศพโดยจะกลับให้เห็นด้านในที่ทำลวดลายไว้สุดฝีมือ สดวิจิตร เพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าเสื้อสวยนี้จะพาวิญญาณให้ไปสู่สุคติ เสื้อตัวเดียวนี้สำคัญที่สุดในชีวิต (ไม่มีจะตายตาไม่หลับ นี่คือนัยของเบื้องตันที่สำคัญของเครื่องนุ่งห่มในฐานะปัจเจก ผู้ก่อตั้งประเพณีของชุมชนไทดำให้ความสำคัญแก่เสื้อผ้ามิใช่เพียง

ภาพที่

35

1

จีนไหมชาวไทยเขมรเขตอีสานใต้
จังหวัดสุรินทร์

2

ชุดประจำเผ่าของชาวกะเหรี่ยงโปว์ (๒๕๔๕)
บ้านห้วยหินดำ อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี

อ.โคก จ.สุรินทร์

ทางกายแต่เสริมความแข็งแกร่งทางใจให้รู้จักพออย่างอิมเอม ให้ระลึกถึงความรับผิดชอบต่อผู้ร่วมทางจากวันที่เป็นโศกสู่ความรับผิดชอบต่อครอบครัว ต่อสมาชิกใหม่ของสังคมให้มรรณานุสติกำกับการกระทำเมื่อต้องเข้าร่วมชุมนุมอันจำเป็นต้องมีสังคมหลายอย่าง ที่จะพาให้ขาดสติได้ง่าย และสุดท้ายให้เป็นสัญลักษณ์อันควรภูมิใจในความเป็นสมาชิกชุมชน ที่มีวิถีวัฒนธรรมอันหมดจดงดงาม

ผ้าถุง ที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา ลักษณะถุงทางเหนือ จะทอคันผ้ากับไม้ จะเป็นไหมหรือฝ้ายจะมีไม้คันเป็นระยะ เทียบเป็นบันไดเชื่อมสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ลักษณะถุงทางอีสาน จะเป็นถุงลายพระธาตุ ทอด้วยผ้าทั้งผืน ถือเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติบูชาที่แม่หญิงจะแสดงออกถึงความเป็นอุบาสิกาที่มีศรัทธาในศาสนาพุทธ คอพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์อย่างเข้มข้น ในฐานะพุทธศาสนิกชน

ชาวไทยเขมรอีสานใต้ จะใช้เฉพาะไหมน้อยสำหรับทอผ้าชิ้นใช้เองและจะทอลายสอง เพราะเนื้อผ้าจะแน่นแต่บางเบา เหมาะกับอากาศร้อนแห้ง ผ้าไหมน้อยของชาวไทยเขมรเนื้อผ้าบางแน่นเป็นพิเศษ มีน้ำหนัก ทั้งตัว เนื้อผ้าเรียบเป็นมันวาว มีประกาย สีส้ม ขนาดชิ้นทั้งผืนสามารถขยำและกำได้ในมือเดียว เมื่อคลี่ออกมาจะไม่ยับ นี่คือคุณสมบัติที่จัดเป็นไหมชั้นเยี่ยมของโลก ในวิถีพื้นบ้านไทยชาวบ้านจะใช้ผ้าคุณสมบัติพิเศษเช่นนี้อย่างเคยชินเป็นเรื่องธรรมดา และเมื่อทอเองใช้เองเช่นนี้ การกำหนดรูปแบบเฉพาะตนเองจะเกิดขึ้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในแต่ละหมู่บ้านถ้าหญิงสาว ๒ คน ทอผ้าชิ้นจะไม่มีทางเหมือนกันเลย เพราะนิสัยแต่ละคนจะไม่เหมือนกัน ความชอบไม่เหมือนกัน การกำหนดรูปแบบและโครงสร้างเลือกด้วยทักษะคนละอย่างฉันใด ผู้ทอผ้าใช้เองทุกคนก็จะเอาศักยภาพแห่งตนถ่ายทอดบนชิ้นงานที่ต้องการ เกิดอัตลักษณ์เฉพาะที่หลากหลายฉันนั้น ความจริงข้อนี้ทำให้ผ้าที่ใช้ตามวิถีวัฒนธรรมของชนชาติโคชนชาติหนึ่งจะมีระเบียบเอกลักษณ์ของชุมชนที่บรรจบอย่างเดียวกัน แต่จะสำแดงอัตลักษณ์เฉพาะตนของผู้ทอในรายละเอียดทั้งหมด ไม่มีความเหมือนกัน เช่น ชิ้นของชาวกะเหรี่ยงสุรินทร์ แม่ฮ่องสอน มีการใช้เส้นสีชาวดำ เป็นหลักเช่นเดียวกัน แต่จังหวะและรายละเอียดจะไม่เหมือนกัน หรือโครงข่ายของชาวกะเหรี่ยงปกาเกอญอ อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี จะมีริ้วขวางตลอดผืนอย่างเดียวไม่ได้รายละเอียดอื่นๆ และไม่จำกัดสี ขอเพียงแต่ริ้วขวางสม่ำเสมอทั้งผืนเป็นพอ ซึ่งถ้ามองในภาพรวมแล้วจะทำให้เราเข้าใจและรับรู้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของคนกลุ่มนี้ แต่เมื่อมองในรายละเอียดเป็นรายบุคคลแล้ว จะเห็นความเป็นตัวของตัวตนเองในแต่ละคนที่สำแดงออกมาได้โดยอิสระ ไม่มีอุปสรรคในการสร้างสรรค์ชิ้นงาน

อนึ่ง ในด้านการออกแบบเครื่องแต่งกาย หากพิจารณาอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า มีความหลากหลายของรูปแบบเครื่องนุ่งห่มของชนพื้นบ้านในประเทศไทย ซึ่งถ้านำมาประชันกันครบทุกชาติพันธุ์จะเป็นความอลังการทางการออกแบบที่ยิ่งใหญ่อย่างยิ่ง ยังมีความเป็นเพศและวัยที่จำแนกงานออกแบบไปได้อีก ๘ กลุ่มด้วยกัน ตามเพศและวัย เด็กเล็ก หนุ่มสาว ผู้ใหญ่ และคนสูงอายุ ในกลุ่มนี้ถ้าจะแบ่งตามโอกาสจะจำแนกได้เป็น ๒ โอกาสใหญ่ๆ คือ โอกาสประจำวันและโอกาสพิเศษ หากจำแนกคร่าวๆ เช่นนี้ รวมทุกชาติพันธุ์จะมีงานออกแบบพื้นฐานเป็นอมตะ คือชุดประจำชนเผ่าถึงกว่าหนึ่งพันงานออกแบบ

(ภาพส)

4

ชุดพ่อบ้านชาวกูย จ. สุรินทร์ ในงานพิธีกรรม

1

จิวน รุ่งเรือง

ชาวบ้านภาคใต้ อ.ควนขนุน จ.พัทลุง (๒๕๔๕)

2

อัมภอ

จิวนวัด

ชาวบ้านภาคอีสาน

ชาวไทโย้ย บ้านโคกภูเก่า อ.ภูพาน จ.สกลนคร
สวมเสื้อย้อมครามแบบดั้งเดิมของชุมชน (๒๕๔๕)

อัมภอ

จิวนวัด

3 ↑

ชาวกระเหรี่ยงสะกอ บ้านห้วยปูเลอ อ.เมือง
จ.แม่ฮ่องสอน (๒๕๔๕)

จิวนวัด

4 ↑

อัมภอ

ที่กล่าวมานี้ นับเพียงส่วนผ้าที่เป็นเสื้อผ้าเท่านั้น ยังไม่ได้ครอบคลุมถึงผ้าในบริบทของปัจจัยสี่ ซึ่งมีงานออกแบบเพื่อการใช้งานสนองการบริโภคทางกายทางใจ อันเป็นการใช้สอยประจำวันและสนองวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อต่างๆ อีกมากมาย

เหล่านี้คือสิ่งที่มิอาจปฏิเสธได้ว่าสิ่งที่ดำรงอยู่จริง นับเป็นความรู้รอบยบนวิถีวัฒนธรรมพื้นบ้านอันมีคุณค่ายิ่ง บนมุมมองที่มีได้มองว่าผ้าเป็นเพียงเสื้อผ้าประดับกายไปวันๆ แต่เป็นมุมมองของการใช้ปัจจัยสี่ให้เป็นฐานหลักของชีวิตอย่างเต็มศักยภาพ ตอบสนองวัตถุประสงค์ทางกายและสร้างให้เกิดองค์ประกอบแห่งความมั่นคงทางใจเฉพาะบุคคล และเป็นโครงสร้างส่วนหนึ่งทางสังคมของแต่ละชาติพันธุ์ เพราะผืนผ้าที่ถูกสร้างขึ้นในแต่ละชาติพันธุ์จะมีนัยทางรูปธรรมคือ สมองประโยชน์ในชีวิตประจำวันทุกเพศวัยในการกินอยู่หลับนอนอย่างเหมาะสมกับภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่น และนัยทางนามธรรมเบื้องต้นคือการร้อยเรียงกลุ่มคนให้เป็นหมู่พวกเป็นปึกแผ่นพี่น้องพึ่งพาอาศัยกัน และในทางเบื้องลึกคือการเชื่อมต่อกับปรัชญาทางศาสนาพุทธที่ฝังรากลึกในภูมิภาคนี้ คือการพึ่งตนเองบนฐานปัจจัยสี่ และศักยภาพปัจจัยสี่อื่นๆ อันน้อยที่สุดที่ชีวิตต้องการ เพียงเท่านั้นทำให้ชนพื้นบ้านทั่วไปไม่ว่าจะอยู่ในกรอบประเทศใดของโลก อินเดีย แดง อินคา จีน ญี่ปุ่น อินเดีย ลาว พม่า และรวมถึงประเทศไทย กลั่นภูมิปัญญาออกมาอย่างไม่สืบ

สนวนวาย กำหนดลงไปเพื่อสร้างสรรค์ให้สิ่งปัจจัยสี่ที่จำเป็นอย่างแท้จริงนี้ได้พาชุมชนและสังคมชาติพันธุ์แห่งตน ได้บรรลุถึงความปรารถนาอันดีงาม

“ผ้าทอพื้นบ้าน” จึงเป็นผืนผ้าที่มีเรื่องราวหลากหลายที่ทอขึ้นมาใช้งานตามความจำเป็น ตามวิถีวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น ทำให้ผืนผ้าแต่ละผืนมีทั้งเอกลักษณ์และอัตลักษณ์เฉพาะที่ชัดเจน สามารถบอกได้ว่า เป็นผืนผ้ามาจากท้องถิ่นไหน คนทอทำอาชีพอะไร และใครคือผู้ทอ เหล่านี้ คือ ความเป็นผ้าพื้นบ้านที่แท้จริง ที่มีคุณค่าสาระเต็มศักยภาพปัจจัยสี่ รองรับความต้องการทางกายและเสริมส่งทางใจ มีทั้งมิติของรูปธรรมและนามธรรม ไม่ใช่เสื้อผ้าชุดทำงาน ชุดเที่ยวเล่น ตามนิยามความหมายของคนทั่วไปใน พ.ศ. นี้ ที่ถือวัตถุปัจจัยสี่ทุกสิ่งรอบตัวเป็นของใช้ที่เบื่อแล้วทิ้ง เพียงสนองความต้องการ ณ บัดเดียนั้น หรือสนองความสะดักสะบายเท่านั้น

เหล่านี้คือ นิยามและความหมายของผ้าจากมุมมองต่างๆ ซึ่งจะเห็นได้ชัดว่า ผ้าที่เป็นความหมายต่างๆ ที่พูดถึง ที่มีใช้กันอยู่สามารถจำแนกรายละเอียดได้อีกหลากหลาย ซึ่งสมควรจะกำหนดกรอบหรือนิยามให้ชัดเจนเพื่อทำให้อุปาทนตรงกัน ไม่เช่นนั้นจะทำให้เกิดความสับสนเมื่อเกิดบริบทที่ต่างกัน ซึ่งปัจจุบันคนทั่วไปถูกความเคยชินในกรอบมาตรฐานอุตสาหกรรมมากำหนดมุมมองของตนโดยอัตโนมัติให้เป็นมุมมองหลักมุมมองเดียวโดยมิได้ตั้งใจ เมื่อไม่ทันได้คิด ก็จะนำมาตรฐานนี้ไปครอบงำงานฝีมือของชนพื้นบ้านไปโดยไม่เจตนา

(พิมพ์)

5

①

ผ้าถุงรี้วขวางแดงดำ ลักษณะเฉพาะของชาวกะเหรี่ยง
สะกอรี ไม่ว่าจะอยู่ในประเทศใด ไทย ลาว พม่า

(จาก อสท. ปี ๒๕๔๐)

(แหล่งที่มา : อสท. ๒๕๔๐, ๒๕๔๐)

② →

การทอผ้าด้วยกี่เอวของชาวไทลื้อ อ. ดอยเต่า

จ. เชียงใหม่ (๒๕๔๕)

จิราวัฒน์

บทที่ ๓

ผ้าทอพื้นบ้าน ในวิถีชีวิตและวัฒนธรรม

ผ้าทอพื้นบ้าน (Traditional Textile) จากทั่วโลกที่ถูกเก็บรวบรวมไว้ในพิพิธภัณฑ์ต่างๆ มักจะถูกนำมาเป็นหลักฐานในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชนชาติต่างๆ แสดงให้เห็นถึงบทบาทที่สำคัญยิ่งของผ้าทอพื้นบ้านที่ได้ทำหน้าที่บันทึกเรื่องราวของมนุษยชาติในยุคที่ผ่านมาเป็นลำดับ ดังบทนำตอนหนึ่งในหนังสือ World Textile ได้กล่าวไว้ว่า “ประวัติศาสตร์ของโลกอ่านได้จากผ้าทอ ความรุ่งเรืองและความล่มสลายแห่งอารยธรรมของประเทศ ได้ถูกถ่ายทอดผ่านเส้นพุ่ง เส้นยืน ภายใต้อาการ เดินทางที่ยิ่งใหญ่ในท่ามกลางศาสนาและการค้า”^๑

หินทุบเปลือกไม้ (Bark Cloth Beater) ลายเชือกทาบ (Cord Marked) แว (Spindle Whorls) เครื่องปั่นเส้นใยทำด้วยดินเผาของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ เมื่อประมาณ ๗,๐๐๐ - ๘,๐๐๐ ปีมาแล้ว ที่พบในบริเวณถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอน อีกทั้งรอยเศษผ้าที่ติดกาวโลสาริดที่บ้านเชียง รวมทั้งเศษผ้า เส้นใย ไหม ผ้าฝ้าย พบที่บ้านนาดี อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เมื่อ ๒,๔๐๐ - ๒,๘๐๐ ปี^๒ และมีหลักฐานพอเชื่อได้ว่ามนุษย์รู้จักใช้สีย้อมธรรมชาติมานานับพันปี หลักฐานทางโบราณคดีที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าบรรพชนของกลุ่มชนบนผืนแผ่นดินนี้ ได้คิดค้นสังสรรค์ภูมิปัญญาปัจจัยสี่ และถ่ายทอดกันมาอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน

ผ้าถุงเนื้อหนาริ้วแดงดำจากรากข่อยป่าและยางรัก คือเรื่องราวของ ชาวกะเหรี่ยงลู้กอร์ บนคอกแม่ฮ่องสอน เนื่องจากมีวิถีชีวิตอยู่กับป่าเขดหนาว ทำให้มีความชำนาญการ ทอผ้าฝ้ายเนื้อหนา เนื้อแน่น และทนทาน เหมาะสมสอดคล้องกับการนุ่งห่มตามวิถีทางการเกษตร ไปปลูกข้าวไร่ ปลูกฝ้าย และเก็บของป่ามาเป็นอาหารและยาสมุนไพร ก็ทอเอว ทำจากไม้ไผ่ ๒-๓ ชั้น ก็สามารถนั่งทอผ้าในบ้าน หรือพกพาไปทอได้ร่วมไม้กันได้ และเนื่องจากที่ทอเอวจะทอผ้าได้หน้าแคบประมาณ ๑๒-๑๖ นิ้ว ผ้าถุงทุกผืนของชาวกะเหรี่ยงจึงต้องใช้ฝีมือในการเย็บต่อกัน ๒-๓ ชั้นเสมอ อีกทั้งลวดลายบนผืนผ้าที่เกิดจากการทอและการเย็บมือด้วยศิลปะและวิธีที่หลากหลาย มีความประณีตเนบเนียน มีความหมายตามจินตนาการที่ได้จากวิถีชีวิตและธรรมชาติ เช่น ลายข้าวในไร่ “เชิงชั้นของสตรีชาวลู้กอร์จะมีการใช้สีดำจากเปลือกต้นรัก* ยางรักน้ำเกลี้ยงให้สีดำ ใช้ทำเครื่องเงิน มีพิษร้ายแรง มีความหมายว่าเป็นสิ่งที่ป้องกันสิ่งชั่วร้ายและอันตรายทั้งปวง จากภูตผีหรือสัตว์มีพิษทุกชนิด ไม่ให้ทำอันตรายต่อผู้สวมชื่อนั้น”^๓

^๑ John Gillow and Bryan Sentance, World Textiles a Visual Guide to Traditional Techniques by Thames Hudson Ltd, London 1999

^๒ ผ้าไทย พัฒนาการทางอุตสาหกรรม, บรรณารักษ์เงินอุดสาหกรรมแห่งประเทศไทย โครงการศิลปอุตสาหกรรมไทยชุดที่ ๒

^๓ สัมภาษณ์ ไพโรจน์ พรหมมัน, ผู้ประสานงานเครือข่ายหัตถกรรมชาวเขา จ.แม่ฮ่องสอน, ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๕

* ต้นรัก พืชในสกุล Gluta วงศ์ ANACARDIACEAE ชนิด obovata หรือสกุล Holigana วงศ์เดียวกัน ชนิด albicans .

เดิม สมิตินันท์ พรรณไม้แห่งประเทศไทย (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม ปี ๒๕๔๔), หน้า ๔๔-๔๖ และ หน้า ๒๗๘

②

อ. พ. ๕ +

①

ชาวม้ง ดอขบขทอผ้าฝ้ายด้วยกี่เอวที่มีลักษณะเฉพาะ
กลุ่มคน มีกระสวยพุ่ง ที่ออกแบบพิเศษให้สามารถกระทบ
ด้ายพุ่งเหมือนฟืมทั่วไป (๒๕๔๔)

②

(Hemp)

ใยฝ้ายหลังจากลอกเปลือกจากลำต้นแล้วหมักน้ำค้ำ
ให้นิ่ม เพื่อนำไปปั่นเป็นเกลียวด้วยมือเท่านั้น จึงต่อเป็น
เส้นใยยาวสำหรับทอเป็นเครื่องนุ่งห่มในชีวิตประจำวัน

จากเรื่องราวผ้าถุงชาวสกอร์ที่กล่าวมานั้น สามารถสนองความต้องการทางกายและเสริมความมั่นคงทางใจสมศักดิ์ภาพปัจจัยสี่ สามารถสรุปได้ว่าองค์ประกอบที่เป็นหัวใจหลักของวัฒนธรรมผ้าพื้นบ้านประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ เรื่องราวของวัฒนธรรมท้องถิ่น เรื่องราวของสภาพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ และการสร้างสรรค์ชิ้นงานด้วยมือ ซึ่งเป็นปัจจัยที่หนุนเนื่องกันและกันเป็นองค์รวมอย่างบูรณาการ

๓.๑ กลุ่มวัฒนธรรมท้องถิ่น

เพราะผ้าทอพื้นบ้านไม่ใช่เพียงชุดทำงาน ผ้าทอพื้นบ้านไม่ได้หมายความว่าเฉพาะเสื้อผ้า แม้จะเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน แต่ในโลกแห่ง พ.ศ. ๒๕๔๕ นี้ ที่มีความเคลื่อนไหวเป็นไป และมีลักษณะความเป็นอยู่และวิถีชีวิตที่แตกต่างกันอย่างมากระหว่างกัน ทำให้บริบทรอบตัวต่างกัน ฐานความคิดจึงแตกต่างกัน

ชาวเมืองบางคนอาจตกใจอย่างยิ่งว่า สตรีชาวม้งจะมีชุดใหม่เพียงปีละชุด และกระโปรงพลิทสั้นยาวประมาณศอกกว่าหรือ ๓๕ เซนติเมตร สิ้นเงินขาวที่เป็นสัญลักษณ์บอกความเป็น “ม้ง” อย่างชัดเจนนั้นจะถูกใส่ทุกวันอย่างที่ชวนคิดว่า คงไม่ซ้ำ และอาจเหมาเอาว่า ชาวเขาม้งจะไม่อาบน้ำ

นี่คือมุมมองที่ออกจากบริบทของคนเมือง เหตุปัจจัยที่เคาะจนรอบตัว ทำให้เกิดความคิดความเข้าใจเรื่องราวต่างๆ เป็นไปเองโดยอัตโนมัติ ไม่ทันยังคิด มุมมองเช่นนี้ทำให้ขาดโอกาสเปิดรับเรื่องราวใหม่ๆ อันเป็นประสบการณ์ที่จะมาเติมความรู้ให้กว้างขวาง ถ้าหากลองทบทวนเรื่องราวของชาวม้งอีกครั้งว่า

- เพราะอะไร เราจึงทราบว่าพวกเขาเป็นชาวม้ง

เพราะการแต่งกาย และที่เด่นที่สุดคือ กระโปรงพลิทสั้นเงินขาว อันเป็นลักษณะเฉพาะตัวที่ไม่มีในชนชาติใด

- ทำไมชาวม้งต้องกำหนดให้มีชุดใหม่เพียงปีละชุด

ไม่ใช่ข้อกำหนด แต่เป็นเรื่องของการบริหารจัดการชีวิตของตนเอง แม้บ้านชาวม้งจะต้องเป็นผู้ทำเครื่องแต่งกายให้ทุกคนในครอบครัวใช้ เครื่องแต่งกายเหล่านี้ทำด้วยมือทั้งหมด รวมถึงการใช้ฝั่มมื่ออย่างมากในชุดประจำเผ่าพันธุ์ไม่ว่าจะเป็นเด็กอ่อนหรือเด็กเล็ก

กระบวนการย้อมย้อมเพื่อให้ได้สีน้ำเงิน ต้องย้อมนับ ๒๐ (เที่ยว) เพื่อให้ได้สีน้ำเงินเข้ม สวยอย่างใจ สันทาน และยังมีกระบวนการย้อมเป็นแม่ลายหลักและเขียนเขียนทับ เพื่อเก็บสีในแต่ละระดับความเข้ม เช่นเก็บสีเมื่อย้อมไปได้สัก ๘ เที่ยว และจะเก็บสีอีกครั้งเมื่อย้อมได้สีเข้มไปอีกระดับ ทุกคนจะทำเช่นนี้ อย่างเอาใจใส่ ไม่รู้เบื่อ

เฉพาะกระโปรงพลิท เป็นผ้าที่ทำมาจากไผ่ม้ง (Hemp) ถือเป็นภูมิปัญญาของชนเผ่าที่จะนำเปลือกต้นกล้วยที่ขูดแล้วกับกัญชามาทำเป็นเส้นใย ผ่านหลายกระบวนการ จากการตัดลอก การหมักน้ำค้าง การควั่นเส้นต่อกันด้วยมือทุกๆ ระยะความยาวของเส้นประมาณ ๒ เมตร การนำไปฟอกด้วยด่างแล้วจึงต้องแช่ข่มในลำธารเพราะต้องการน้ำไหล ต้องใช้น้ำมากกว่าจะได้เป็นเส้นใย นุ่ม นาน เป็นเส้นเสมอรุ่มทอ

การเขียนเทียบบนผ้าใบว่าง
เพื่อสร้างลายก่อนแซ่ซ้อม (๒๕๔๔)

การทอ ต้องทอด้วยกี่เอว ซึ่งอาศัยเพียงคันไม้และเอว ได้ก็สำหรับทอผ้าสวย หลายเนื้อ หลายลายได้อย่างน่าทึ่ง และเป็นกึ่งที่เคลื่อนย้ายได้อย่างสะดวกยิ่ง

เพราะการทอผ้าไหมง่านนี้ ทำให้เทคนิคการสร้างลายด้วยการจุ่มเทียนสำหรับเขียนเทียน อันเป็นเทคนิคเดียวกับผ้าปาเต๊ะของภาคใต้เป็นไปได้โดยง่าย เครื่องมือที่เขียนคล้ายกันมาก คือส่วนที่ใช้เขียนจะเป็นทองแดง จะต่างกันที่ชาวม้งใช้สีข้อมสียืดเยว เฉพาะ สีน้ำเงินของฮ่อม เท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นม้งที่อยู่ในประเทศใด ใช้สีเดียวกันแต่มีระดับสีที่อ่อนแก่ ด้วยเทคนิคเดียวกันและสียืดเยวชาวม้งสามารถสร้างลวดลายบนผืนผ้าได้นับร้อยนับพันลายอย่างไม่มีข้อจำกัด แตกไปจากลายหลักได้ไม่หมดสิ้น และที่น่าทึ่งอย่างยิ่งคือผ้ากระโปรงผืนหนึ่ง ซึ่งยาวประมาณ ๖ เมตร หรือ ๖ เมตรครึ่งนั้น สามารถสร้างลวดลายที่ไม่ซ้ำกันเลย ได้ประมาณ ๕๐ ลาย และสตรีชาวม้งจะเขียนลายเหล่านี้จากจินตนาการ โดยไม่ต้องร่างด้วยดินสอให้ยุ่งยาก เพียงแค่กระยะจากการสอดสานของด้ายทอเส้นพุ่งและเส้นยืน และลากเส้นโครงลายกดให้เป็นรอยตามแนวเส้นไหมง่านเท่านั้น จะสร้างลายในกรอบประมาณ ๑๕ X ๑๕ เซนติเมตร เท่าๆ กัน ผู้ที่ไม่ใช่ชาวม้งจะอดทึ่งไม่ได้ในความเชี่ยวชาญนี้ ซึ่งชาวม้งเล่าให้ฟังถึงคำบอกเล่าประจำเผ่าว่า “ทุกคนที่เกิดภายใต้ดวงอาทิตย์นี้สามารถทำได้” เป็นประโยคที่ให้กำลังใจ ผู้ที่ทั้ง งง หลง หือ ไม่มั่นใจในตัวเองได้วิเศษยิ่ง

นอกจากการเขียนเทียนที่เป็นส่วนหนึ่งของชุดประจำชนเผ่าแล้ว ที่เสื้อยังต้องปักและปะลวดลายต่างๆ ที่สุดวิจิตรหลากหลายเช่น เป็นรูปดวงอาทิตย์ ๑๖ แฉก ซึ่งใช้วิธีตัดเศษผ้าชิ้นเล็กๆ ปะบนตัวเสื้อและสอยเม้มริมติดบนตัวเสื้อ ดวงอาทิตย์นี้เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒ นิ้วฟุต หรือ ๕-๖ เซนติเมตร มีรัศมี ๑๖ แฉก แต่ละแฉกโคนใหญ่ปลายแหลมเหมือนเข็ม เส้นขอบแฉกจะตรงและเรียบเนียนมองไม่เห็นเส้นด้ายที่เย็บตรง ไม่มีสะดุ้งด้วยรอยด้ายที่ตึงเกินไป และไม่มิด เพราะต้องเม้มริมผ้าที่ละเอียด เสื้อตัวหนึ่งจะแต่งดวงอาทิตย์นี้ประมาณ ๒๕ ดวง และยังมีลายอื่นๆ ที่เกิดจากริ้วบางๆ ของผ้าต่างสีที่ซ้อนกันบริเวณคอ ปลายแขน หรือนำมาปะติดเป็นลวดลายพิเศษจากจินตนาการตามตัวเสื้อ และยังมีชิ้นพิเศษอยู่ที่คอด้านหลัง ถือเป็นส่วนสุดขจรเป็นจุดเด่นที่สุดของตัวเสื้ออันแสดงอัตลักษณ์เฉพาะคน มีพื้นที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ ๑๕ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๒๐-๒๕ เซนติเมตร จะมีลายที่เกิดจากการปักและปะผ้า เป็นพื้นที่สำหรับโชว์ฝีมืออย่างที่สุดกว่าส่วนอื่นๆ ที่กล่าวมา

นี่จะเป็นเพียงเสื้อกระโปรงของแม่บ้านเท่านั้น หนึ่งปีมีได้หนึ่งชุดโดยไม่ทำกิจอะไรอื่นก็เก่งมากแล้ว แต่นี่ยังมีกิจกรรมที่ทำอยู่ ทำกิน ทำอยู่ ทำกินอีกมากที่ต้องทำทุกวัน และชุดที่กล่าวถึงนี้ คือชุดของแม่บ้านชาวม้งที่มีลูกและสามีที่เธอต้องดูแล และทอผ้าตัดเสื้อที่ลวดลาย “พองาม” ให้ด้วยเช่นกัน

หนึ่งปีของชุดชาวม้งที่น่าจะใช้เวลาน้อยไปแล้วถ้าได้ทราบรายละเอียดเช่นนี้ ฝีมืออันสุดยอดเทคนิคอันหลากหลายที่ใช้ประดิษฐ์ประคองลงไป อาจประเมินค่าได้ตามวิถีธุรกิจ แต่ความตั้งใจที่บรรจงลงไป รวมถึงความมานะพยายามที่ไม่น่ามีใครอาจหาญประมาณค่าแน่นอน

เครื่องแต่งกายที่มีเรื่องราวเล่าขานได้ไม่หมดนี้ แม่บ้านทุกคนทำเอง ในรายละเอียดสีสันการจีดวางลวดลายที่เป็นตัวของตัวเอง และไม่สามารถหาซื้อได้ ต้องทำใช้เองเท่านั้น เพราะเป็นธรรมดาอย่างยิ่งที่เมื่อเกิดภายใต้ดวงอาทิตย์นี้ ทุกคนสามารถทำได้ไม่ยาก

การต่อเส้นไหมมัด(๒๕๔๔)

ฝ้ายทอไหมมัด กลุ่มชาวม้งดอยปุย (๒๕๔๔)

ทุกวันนี้เสื้อผ้าในทัศนะต่างๆไป เมื่อเทียบกับเครื่องแต่งกายชาวเมืองจะมีความแตกต่างกันอย่างมาก นี่ก็คือเครื่องนุ่งห่มซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปัจจัยสี่อย่างแท้จริง นี่คือนิยามของความเป็นพื้นบ้านแท้ๆ ที่รวบรวมเอาไว้ซึ่งภูมิปัญญาอย่างมากทุกขั้นตอน

เริ่มต้นด้วยภูมิปัญญาในการทำเส้นใย จากเปลือกไม้ให้เป็นเส้นใยยาวอย่างต่อเนื่อง

ภูมิปัญญาในการฟอกเส้นใยฝ้าย ซึ่งเป็นเส้นใยที่มีคุณภาพดีและสวยกว่าเส้นฝ้าย เป็นเทคนิคสำคัญที่ต้องใช้น้ำเป็นจำนวนมาก จึงจะทำให้สำเร็จเป็นเส้นใยพร้อมทอได้

ภูมิปัญญาในการผสมเทียนไขบนลายให้ซึมผ้าที่หนาขนาดใยฝ้าย และไม่หลุดง่ายเมื่อขยี้จนผ้าหลายสิบหน

ภูมิปัญญาในการปลูกซ่อม

ภูมิปัญญาในการก่อหม้อซ่อม

ภูมิปัญญาในการเลือกประเภทพืชที่นำมาใช้ทำน้ำค้าง สำหรับก่อหม้อซ่อม ใช้พืชล้มลุกกิ่งพุ่มกิ่งเลื้อย ชื่อท้องถิ่น เรียกว่า ต้นแดง เป็นสมุนไพรใช้ทำอาหารได้คืออีกด้วย

ภูมิปัญญาในการคัดเลือกหินทำปูนขาว

ภูมิปัญญาในการเผาหินเพื่อทำปูนขาว

ภูมิปัญญาในการซ่อมซ่อมให้ได้สีน้ำเงินใส

ภูมิปัญญาในการดัดไม้ท่อน ไม้ให้เหลือติดผ้า

ภูมิปัญญาในการอัดจีบของผ้าใยธรรมชาติให้จีบกระโปรงทรงทน แม้จะใส่ทำกิจกรรมต่างๆ นานาในวิถีชีวิตชาวเมืองทั้งปี ภูมิปัญญาที่ได้ลองแยกแยะอย่างคร่าวๆ นี้เพียงเฉพาะส่วนกระโปรงจีบเช่นพลีท(Pleat) เท่านั้น ยังรวบรวมภูมิปัญญาเอาไว้มากกว่าสิบสาขา ไม่นับรวมถึงกระบวนการทอและการขัดมันผืนผ้าด้วย

ก่อนหินให้เรียบมัน ทำให้เห็นได้ถึงกระบวนการพึ่งตนเองบนฐานปัจจัยสี่ที่เกิดขึ้นในวิถีวัฒนธรรมของชุมชน องค์ความรู้ต่างๆ จะมีขึ้นอย่างมากมายและสามารถแยกย่อยออกไปทำประโยชน์ได้อย่างหลากหลาย ทั้งยังไม่นับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นเอง กระบวนการพ่อแม่พาทำที่ลูกน้อยๆ จะคอยทำตามแม่กับเด็กอื่นและสนุกสนานกับการร่วมเล่นกัน สังเกต ปรับปรุง ทำตาม เรียนรู้ทุกกระบวนการ และท้ายสุดทอผ้าได้อย่างชำนาญชนิดที่ไม่รู้ตัวเหมือนกันว่าเป็นแต่เมื่อใด และเป็นความรู้ที่เป็นองค์รวมอย่างบูรณาการ ซึ่งประกอบไปด้วยการจัดสร้างวัตถุสิ่งของขึ้นในวิถีชีวิต และกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาที่เคลื่อนตัวอย่างเป็นไปเองระหว่างแม่กับลูกน้อยและค่อยเป็นค่อยไป แม่กับลูกอยู่ด้วยกันตลอดโดยไม่ห่าง อึดติดหลังไปด้วยทุกกิจกรรม ตั้งแต่ยังไม่รู้ความ ดิคสอยห้อยตามไม่ขาดตอน แม่ทำ ลูกเล่นเลียนแบบตาม แม่ทำพร้อมเพื่อนๆ แม่ ลูกเลียนตามพร้อมหมู่พวก แข่งกันบ้างอวดกันบ้าง ตามกันบ้างอย่างสนุกสนาน แม่อาจชี้แนะทำอย่างนี้ไม่ถูก ยังไม่สวบนะลูก เป็นโอกาสให้เด็กได้สังเกตปรับปรุงและทำตาม ทำเป็นโดยไม่ต้องกะเกณฑ์บังคับ เรียนรู้อย่างกระตือรือร้นและตั้งใจโดยวิถี ซึมซับและและสะสมภูมิปัญญาอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับพัฒนาการของวัยโดยไม่ต้องจัดการ เชี่ยวชาญโดยไม่รู้ตัว นี่คือการกระบวนการพ่อแม่พาทำในทุกกลุ่มชนพื้นบ้าน ห้องเรียนธรรมชาติตามความพร้อมของเด็กแต่ละคน ไม่ต้องบังคับเป็นพิเศษแต่เป็นไปตาม

การเกี่ยวข้าวด้วยแกะ เครื่องมือเกี่ยวข้าวลักษณะเฉพาะ
ทางใต้ เกี่ยวเฉพาะคอรวงแล้วมัดเป็นเลียง เก็บเข้าขัง

ชาวกระเหรี่ยงโปว์

การทุบเส้นฝ้ายให้นิ่มหลังจากแช่น้ำค้างคืนไว้ไม่น้อย
กว่า ๓ วัน เพื่อให้เส้นฝ้ายขาว นุ่ม สะอาด พร้อมทั้งจะดูด
ซึมสีได้เต็มที่ เพื่อความติดสีธรรมชาติที่คงทน (๒๕๔๕)

พิธีสู่ขวัญข้าว ของชาวอีสาน บ้านนาอีสาน อ.สนามชัย
เขต จ.นครราชสีมา

เกี่ยว ๒ รูปแบบ ที่ชาวสันติสุข จ.น่านใช้

จันทบุรี

อ่าว

อ่าว

จันทบุรี

ชีวิตจริง เด็กน้อยจะเติบโตซึมซับกลายเป็นผู้สืบทอดภูมิปัญญาของบรรพชนเต็มภาคภูมิ สะสมภูมิรู้เอาไว้
หลายสาขาวิชาที่เป็นเรื่องของการทำอยู่

- ทำกินทั้งหมดที่จำเป็นในการดำรงชีวิตครบทั้งกายทั้งใจ และถ้าจะแยกภูมิรู้นี้ออกเป็นส่วนๆ ไปทำประโยชน์
อื่นก็ยังเป็นไปได้อย่างหลากหลาย

วิถีวัฒนธรรมของกลุ่มชนพื้นบ้านในอีกมิติหนึ่งจะเป็นฐานของวิถีคิดวิถีจัดการให้คนอยู่ร่วมกันด้วยดี
เช่น “พิธีผูกด้วยข้อมือ หรือ ‘หม่าโง่งเช่ตละลง’ ของชาวกะเหรี่ยงโปว์ ที่บ้านห้วยหินคำ จังหวัดสุพรรณบุรี
เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเคารพตนเองหรือเคารพความเป็นกลุ่มชนพื้นบ้านของตนเอง ชาวกะเหรี่ยงที่ผูก
ด้วยเหลือง “ลู้บอง” จะต้องเข้าร่วมพิธีกรรม เพื่อนำฝ้ายเส้นที่ย้อมสีเหลืองจากคำสดหรือขมิ้น ไปเข้าพิธีและ
นำด้ายกลับมาผูกข้อมือคนในบ้านทุกคน และต้องผูกไว้จนครบปี”^๖ เช่นเดียวกันกับทางกลุ่มคนไทเชื้อสาย
ลาวทางภาคอีสานที่มีพิธี บายศรีสู่ขวัญ ในโอกาสวันมงคลต่างๆ เช่น แต่งงาน บวชนาค หรือเมื่อมีใครในหมู่
บ้านจะเดินทางไปไกล รวมทั้งผู้จากหมู่บ้านไปเป็นเวลานาน เมื่อกลับมาคนในหมู่บ้านจะทำพิธีสู่ขวัญ มีการ
ผูกข้อมือด้วยเส้นฝ้ายเส้นให้กันและกัน การใช้ฝ้ายเส้นผูกข้อมือถือว่าเป็นวัฒนธรรมทั่วไปของชุมชนในท้อง
ถิ่น หากมีความแตกต่างในรายละเอียดเป็นความเฉพาะถิ่น และเมื่อฐานวิถีคิดทางวัฒนธรรมสัมพันธ์กับ
สภาพภูมิศาสตร์ท้องถิ่น ลักษณะเฉพาะตัวของ ฝ้าย อาหาร ยา และที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมกับท้องถิ่นจะมีรูป
แบบเฉพาะที่ปรากฏอย่างชัดเจน สะท้อนเนื้อหาคุณค่าของชุมชนอย่างกลมกลืนเชื่อมต่อสืบสาวกันได้

ข้าว วัฒนธรรมข้าวภาคใต้ จะพบว่า ลอมข้าว ของชาวนาภาคใต้ไม่มีฝักกัน นั่นไม่ใช่เพราะความขัด

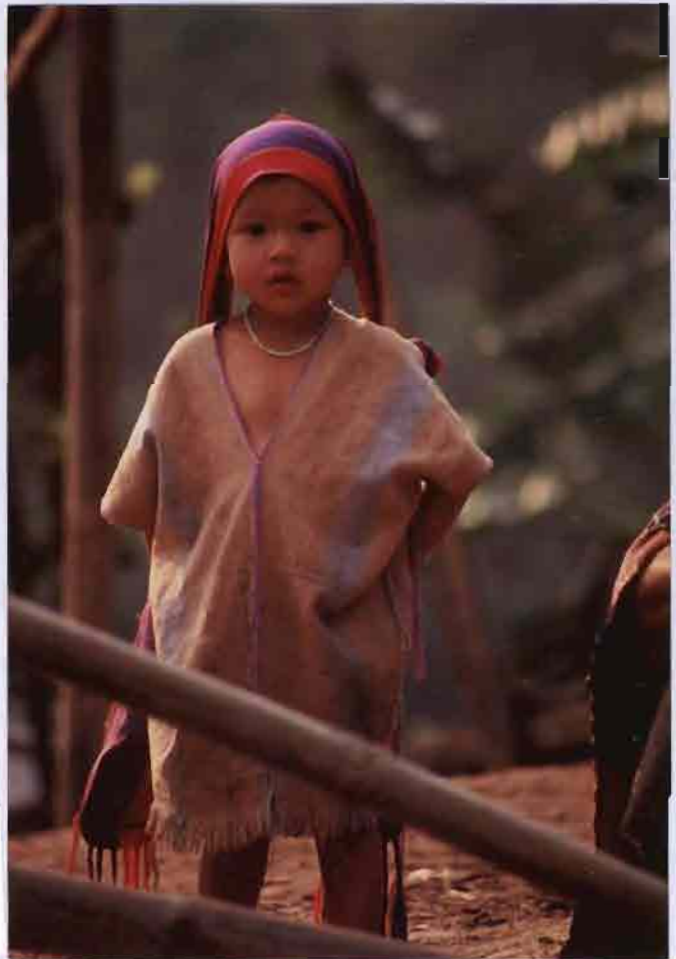
- สนแต่ด้วยความรู้ชัดในความชื้นของอากาศถิ่นใต้ดี ต้องหาวิธีให้สายลมแสงแดดผ่านลอมข้าว เลียงข้าว จะ
เก็บได้นาน ป้องกันข้าวขึ้นรา การเก็บเกี่ยวข้าวจึงต้องออกแบบเครื่องมืออีกแบบที่แตกต่างจากเกี่ยวภาค
กลางเป็นการใช้ แทะ ใช้เก็บหรือเกี่ยวข้าวเป็นรวงๆ พอเต็มกำมือจะมัดไว้เป็นเลียง เก็บเต็มจับแล้วกำย้ายไป
กำไว้ในฝ่ามืออีกข้าง ดังนั้น ข้าวที่ปลูกต้องเลือกพันธุ์ที่มีคอรวงยาวๆ และข้าวเมล็ดต้องเหนียว ไม่ร่วงง่าย
เช่น ข้าวเล็บนก จะเห็นได้ว่าออกแบบเครื่องมือเครื่องใช้อยู่บนพื้นฐานภูมิศาสตร์ธรรมชาติแวดล้อม ความ
ต้องการและเหมาะสมกับการใช้งาน ซึ่งจะมองเห็นเป็นสหวิทยาการในภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ถูกนำมา
บูรณาการกันอย่างเป็นระบบกลมกลืน เป็นเครื่องมือ เป็นวิธีการจัดการ ตอบสนองความจำเป็นที่ว่า ต้องทำ
อย่างไรจึงจะมีข้าวกินตลอดปี

ยุ้งข้าว ของชาวนาภาคอีสานที่สกลนคร เป็นฟากไม้ไผ่ฉาบด้วยดินผสมขี้ควาย กันมอดแมลงกินข้าว
กินฟากไม้ไผ่ เป็นยุ้งที่มีมดชิดกันลมฝนได้ดี เพราะใช้เก็บข้าวเปลือกจากการเกี่ยวข้าวด้วยเคียวทั้งคันข้าวและ
รวงข้าว มัดเป็นฟ่อน ตากไว้ให้แห้งแล้วบอกเพื่อนบ้านมาลงแขกหรือเอาแรง เพื่อตีข้าวในนา ได้เก็บ
ข้าวเปลือกใส่ยุ้ง ชาวนาอีสานจึงต้องมีคุณสมบัติมีคอรวงยาว คั้นสูงระดับอก คอรวงสั้น เหนียวไม่หักง่าย
ต่างจากข้าวภาคใต้

^๖ สัมภาษณ์ ระวีวรรณ ศรีทอง ผู้ประสานงานเครือข่ายพัฒนาสิ่งทอพื้นบ้านครบวงจรเพื่อการพึ่งตนเอง อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี

อกหลี่

①

ข่าน เสื้อ ที่แม่ทอให้
เด็กชายชาวกะเหรี่ยงที่แม่ฮ่องสอน

②

อำเภอภูพาน
จังหวัดนครพนม

ชาวบ้านโคกภูเก่าเตรียมทำข้าวเม่าจากข้าวเหนียวที่โตน
รวงข้าวเป็นนํ้านม การเลี้ยงลูกและวิถีชีวิตที่ไม่ได้แยก
จากกันทำให้ลูกได้ซึมซับ ครอบครัวยั่งยืน ได้อยู่สืบ
สานวัฒนธรรมท้องถิ่น

ในเรื่องข้าวปัจจัยหลักของอาหาร ซึ่งพระพุทธเจ้ากล่าวไว้ว่า ข้าวเปลือกเป็นทรัพย์อันยิ่งใหญ่ ได้มาเป็นปัจจัยหลักอันดับแรกของชนพื้นบ้านในการทำอยู่ทำกิน เพราะเมื่อมีข้าวเปลือกสามารถแปรเปลี่ยนเป็นชีวิตพลังงานและวัตถุปัจจัยในการดำเนินชีวิตได้ทั้งหมด เมื่อมีส่วนนี้ การก้าวไปสู่ส่วนอื่นจะก้าวไปอย่างมีความพร้อมเต็มที่ หรือในเรื่องที่อยู่อาศัยเฉพาะเรื่องหลังคาบ้าน บ้านชาวใต้ลาดชันใช้กระเบื้องดินเผาบางเพื่ออุ้มน้ำได้น้อย หลังคาจะไม่หนักเหมาะกับการรับสภาวะฝนชุกตลอดปี ส่วนหลังคาบ้านชาวอีสานยังมีการใช้หญ้าแฝก หญ้าคา ใบลาน เพราะเป็นวัตถุดิบมีในท้องถิ่น ปริมาณฝนน้อย แดดแรงหญ้าแห้งง่ายไม่ผุและช่วยให้เย็นสบายในหน้าร้อน ทำนองเดียวกันที่ชาวเขาเรียนรู้การใช้ประโยชน์จากใบตองคิ่งหรือใบค้อมามุงเป็นหลังคาห้องครัว เมื่อควันไฟรมจาบใบตองคิ่ง จะทนทานใช้งานได้หลายปี และจะเห็นว่าภาคใต้ไม่ใช้หญ้ามุงหลังคาบ้านเนื่องจากไม่ทนฝน แต่มีการใช้ใบจากมุงบ้าง เนื่องจากผิวใบมันลื่นไม่ซึมน้ำ ทำให้ใช้งานได้นาน

มีข้อสังเกตว่า ชาวเมืองที่อยู่ในวิถีของการซื้อขายซื้อกิน มักจะเข้าใจว่าวิถีชีวิตชาวบ้านลำบากจนขาดความรู้ ขาดการศึกษา แต่ในความเป็นจริงที่เป็นสาระของชีวิต นับได้ว่าวิถีชาวบ้านมีความมั่นคง มั่งคั่งด้วยภูมิปัญญาอย่างบูรณาการสร้างสรรค์ปัจจัยสี่ อันเป็นฐานหลักของชีวิต มีความสมดุล มีความสุขอย่างเรียบง่าย อาจจะขาดความสะดวก แต่มีความสงบสบายทั้งกายและใจ มีการเตรียม มีการเผื่อ ตั้งแต่การเกิดจนถึงการตาย มีการพัฒนา มีการทำอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้สามารถอยู่ได้ หิงตนเองได้ ซึ่งเราสามารถมองเห็นได้ชัดเจนผ่านวัฒนธรรมผ้าพื้นบ้าน ซึ่งเป็นหลักฐานของชีวิตอีกปัจจัยหนึ่ง และเป็นส่วนเดียวกันกับวัฒนธรรมและประเพณีของท้องถิ่น ซึ่งกลมกลืนไปในวิถีชีวิต

“การทอผ้าของชาวกะเหรี่ยง มีความหมายต่อสังคมวัฒนธรรมอย่างมาก งานอาหารและเครื่องนุ่งห่มเป็นหน้าที่แม่บ้านที่ต้องดูแลคนในครอบครัว ในขณะที่งานหมวดที่อยู่อาศัยและยาจะเป็นหน้าที่พ่อบ้าน แม่บ้านต้องทอผ้าให้ลูกและพ่อบ้านใช้ ในขณะที่พ่อบ้านต้องเรียนรู้การจักสานเครื่องใช้ให้แม่บ้านใช้ในครัวเรือน ลูกต้องมีเสื้อผ้า มียามที่แม่ทอให้ พ่อแม่สอนลูกผ่านการเล่านิทาน สอนทอผ้า จักสาน”^๙ วิถีเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงสังคมครอบครัวที่มีบูรณาการในชีวิตจริงกลมกลืนเป็นวิถีวัฒนธรรมอย่างเป็นเนื้อเดียวกันไม่แบ่งแยก คนเศรษฐศาสตร์ที่มีประสิทธิภาพจริงได้มีแนบแน่นอยู่ในวิถีชนพื้นบ้านชนิดที่ไม่ต้องคิดค้นกันใหม่แต่อย่างใด และความรู้ที่สอนกันในชุมชนเป็นความรู้ที่ทำได้จริง ใช้สนองความต้องการของชีวิตได้อย่างแน่แท้

“มาเคื้อ นางนิล เอ

เจ้าอย่าค้ำเถียงนา

เจ้าอย่าคาเถียงไร่

ข่อยตีเอาผ้า

ข่อยสับไค้ของสมมา

ให้มาไว ๆ เคื้อนางนิลเอ”^{๑๐}

^๙ สัมภาษณ์ ไพโรจน์ พรจมนัน, ๒๗ มีนาคม ๒๕๔๕

^{๑๐} สัมภาษณ์ นางสาข อุคมา, อายุ ๖๑ ปี สมาชิกบ้านโลกดู ๕ กรกฎาคม ๒๕๔๕

จก พก

หม้อนิลป่าสาข อุคมนา (๒๕๔๔)
ครูกรมบ้านโคกภู ข้อมครามด้วยมือเปล่า
รักษามือไม่ให้เปื้อน

หูกผ้าขาวม้าคราม (๒๕๔๔) พ่อแม่พาทำลำดับแรกหลังจากการทอผ้าพื้น เพราะผ้าขาวม้าต้องหัดคันด้าย ทำให้รู้จักหลบ รู้จักความ เพื่อการเรียงสีเรียงลวดลายให้เหมาะสมกับความกว้างที่ต้องการ และความถี่ห่างของเข็ม

คำกลอนข้างต้นถือเป็นธรรมเนียมของกลุ่มไทโซ้ย บ้านโคกภู (สกลนคร) ที่กล่าวถึงหญิงสาวที่กำลังจะแต่งงาน ต้องเตรียมทอผ้าฝ้ายย้อมครามเป็น ผ้าสามมา ซึ่งต้องเรียนรู้เรื่องหมอนิลให้เชี่ยวชาญ ต้องหัดก่อหมอนิลให้เป็นและหัดแก้หมอนิลที่ป่วยเพราะ “นางนิล” ของชาวบ้านมีชีวิตต้องดูแล “ให้อาหาร ให้น้ำ ให้น้ำยา” เธอถูกรู้ใช้อย่างทะนุถนอม และรู้แก้เมื่อป่วยไข้ เพราะในวิถีชีวิตนั้นช่วงค่านาอาจต้องรีบเร่ง อาจยังไม่สามารถดูแลหมอนิลได้ทุกวัน ต้องมีเทคนิคพักหมอนิลไว้ให้เธอได้พักผ่อนระยะหนึ่ง เมื่อว่างต้องใช้หมอนิลย้อมก็ต้องรู้วิธีปลูกให้อาหารเต็มปลั่งให้หมอนิลฟื้นพร้อมใช้งาน ซึ่งชาวบ้านเรียก “หมอนิลเป็น” และเพื่อให้มีการมาใช้ได้อย่างมั่นใจ จึงร้องกลอนเรียกนางนิล และการทอผ้าสามมาเมื่อทำพิธีแต่งงานจะเตรียมทอผ้าชิ้นผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง ที่นอน และหมอนเพื่อนำไปถวายพระพุทธรูปฝ่ายชาย ซึ่งจะรับไหว้ด้วยการผูกแขนส่งขวัญสะใภ้ใหม่ การทำเครื่องสมญาของฝ่ายหญิงจะเป็นการประกาศศักดิ์ศรี ศักยภาพ และความสามารถในควมมีฝีมือของฝ่ายหญิงที่จะเข้าไปปรับหน้าที่ดูแลความสุขความทุกข์ให้ครอบครัว นอกจากนั้นยังต้องทอผ้าสืบสานวัฒนธรรมในงานประเพณีของชุมชนอีกด้วย

ผ้าพานช้างหรือผ้าพาดโลง ที่บ้านนาหมื่นศรี อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง ผู้ทอจะเตรียมทอผ้านี้ไว้เป็นผืนๆ ต่อยาวติดกันไม่ตัด เป็นผ้าที่มีลวดลายพิเศษ เช่น ลายลูกแก้วสีแดงเหลือง เพื่อเอาไว้พาดโลงศพของตัวเอง เมื่อเสร็จงานศพญาติผู้ตายจะคัดแบ่งให้กับคนที่มาช่วยงาน เช่น คนแทงหยวกตบแต่งโลงศพ คนทำกับข้าว เป็นการเตรียมสำหรับการตาย เพื่อให้คนได้ระลึกถึงเพื่อเป็นมรณานุสติ^๖

นี่เป็นวิถีของชาวบ้านธรรมดาสามัญ ที่ค่อยสะสมประสบการณ์สั่งสมเป็นภูมิปัญญาในการทำอยู่ทำกินหาอยู่หากินบนความหลากหลาย สร้างประเพณีเฉพาะถิ่นขึ้นอย่างมีแก่นสารของชีวิต เรื่องความรู้ความเชี่ยวชาญเรื่องเกษตรและการทำหัตถกรรมนั้น สามารถกล่าวได้ว่าชนพื้นบ้านคือผู้ครอบครองและผู้สืบทอดภูมิปัญญาตัวจริง แม้ว่าในสังคมปัจจุบันวัฒนธรรมชุมชน ความเป็นกลุ่มชนได้มีการปรับเปลี่ยนไปบ้างตามกระแส แต่ภูมิปัญญาที่สั่งสมสืบทอดมายังคงมีให้สืบค้น ยังรอการนำมรดกภูมิปัญญามาสืบต่อ ซึ่งเห็นได้ชัดว่าการฟื้นฟูผ้าพื้นบ้านเฉพาะถิ่นจะหมายถึงการฟื้นฟูวัฒนธรรมการพึ่งตนเองบนฐานปัจจัยสี่ของท้องถิ่นอันดีงามที่โหยหากันขึ้นมาใหม่อย่างมีฐาน มีจุดยืน ที่ชัดเจนในสังคม

๓.๒ - ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์

เพราะประเทศไทยเป็นประเทศที่อยู่ในแถบเส้นศูนย์สูตร สภาพภูมิประเทศที่มีเทือกเขาสลับซับซ้อนมากมาย โดยเฉพาะทางตอนเหนือของประเทศ รวมถึงพม่า จีน และลาวที่อยู่ตอนบน อีกทั้งแม่น้ำสาละวิน และแม่น้ำโขงที่มาจากหิมาลัย สมทบให้ความอุดมสมบูรณ์ไหลลงสู่ส่วนต่างๆ ทั้งภาคตะวันตก ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมถึงประเทศไทยยังอยู่ระหว่างคาบสมุทรอีก ๒ คาบสมุทร ทั้งอันดามันและแปซิฟิกเสริมในภาคใต้และภาคกลาง ทำให้ไทยเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพืชสัตว์จำวนหลากหลายนั้นบางชนิดมีเฉพาะในประเทศไทย รวมถึงทรัพยากรอันเป็น ดิน หิน แร่ธาตุมากมายหลายประเภท และแม้แต่ที่ราบสูงอีสานยังเป็นที่ราบสูง ๑ ใน ๘ ที่ราบสูงของโลกที่อุดม

^๖ สมยศ สุภาพรเหมินทร์ สัมภาษณ์แม่สีน้ำเงิน เหลือง แฉง คำ และสิทธิพิเศษอื่น ๆ. ๒๕ - ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๕

๗ สภาด้วยดวงใจ บ้านเทพนา อ. เทพสถิต จ. ชัยภูมิ

พจนานุกรม

วัฒนธรรมไทย

ป้าหม้อคุณยายโต ป้าของเด็กเล่น (๒๕๓๘)

การสร้างสรรค์สิ่งต่างๆในชีวิตประจำวันด้วยตนเองเป็นวัฒนธรรมการพึ่งพาตนเองที่ชัดเจนของชุมชน เกิดศาสตร์และศิลป์ในปัจจัยสี่ของวิถีพื้นบ้านดั้งเดิมมากมายและอสังการ

วัฒนธรรม

ศิลปการตีหม้อของพ่อครู บ้านจอมพระ (๑๕๔๕)

หม้อเป็นส่วนประกอบปัจจัยหลักของวิถีพื้นบ้าน ที่มีอันเดียวใช้ได้ทุกคน จากเล็กจนใหญ่ จากหยาบไปละเอียด

สมบูรณ์ที่สุด โดยสภาพภูมิศาสตร์และตำแหน่งที่ตั้ง ภาคอีสานเคยเป็นผืนป่าเต็งรังผืนใหญ่กระจายทั่วทั้งภาค ซึ่งป่าเต็งรังเป็นป่าที่มีอยู่เพียงสามประเทศในโลกคือ ลาว ไทย และกัมพูชา

ป่าชนิดนี้จะกระจายสลับกันไปกับป่าเบญจพรรณ ซึ่งคือป่าผสมผลัดใบเป็นป่าที่ไม่มีความหนาแน่นของต้นไม้มากนัก จึงเหมาะที่คนเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าได้ง่าย ไม้เด่นในป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ คือ ไม้ที่คนรู้จักชื่อบ้างคือ ไม้แดง ไม้ตะเคียน ไม้มะค่า และไม้ประดู่ สมอ กะพี้ ชิงชัน เปล้า ตะโก มะเกลือ รกฟ้า เกลา ตะแบก มะกอก ช้อ เต็งรัง เหยียง พลวง และไม้วงศ์ยาง วงศ์กระดังงาทั้งหลาย รวมถึงไม้ห้วยในดิน อันได้แก่ วานชา ตระกูลชิง ข่า ขมิ้น ฯลฯ และไม้ต้นไม้อื่นอีกมาก ทั้งหมดนี้คือสิ่งที่เป็ของใกล้ตัว ผู้คนคุ้นเคยและรู้จักใช้คือมีภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สะสมไว้มากมาย และด้วยวัฒนธรรมเอเชียเป็นวัฒนธรรมที่คนอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติด้วยความเคารพในศักยภาพ อยู่ร่วมกับธรรมชาติด้วยสำนึกที่เท่าเทียมของความเป็นสรรพสิ่งมีชีวิตด้วยกัน ทำให้คนไทยได้สะสมภูมิปัญญาในการใช้พืชพรรณและผลิตผลจากป่าอย่างหลากหลายครบถ้วนกระบวนปัจจัยสิ่งที่พอเพียงให้เกิดความมั่นคงและความยั่งยืนในวิถีชีวิต

ด้วยศักยภาพของธรรมชาติภาคอีสาน อันประกอบด้วยแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช มีเทือกเขาและแม่น้ำสายหลักคือโขง ชี มูล และแม่น้ำสงคราม ทำให้เกิดที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูกและตั้งหลักแหล่งชุมชนโบราณอยู่เกือบทั่วบริเวณ จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบเมล็ดข้าวและรอยประทับของเปลือกข้าว ในเนื้อภาชนะดินเผาจำนวนมากระหว่าง ๕๖๐๐-๓๐๐๐ ปีมาแล้ว ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์^{๑๑} คือวัฒนธรรมบ้านเชียงที่สำแดงให้เห็นถึงสิ่งของเครื่องใช้ในรูปแบบของปัจจัยสี่ อันเป็นมิติของประเพณีวัฒนธรรมทางจิตวิญญาณ ยิ่งหมายความว่าได้พัฒนาล่วงเลามาไกลกว่าการทำอยู่ทำกินธรรมดาในวิถีวัฒนธรรมประจำวัน ซึ่งไม่เหลือร่องรอยให้ได้สืบค้น เหลือแต่ที่ขุดพบจากหลุมฝังศพ เป็นข้าวของที่ใช้ในเชิงพิธีกรรมเป็นมิติทางจิตวิญญาณ อันมีทั้งเครื่องปั้นและเครื่องสำริดอันวิจิตรงดงาม

หลักฐานนี้ย่อมเห็นได้ชัดเจนว่า กว่าจะพัฒนามาเป็นเครื่องปั้นสำริดที่ใช้ในเชิงจิตวิญญาณที่น่าทึ่งในความงดงามอย่างยิ่งในเชิงศิลป์ เช่น เครื่องหม้อบ้านเชียงนี้นั้น ย่อมต้องผ่านการสะสมภูมิปัญญาเรื่องการทำอยู่ทำกินในเบื้องต้นก่อนหน้านั้นมาอย่างยาวนาน ภูมิปัญญาที่บูรณาการขึ้นมาเป็นเครื่องปั้นเขียนสี ย่อมประกอบด้วยสหวิทยาการมากมาย ภูมิปัญญาเรื่องดิน ศักยภาพของดินในการขึ้นรูปโครงสร้างของภาชนะเป็นรูปร่างที่มีสัดส่วนอย่างเหมาะสม สีที่จะติดบนภาชนะ ความร้อนที่เหมาะสม ในการเผาดินให้สุกพอเหมาะ อีกทั้งทักษะของฝีมือซึ่งกว่าจะเปล่งศักยภาพได้เช่นนี้ย่อมต้องผนวกรวมเวลาไปอีกหลายร้อยปี และเป็นเรื่องโชคคืออย่างย้งที่ภูมิปัญญาในการทำหม้อดินเผาในบริเวณลุ่มน้ำชี ลุ่มน้ำมูล ยังคงมีอยู่จนทุกวันนี้ด้วยเทคนิควิธีหัตถกรรมแบบพื้นบ้านแท้ๆ ยังมีให้ศึกษาค้นคว้าได้ในหลายพื้นที่

ดังนั้นภูมิปัญญาพื้นบ้านในการหาอยู่หากินและการทำอยู่ทำกินที่สะสมถ่ายทอดสืบเนื่องมาอย่างไม่ขาดสายนี้จึงถูกใช้และพัฒนามาจนถึงปัจจุบัน เป็นภูมิปัญญาเฉพาะถิ่นอันเป็นมรดกอันมีคุณค่าอย่างยิ่งที่บรรพชนมอบไว้ให้คนรุ่นหลังที่รับช่วงสืบทอดภูมิปัญญาเพื่อการถ่ายทอดต่อให้อนุชนรุ่นต่อไป

^{๑๑} ขาววัฒนธรรมแห่งชาติ. สำนักพิมพ์แปลนโมทีฟ, ๒๕๔๑

เรือนไม้ไผ่ชาวปากะญอ บ้านห้วยตอง แม่ฮ่องสอน
จะแขกวัดดู ไม้ไผ่และหลังคาไม้ไผ่มักจะอยู่กับห้องครัว
เพราะได้ควันไฟทำให้ใช้งานทนทาน เรือนขึงข้าว
จะใช้ไผ่ร่วมกับดินปลวก หรือยุคนี้ใช้สังกะสีเพื่อความ
สะดวก

จังหวัด

ธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ในหมู่บ้านชาวปากะญอ
แม่ฮ่องสอน

จังหวัด

แม้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันจะลดทอนลงไปมาก จากความเจริญที่รุกคืบเข้ามา ด้วยจุดหมายที่มุ่งประโยชน์เฉพาะตน มิใช่อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลเช่นยุคที่ผ่านมา แม้ทรัพยากรป่าจะลดลงถึง ๘๐ เปอร์เซ็นต์ แต่หัวใจหลักของการทำอยู่ทำกิน หาอยู่หากิน คือทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นปัจจัยหลักยังคงเหลืออยู่ครบ หลักของยาและอาหารจะใช้ ๕ รส เป็นตัวกำหนดสรรพคุณ คือเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม ขม ขื่น ผาิด เผ็ด และจืด ทั้งหมดยังคงหาได้จากความหลากหลายในธรรมชาติ ที่ยังคงมีพอเหลือที่จะให้เลือกใช้ทดแทนกันได้

ในแง่ของที่อยู่อาศัยด้วยวัฒนธรรมหลักของเรือนไทยจะเป็นเรือนที่ใช้วัสดุเบาใช้วัสดุไม่คงและมีเสริมทดแทนกันเป็นหลักตามภูมิปัญญาดั้งเดิมในทุกภูมิภาค ถ้าจะเดินตามรอยบรรพชน วัตถุดิบตามธรรมชาติยังมีทดแทนอีกมาก และในหมวดเครื่องนุ่งห่มวัสดุธรรมชาติที่บรรพชนเคยสร้างสรรค์ทำกันมา ทุกวันนี้ยังนำมาใช้กันไม่หมด อย่างน้อยเส้นใยพืชเช่น “ป่านที่ยังคงเคยมีการทอผ้า ในจังหวัดลพบุรี ในช่วง ๒๐ ปี ที่ผ่านมายังคงมีการทำเส้นใยขายกันอยู่”^{๙๙} แสดงว่าภูมิปัญญายังไม่สูญหาย เพียงเส้นใยในประเทศจะมีเส้นขนาดใหญ่คือฝ้าย เป็นเส้นขนาดใหญ่กึ่งด้านกึ่งมันคือไผ่ม่วง เป็นเส้นใยออกผิวมันและเส้นขนาดเล็กคือเส้นไหมที่มันวาว และป่านเป็นเส้นเล็กเนื้อละเอียด รวมถึงเส้นใยอีกหลากหลายที่เคยมีเคยพัฒนาขึ้น เช่นเส้นใยสับปะรด ไผ่ป่านศรนารายณ์ ไผ่ปอกกล้วย รวมถึงหางอวนของไผ่ลาน

รวมถึงภูมิปัญญาในการนำพืชที่เป็นกลุ่มรสาผาเข้ามาใช้ทำสิ่งย้อมที่มีสีเข้ม และพืชที่เป็นกลุ่มรสาเปรี้ยวมาใช้ทำสิ่งย้อมที่มีสีอ่อน และใช้ความเป็นต่างของจี๊ดเผือกจี๊ดดำมาเป็นสารถะลายเพิ่มความเข้มและความทนทานของสี รวมทั้งใช้ความเป็นกรดของดินและน้ำจากแหล่งต่างๆ เพิ่มความเข้มปรับความใสสว่างของสีให้หลากหลาย

สิ่งต่างๆ ที่กล่าวมานี้ ยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรท้องถิ่นที่จัดหาจัดสร้างให้เกิดมีขึ้นได้ในยุคนี้ ถ้าได้มีการนำร่องรื้อฟื้นภูมิปัญญาพื้นบ้านแต่ละถิ่น หัตถกรรมผ้าพื้นบ้านน่าจะยังไม่ถึงทางตัน ยังมีทางเลือกได้จากความหลากหลาย จากศักยภาพของธรรมชาติที่เหลืออยู่ที่สามารถด้อยอดได้ในยุคปัจจุบัน

เนื่องจากคนพื้นบ้านอยู่กับธรรมชาติ และมีพัฒนาการร่วมกันอย่างยาวนานทำให้เรียนรู้ศักยภาพของธรรมชาติรอบตัว ทั้งดินฟ้าอากาศและวัตถุปัจจัยต่างๆ รอบตัว และนำธรรมชาติมาจัดการให้เกิดประโยชน์เชิงปัจจัยสี่ สนองความต้องการในวิถีวัฒนธรรมประจำวัน ปัจจัยสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์จึงเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญยิ่งของผ้าทอพื้นบ้าน ไม่เช่นนั้นชนพื้นบ้านทั้งหลายจะไม่มีโอกาสสร้างสรรค์งานอันน่าทึ่งทั้งหลายให้เราได้เห็น เพราะทุกอย่างค้นหาได้จากธรรมชาติรอบตัว เรียนรู้ที่จะใช้ธรรมชาติรอบข้างอย่างตั้งใจ มีมานะพยายามอย่างมีพัฒนาการ อย่างรู้คุณค่า ไม่ใช่ได้มาด้วยมุมมองที่ติดขัดกับความสะดวกใดๆ

๓.๒.๑ ธรรมชาติให้เส้นใยที่หลากหลาย

“ปุ๋ยนุ่น” ที่แต่ละท้องถิ่นมีใช้กัน เช่น จั้วป่า นุ่นจั่วหนาม นุ่นบ้าน และฝ้าย รวมถึงปุ๋ยฝักโมกมันที่ชาวบ้านอีสานเคยได้ใช้ ปุ๋ยแห้งนำมาทำหมอน หรือปุ๋ยฝ้ายห้ายานหรือฝ้ายแก่นแปปุ๋ยจะอยู่ตัวไม่ฟูบไม่ไหล ถิ่นทำให้ฝ้านวมหมั่นกันหนาว จะเห็นได้ว่าวัตถุดิบจากธรรมชาติ

^{๙๙} สัมภาษณ์ อาจารย์อำนาจ อ้นเงิน, ประธานสภาวัฒนธรรม ชุมชนหัวลำโพง ลพบุรี, ธันวาคม ๒๕๔๔

ทพ.ล

①

อ.เวช

จ.วันวิดา

ปูยฝ้ายพวงมะไฟและฝ้ายคุ่น ปลอดภัย

อ.วังสะพุง จ.เลย (๒๕๔๕)

②

หนอนไหมพันธุ์นางน้อย บ้านหลุ่งประดู่

อ.เวช

อ.พิมาย จ. นครราชสีมา (๒๕๔๔)

จ.วันวิดา

③ →

④

หนอนไหมพันธุ์นางลาย บ้านหลุ่งประดู่

อ.พิมาย จ. นครราชสีมา (๒๕๔๔)

อ.เวช

ที่คนนำมาใช้งานอย่างเดียวกันมีอยู่หลากหลาย แม้แต่ฝ้าย พบว่ายังมีฝ้ายอยู่ทุกภาค เช่น มีฝ้ายชนิดที่ชอบน้ำ เฉพาะของภาคใต้ ส่วนการปลูกฝ้ายในภาคอีสานต้องหว่านเมล็ดฝ้ายในที่ดอนแห้ง เพราะมีอากาศหนาว ซึ่งมีหลายสายพันธุ์ที่พบในพื้นที่โครงการวิจัยได้แก่ ฝ้ายน้อย ฝ้ายใหญ่ (อีสานเรียก ฝ้ายห้ายาน ฝ้ายเทศ ฝ้ายแก่นแป) ฝ้ายจันทร์ และฝ้ายดุ่นให้ปุ๋ยสีน้ำตาล นอกจากนั้นฝ้ายแก่นแปยังเป็นฝ้ายที่สามารถสาวเส้นใยจากปุยได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านการอ้าวเอาเมล็ดออกจากปุย เนื่องจากเมล็ดของฝ้ายแก่นแปนี้จะเกาะติดกันรวมอยู่ใจกลางปุย ไม่กระจายตัวเช่นฝ้ายบ้านปกคิ

เมื่อมีเส้นใยหลากหลายจะมีของใช้หลากหลาย เช่น นุ่นเหมาะใช้ทำที่นอน หมอนชนิด หมอนขวาน ซึ่งด้วยเทคนิคการเย็บจะมีผนังผ้ากั้นนุ่นให้อยู่เป็นช่องกันนุ่นไหล เพราะใยนุ่นลื่น แต่ถ้าใยลื่นและไม่ขุดตัว เมื่อโดนน้ำจะมีजूป่าหรือजूผาคอกสีแดงสีเหลืองซึ่งจะเป็นใยที่คึกกว่านุ่น และถ้าจะทำเป็นเบาะบางหรือผ้าห่มฝ้าย ฝ้ายแก่นแปจะถูกเลือกมาใช้เพราะไม่ลื่น เกาะติดกัน ไม่เทกองรวมไปด้านใดด้านหนึ่ง เป็นความหลากหลายในธรรมชาติที่มีให้คนสามารถเลือกใช้ตามความเหมาะสม

ไหมพันธุ์พื้นบ้าน (ไหมเหลือง) นางน้อย นางคำ นางลาย เป็นพันธุ์ที่เลี้ยงกันทั่วไปในภาคอีสาน เพราะแข็งแรงและทนทานเหมาะกับสภาพอากาศร้อนแห้ง อีกทั้งใบหม่อนพันธุ์พื้นบ้าน หม่อนน้อย และหม่อนแตแลซึ่งมีลักษณะลำต้นเป็นเถา ใบเล็กกว่าหม่อนน้อยแต่มีใบตลอดทั้งปี ชาวบ้านที่อำเภอปักธงชัย นครราชสีมาบอกว่า เป็นหม่อนเสริมในหน้าแล้ง ซึ่งปัจจุบันหายากมากแล้ว

การเลี้ยงไหมพื้นบ้านจะสอดคล้องและพึ่งพาธรรมชาติอย่างมาก กิ่งต้นเลี้ยวหรือคันทุติง พืชทนแล้งในเขตอีสานได้ถูกนำมาใช้เป็นจ่อให้ตัวไหมเข้าไปทำรัง และเมื่อสาวไหมไม่ทันภายใน ๗ วัน ชาวบ้านจะต้องรีบนำรังไหมไปตากแดด เพื่อให้ตัวหนอนไหมตายก่อนที่จะถึงวัยที่จะต้องเจาะรังลอกคราบเป็นผีเสื้อ ซึ่งชาวบ้านเรียกตัวนี้ เพราะถ้ารังไหมทะลุ รังไหมจะจมน้ำไม่สามารถสาวเป็นเส้น นับเป็นเรื่องของคนและธรรมชาติที่ได้เรียนรู้ในการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อหนุนกัน การเลี้ยงไหมจึงทำได้ในช่วงหน้าแล้งไม่เหมาะสมหน้าฝน

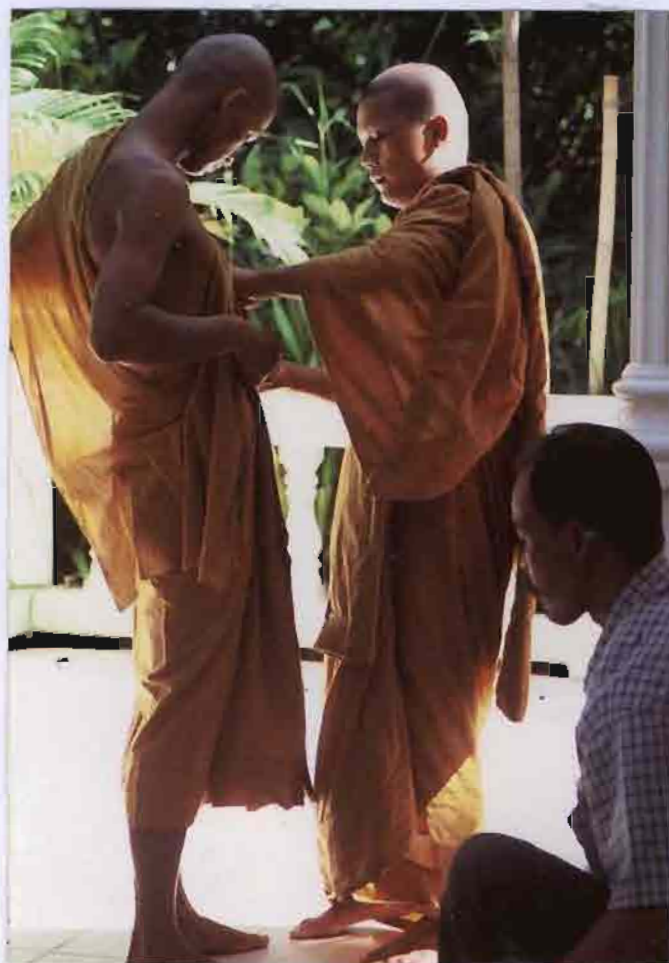
เพราะมีวัตถุดิบหลากหลายเช่นนี้ เมื่อนำมาใช้ในงานทอผ้าพื้นบ้านจึงสามารถสร้างสรรค์ชิ้นงานได้หลากหลาย ทั้งความหนาความบางและผิวสัมผัส ก่อให้เกิดเนื้อผ้าที่เหมาะสมกับการใช้งานและก่อให้เกิดมิติของความแตกต่างในเชิงงานออกแบบ

๓.๒.๒ ธรรมชาติให้สีหลากหลาย

ศิลปและวัฒนธรรมซึ่งเห็นได้จากภาพเขียนสีตามผนังถ้ำของมนุษย์สมัยโบราณ หม้อเขียนสี ค้นพบที่บ้านเชียง การทาสีตามร่างกายในการทำสงครามและพิธีศพ รวมทั้งของใช้และเสื้อผ้าที่มีสีสันทันใน หลุมฝังศพโบราณในอียิปต์และอินเดีย ซึ่งให้เห็นว่ามนุษย์เรียนรู้การนำแร่ธาตุและพืชพรรณในธรรมชาติมาใช้ประโยชน์เกี่ยวกับ "สี" มาอย่างยาวนาน สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้บัญญัติพระธรรมวินัยให้ภิกษุจัดทำจีวรจากผ้าเก่าทิ้งหรือผ้าห่อศพมาเย็บต่อกันเป็นจีวรผืนใหญ่ ทรงแนะนำให้ "ย้อมผ้าด" เพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มของภิกษุ

ภาพ

①

ศิลปะการใช้ผ้าผืนของพระภิกษุ

② ↑

ข่านครามทางใต้ (๒๕๔๔)

③ →

ต้นคราม (ใบเล็ก) และต้นฮ่อมใบใหญ่ (ด้านหน้า)
ที่ชาวม้งใช้ร่วมกันทั้งสองชนิด เพื่อการย้อมให้ได้สีน้ำ
เงินเข้มเกือบดำ

ฝาด ในทางขบถหมายถึง "ฝาดสมาน" มีบทบาทช่วยให้โครงสร้างเส้นใยผ้าเก่าที่เริ่มยุบกลับแกร่ง แข็งแรง และความเข้มของสีฝาดกลับความละเอียดให้ดูสะอาดเข้มขรึม นี่คือภูมิปัญญาความรู้เรื่องฝาดได้ถูกนำมาพิจารณาใช้ในการย้อมสีธรรมชาติ ช่วยให้สีจับติดแน่น ติดทน อย่างไม่ตายตัว และเมื่อฝาดให้สีเข้ม ความเปรี้ยวตรงข้ามกับฝาดก็ต้องให้สีอ่อน ด้วยหลักการนี้ ความเปรี้ยวและความฝาดได้กลายมาเป็นหลักของกรด และด่างในการย้อมผ้าในปัจจุบัน ทั้งส่วนของสีเคมีและส่วนของสีธรรมชาติ ต่างกันที่สีเคมีจะให้ความเป็นกรดค่าที่ตายตัว แต่สีธรรมชาติจะใช้หลักธรรมชาติ ความเป็นกรดค่าในธรรมชาติมีหลากหลายไม่ตายตัว ทำให้หนึ่งวัตถุดิบจากพืชในธรรมชาติให้สีที่หลากหลายเมื่อรวมกับวัตถุดิบย้อมที่มีฤทธิ์เป็นกรดหรือด่างเท่าที่ จัดหาได้จากสภาวะธรรมชาติรอบตัว พืชพรรณและธรรมชาติรอบตัวได้ถูกนำมาใช้อย่างมีพัฒนาการในแง่ของสีธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการใช้ในชีวิตเกือบทุกด้าน

เมื่อพระพุทธองค์ทรงบัญญัติวินัยผ้าสามผืนเป็นเครื่องนุ่งห่มของภิกษุ เราได้เห็นศิลปของการใช้ผ้าผืนในอีกหลายรูปแบบรูปแบบหนึ่งโดยเฉพาะจีวรผืนหนึ่ง จะมีรูปแบบการห่มครองเฉพาะในประเทศไทยถึง ๕-๖ รูปแบบที่ล้วนงดงามเหมาะสม ซึ่งครอบคลุมทุกกิจกรรมและทุกฤดูกาลอย่างงดงามและทรงประสิทธิภาพ สมฐานะพระภิกษุสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า และในเชิงปัจจัยสี่ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเป็นหัวใจของการพึ่งตนเองเพื่อเกื้อกูลแก่การบรรลุนิพพาน เราจะเห็นได้ชัดถึงการใช้อย่างมีภูมิปัญญาที่เป็น เกิดประโยชน์กับชีวิตนำไปสู่ความก้าวหน้ารู้แจ้ง นำเคารพศรัทธา เคารพพระพุทธองค์ และในทุกวันนี้เรายังได้เห็นภาพชนพื้นบ้านทั่วโลกและไทย โดยเฉพาะเอเชียทุกประเทศมีศิลปะในการใช้ผ้าผืนด้วยกันทั้งสิ้น เป็นเครื่องนุ่งห่มทุกวัน ทุกฤดูกาล อย่างมีวิธีการใช้ที่หลากหลายไม่ซ้ำกัน เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนทั้งสิ้น

● สีธรรมชาติย้อมผ้า เปลือกไม้ ใบไม้เกือบทุกชนิด ชาวบ้านจะรู้จักสังเกตว่า ถ้ามียางเหนียวและใบไม้ขี้ดัดมือถูกอากาศแล้วเปลี่ยนสี เป็นที่รู้จักกันในช่างย้อมผ้าว่าสามารถนำมาย้อมผ้าได้ดี ทุกส่วนของพืชที่มี "ฝาด" เปลือกต้น ราก ใบ ดอก ผล และเมล็ด ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในการย้อมสีได้อย่างดี ซึ่งมีพืชหลากหลายให้รสฝาด

"ฝาด" เป็นนามธรรมที่พระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำ เป็นสิ่งที่ชุมชนแต่ละชุมชนสามารถหาได้อย่างอิสระต่างรูปธรรมมากมาย รากข่อยป่าให้ฝาดสีแดง มะเกลือให้ฝาดสีดำ ใบสมอไทย ใบหูกวางและใบสมอพิเภกให้ฝาดสีเขียว แก่นขมิ้นให้ฝาดสีเหลือง เปลือกประดู่และใบอ่อนของต้นหนามคนทาให้ฝาดสีน้ำตาล ใบยูคาลิปตัสให้ฝาดสีเทา ฯลฯ

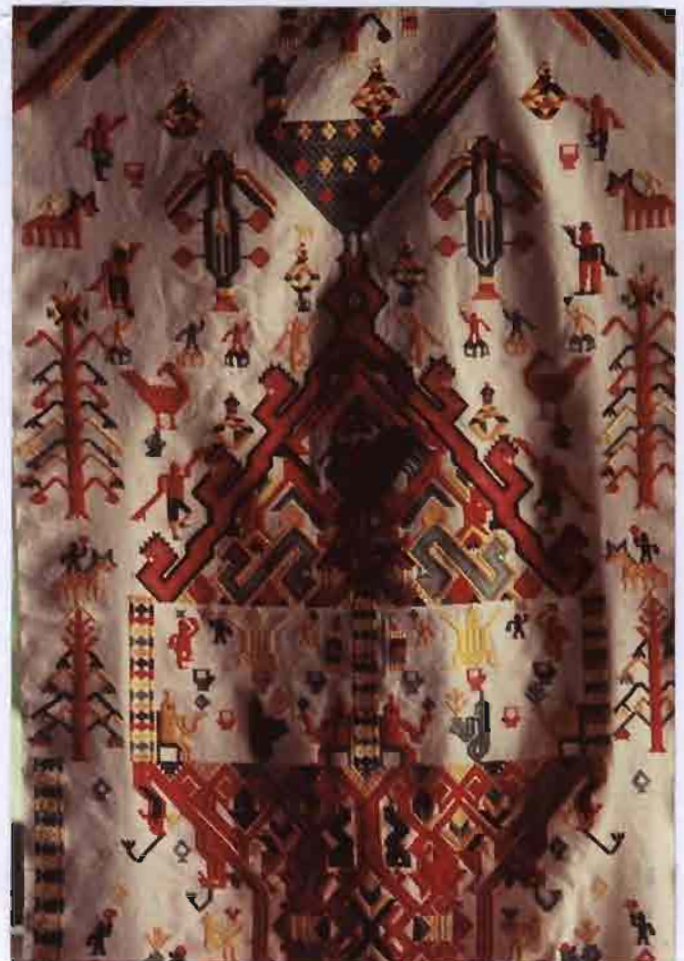
พืชให้สีน้ำเงิน ในบ้านเรา มีต้นครามที่ภาคอีสาน ต้นอ่อนและครามป่าขึ้นอยู่ทางภาคเหนือ รวมทั้งย่านครามทางภาคใต้

ต้นคราม พืชชนิดไม้สกุล *Indigofera*^{๑๒} ที่พบในแถบเส้นศูนย์สูตร เช่น ในประเทศอินโดนีเซีย อินเดีย จีน อเมริกา ไทย ลาว และญี่ปุ่น เป็นพืชให้สีน้ำเงินใช้กันอย่างกว้างขวางในทุกประเทศ และในประเทศเรา มีใช้กันอยู่ ๒ พันธุ์ คือ ครามบ้าน และครามป่า (ชะคราม)

๑๒-๑๓ เดิม สมิตินันท์. ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พศ. ๒๕๔๔. ส่วนพฤกษศาสตร์ป่าไม้ กรมป่าไม้

ลูกมะเกลือสด ต้องรอฤดูกาลหลังดำนา
จึงจะมีใช้ซ่อมผ้า ใช้ทำยา

การจกกลดลายตามแรงบันดาลใจจากธรรมชาติ
ผ้าตุงบ้านไร่ อุทัยธานี

ดิว (๑๐)

จันจิรา

ต้นอ่อม พรรณไม้สกุล *Strobilanthes*^{๓๓} เป็นพืชให้สีน้ำเงินที่มีอยู่ไม่กี่แห่งในโลก พบแถบบริเวณภาคเหนือของประเทศไทย และประเทศอื่นที่เชื่อมต่อบริเวณนั้น มีชาวบ้านที่อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ยืนยันว่าเมื่อ ๔๐ ปีก่อน ต้นอ่อมจะมี อ่อมน้อย และอ่อมหลวง ปัจจุบันพบเพียงอ่อมหลวงเท่านั้น และยังพบต้นอ่อมที่บ้านศิรวัง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ครามเหล็กขูด”

ย่านคราม เป็นพืชให้สีน้ำเงินที่ไม่แพร่หลายนัก โดยสภาพนิเวศย่านครามชอบขึ้นตามป่าธรรมชาติดั้งเดิมในระดับล่าง ขึ้นในเขตที่ชื้นมีร่มเงา หรือเลื้อยขึ้นพันต้นไม้ และพบว่าพืชชนิดนี้มีทั่วไปในบ้านเรา เช่นที่ภาคเหนือ จังหวัดแม่ฮ่องสอน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบที่ขอนแก่น สกลนคร ขาวบ้านอีสาน เรียกว่า “ใบเปือก” ส่วนภาคใต้ พบที่พัทลุงและบริเวณสวนสมรม บ้านศิรวัง นครศรีธรรมราช ขาวบ้านศิรวัง เรียกว่า “ครามไหมง” ภูมิปัญญาข้อมสีน้ำเงินจากพืชชนิดนี้สืบค้นได้ยากมาก เราไม่พบผ้าพื้นบ้านข้อมย่านครามในงานทอ แต่ยังมีผู้ซึ่งเคยได้เห็น ได้ขึ้น เคยได้ข้อมอยู่บ้าง และจากการศึกษาเอกสารต่างประเทศเกี่ยวกับต้นไม้ให้สีน้ำเงิน พบว่ายังไม่เคยมีการบันทึกถึงพืชชนิดนี้มาก่อน แต่มีการใช้ในลักษณะสีเทาเข้มในมาเลเซีย

● **สีธรรมชาติในอาหารและของใช้** ผลไม้ ดอกไม้ ที่มีกลิ่นหอม รสหวาน หลายชนิด ถูกนำมาประกอบอาหารและแต่งสีส้ม เช่น ขนมหาล สีเหลืองจากลูกตาลสุก ใบเตยทำขนมเปียกปูน ดอกอัญชันทำขนมขอม่วง ส่วนขมิ้นและพริกก็ช่วยให้แกงมีสีส้มน่ารับประทาน ของใช้ประเภทแหวนต้องแช่กับเปลือกประดู่ ลูกมะเกลือ หรือลูกตะโก แห้งจึงจะมีความทนทาน เส้นแหกระชับไม่แตกไม่พันกันยุ่ง ส่วนเมล็ดค้ำแสนั้นในปัจจุบันชนพื้นบ้านเขตลุ่มน้ำชลประทานยังนำมาใช้ทาหน้าและข้อมผ้าให้เป็นสีแดงส้มอยู่ (หมอชาวบ้าน ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๒๗๘ หน้า ๕๐)

นับว่าเป็นความหลากหลายที่มีอยู่ในธรรมชาติ ซึ่งคนได้เรียนรู้และนำมาสนองความต้องการของชีวิต ในขณะเดียวกันเราจะเห็นได้ว่าชาวบ้านใช้ประโยชน์จากธรรมชาติตามฤดูกาล มีใบใช้ใบ ช่วงที่มีผลก็ใช้ผล เป็นการใช้ประโยชน์อย่างรู้จัก รู้ใช้ เกื้อหนุน พึ่งพา อยู่ร่วมกันอย่างมีความยั่งยืน

๓.๒.๓ ธรรมชาติให้แรงบันดาลใจ

ความคุ้นเคยจากการอยู่กับธรรมชาติอย่างพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างคนกับธรรมชาติ ทำให้คนเกิดจินตนาการและพยายามถ่ายทอดหรือสื่อสารถึงกัน ในการศึกษาความหมายของลวดลายผ้าพื้นบ้านแต่ละถิ่นจะพบว่าธรรมชาติเป็นแรงบันดาลใจที่สำคัญ เช่น โสร่งผู้ชายชาวอีสานนิยมทำลายตารางสี่เหลี่ยม เป็นการบ่งบอกถึงชีวิตที่อยู่ค้ำคาน มีการพัฒนาภูมิปัญญาการทำนา ลวดลายจากรูปทรงของสัตว์ เช่นลายแมงป่อง แมงงอด นาคเกี้ยว ม้า ช้าง นกยูง เป็นต้น ลวดลายจากรูปทรงของพืช เช่น ดอกพิกุล ดอกแก้ว ดอกหมาก เป็นต้น เหล่านี้ผู้ที่คิดค้นลวดลายต่างๆ น่าจะมีเจตน์จำนงบางประการที่จะสื่อสารกับผู้ที่ใช้หรือคนในสังคมให้รับรู้เรื่องราวรายละเอียดจากธรรมชาติรอบตัวที่ได้ถูกนำมาใช้ เพื่อให้เป็นนัยสำคัญของความรู้คุณค่าของสำนึกในความเท่าเทียมกันของสรรพสิ่งรอบตัว เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตามครรลองคลองธรรม แสดงให้เห็นถึงการที่มีธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ดี มีความอุดมสมบูรณ์

เสื้อปักมือ ของชาวMondavia ปี-1997

(Folk Art in the Soviet Union) 1997

(เนื้อผ้าปัก : นยวรี)

เสื้อปักกลอสติส ในศตวรรษที่ ๑๕ ของชาว Georgia

(Folk Art in the Soviet Union)

(เนื้อผ้าปัก : นยวรี)

๓.๓ มือและการทำด้วยมือ

เป็นความมหัศจรรย์และน่าทึ่งอย่างยิ่งที่ชิ้นงานอันวิจิตรมากที่สุดยังต้องใช้มือทำ สิ่งมหัศจรรย์อันน่าทึ่งของโลกใกล้ตัวเราที่สุด เป็นสิ่งมหัศจรรย์ที่ยิ่งใหญ่ด้วยฝีมือ คือ นครวัด ในประเทศกัมพูชา ความวิจิตรของงานแกะสลักหินทรายทั้งภายนอกและภายในองค์ปราสาท ความอลังการ ความยิ่งใหญ่ที่ยืนยาวมาเกือบพันปีจนถึงปัจจุบันนี้ แม้เทคโนโลยีที่ถูกพัฒนาไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องมือก่อสร้างทันสมัยมากมายที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นรวมถึงการใช้เงินทุนก้อนมหาศาล ก็ยังไม่มีสิ่งก่อสร้างใหม่ๆ อันใดของโลกยุคนี้ ถูกจัดอันดับเข้ามาทดแทน

ศาสตราจารย์ Helmut Th. Bossert แห่งมหาวิทยาลัยฮิลด์สบูม และผู้อำนวยการสถาบันโบราณคดีแห่งชาติของประเทศตุรกี ศาสตราจารย์เฮลมุด ได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับงานหัตถกรรมและงานศิลปะพื้นบ้าน รวม ๑๒ เล่ม หนึ่งในหนังสือชุดนี้มีหนังสือศิลปะของชาวนาในยุโรป (Pleasant Art In Europe) และหนังสือศิลปะพื้นบ้านในยุโรป (Folk Art Of Europe) ซึ่งท่านผู้เขียนได้ระบุไว้ว่าหนังสือเล่มนี้ควรเป็นตำราอันน่ามหัศจรรย์ยิ่ง ในอันนี้จะเป็แรงบันดาลใจให้กับศิลปิน ช่างฝีมือ นักออกแบบ ครู รวมถึงผู้ที่รักจะทำงานอดิเรก อีกทั้งผู้ที่พิศมัยในสิ่งสวยงาม

ในบทนำตอนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ ท่านผู้เขียนบรรยายไว้ว่า นอกเหนือรูปแบบที่ไม่ซ้ำกันของชิ้นงานผ้าอันเป็นศิลปะพื้นบ้าน ยังมีเรื่องการใช้สีสันและความวิจิตรเป็นอย่างยิ่ง เป็นคุณสมบัติเด่นอีก ๒ ประการ คือ

๑. ศิลปะพื้นบ้านจะบรรลุศักยภาพได้ เมื่อการย้อมสีเป็นกระบวนการแบบพื้นบ้าน (Home produced) และเส้นใยต้องย้อมโดยตัวชาวนาผู้ครอบครองภูมิปัญญานั้นเอง

๒. สีสันต่างๆ เป็นสีจากธรรมชาติอันได้มาจากพืชพรรณรอบตัวและดิน ซึ่งช่างย้อมเป็นผู้สรรหา

เมื่อก้าวเข้าสู่ศตวรรษที่ ๑๙ (ประมาณ ๒๐๐ ปีมาแล้ว) สีย้อมเชิงอุตสาหกรรมได้กระจายเข้าสู่หมู่บ้านด้วยสีอันหลากหลายยิ่งกว่า แต่นั่นมิใช่มุมมองทางศิลปะที่น่าสนใจ งานผ้าจำนวนมากได้ถูกผลิตจำหน่ายในชื่อของงานศิลปะพื้นบ้าน (Folk Art) ตามเดิม และขายเทียบเคียงกับของแท้ ซึ่งสามารถแยกแยะได้ชัดเจนจากภาพลักษณ์ของความหยาบ ที่ก่อตัวจากการใช้เงินเป็นตัวตั้งของระบบอุตสาหกรรม

ลักษณะเฉพาะของงานศิลปะพื้นบ้านแท้ๆ จะต้องเกิดจากวัตถุดิบและสีที่เป็นกระบวนการเฉพาะตัวของท้องถิ่น จึงจะเป็นที่ต้อนรับของลูกค้ายที่สนใจ ซึ่งนิยมที่จะใช้วัตถุดิบซึ่งเป็นของแท้ เพราะจะมีความทนทาน และนี่คือเหตุผลเพียงประการเดียวเท่านั้นที่ทำให้ผ้าทอ ผ้าปัก หรือผืนพรม คงความงดงามได้ตลอดไปเป็นศตวรรษ

ความมุมมองของคนในปัจจุบัน ซึ่งเติบโตในยุคของการขายใจเป็นเงิน เป็นการยากมากที่จะสามารถทำความเข้าใจได้ว่า จะมีหญิงใดที่ใช้เวลาเป็นปีเพื่อทำชุดอันเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชน ซึ่งทำมาจากเส้นใยที่ทำด้วยมือ ทอเป็นผืนผ้าด้วยมือตนเอง รวมถึงการเย็บการปักแต่งโดยตัวเธอเองทั้งหมด สร้างสรรค์ด้วยมือชาวนาแท้ๆ โดยตลอด

ผ้าจก บ้านทับหลวง อุทัยธานี สืบเชื้อสาย
ชาวไทวน ผู้นำเทคนิคมาใช้ในชีวิต
ประจำวันครามและครั้งบนฝ้ายและไหม
การจกต่างวัสดุดิบต่างสีตามที่เหมาะสม อย่าง
เคารพในวัฒนธรรมนั้นๆ เป็นศิลปะที่เกิดขึ้นจาก
ชีวิตจริงที่มีได้ปรุงแต่งให้ตามใจตน

อิมพริ้นท์ผ้าจก จันทบุรี

การจก

อิมพริ้นท์ผ้าจก จันทบุรี

ผ้าจกบ้านทับหลวง สุพรรณบุรี ด้วยการใช้น้ำ
อย่างอิสระในการทอจนกระทั่งเป็น
เทคนิคที่เรียนรู้ในลำดับที่ ๒ ในวัยสาว
ถึงแม่ลูกอ่อน และพัฒนาการถึงขีดสุดของ
ลำดับนี้ ลวดลายจะปรากฏเฉพาะด้านหน้า
ด้านหลังเรียบเนียน

มือที่อ้วฝ้าย (๒๕๔๕)

มือที่คิดฝ้าย (๒๕๔๕)

ชิ้นงานที่สวยสดงดงามเช่นนี้ สร้างสรรค์มาจากหญิงชาวบ้านที่มีภาระกิจมากมายเหลือคณากับงานเกษตร แต่เธอยังทุ่มเทเวลาที่ว่างอยู่ในช่วงเวลาค่ำคืนของฤดูหนาว เพื่อการประดิษฐ์ประคอยเครื่องนุ่งห่มเหล่านี้

และสิ่งที่เป็นพิเศษอย่างยิ่งคือหญิงชาวบ้านเหล่านี้ มีมานะอย่างยิ่งที่จะทุ่มเททักษะทั้งหมดด้วยใจรัก โดยมีได้นีกพะวง กับเวลาหรือเงิน

ด้วยประการฉะนี้ ชิ้นงานอันเป็นศิลปพื้นบ้านจึงทรงคุณค่าอย่างไม่สามารถเทียบได้กับงานหัตถกรรมธรรมดาหรืองานเลียนแบบใดๆ ไม่ว่าจะเทียบจากคุณภาพวัตถุดิบ หรือความเอาใจใส่ หรือความมุ่งมั่นในการที่จะทำในสิ่งที่ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้

ศาสตราจารย์เฮลมุด เลียชวิตในปี ค.ศ. ๑๙๖๑ และหนังสือ Folk Art Of Europe ได้ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. ๑๙๕๐ โดยสำนักพิมพ์ Rizzoli International Publication Inc มลรัฐ นิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา

๓.๓.๑ มือในกระบวนการทอผ้า

ผ้าขาวเขาเผ่าต่าง ๆ ที่อาศัยเกี่ยว เครื่องทอผ้าอย่างง่ายก็สามารถทอผ้าได้ชิ้นงานที่แตกต่างหลากหลายไม่ว่าจะเป็นการสร้างลวดลายจากการทอหรือการจกที่เป็นการสร้างลวดลายจากการเสริมด้วยเฉพาะแห่งซึ่งจะใช้ไม้บ้าง ขนเม่นบ้าง หรือนิ้วมือ ซึ่งการทำจกจะใช้เครื่องมือมากที่สุดเพียงเท่านี้ แต่จะทำให้เกิดลวดลายได้ไม่มีขีดจำกัด การจกหรือการถักด้วยการใช้นิ้วมือจะทำให้ลายจกมีสีสันมากมายใน ๑ ลาย ๑ แถว การจกและเกี่ยวของชาวเขาคืออิสระภาพอย่างที่สุดของการทอผ้า ด้วยเครื่องมือน้อยชิ้น ความตายตัวของลวดลายยังไม่มี สามารถสร้างลวดลายได้ทั้งปกติ คือ บนเส้นยืน เส้นพุ่ง ให้เป็นลายบนเส้นด้าย หรือลายที่เกิดจากเทคนิคการถักด้ายขึ้น หรือเทคนิคการสร้างลายด้วยเส้นพุ่ง หรือการเลือกเส้นเล็กเส้นใหญ่สลับเข้ามาเป็นเส้นพุ่ง หรือพุ่งข้ามเส้น เทคนิคเหล่านี้ยังถือว่าเป็นเทคนิคการทอด้วยฝีมือปกติ แต่ถ้าเริ่มสร้างเส้นด้ายใหม่ หรือแทรกลูกเดือย ลูกปัดเพิ่มเข้าไปในเส้นด้ายพุ่ง ต้องใช้มือล้วนๆ จะมีเครื่องมือช่วยหนุนแรงไม่ได้ และมือล้วนๆ นี้ก็ต้องเป็นทักษะหรือฝีมือของผู้ทอที่จะรังสรรค์เฉพาะตน จะมัดปมทั้งสายยาว เล่นลวดลายต่างๆ ได้อย่างอิสระด้วยการใช้เทคนิคซับซ้อนเพียงใดและจะเคมีสีสันแค่ไหน ไม่ต่างจากการวาดภาพแล้วระบายสีตามใจนึก และเป็นเรื่องที่น่าทึ่งอยู่ว่าความวิจิตรในภาพวาดส่วนใหญ่มีการร่างแบบลงในกระดาษก่อนลงเส้นลงสี แต่ช่างฝีมือทอผ้าที่งดงามอย่างวิจิตรไม่มีการร่างแบบในกระดาษก่อนทอ เกิดด้วยความตั้งใจและมือที่ชำนาญการ นั่นคือ "ฝีมือ" งานทอผ้าราชสำนักในบ้านเราทั้งหมดต้องใช้ช่างฝีมือทำให้ประจักษ์ชัดเจนว่าความพิเศษต่างๆ บนผืนผ้าไม่สามารถเกิดขึ้นได้ โดยการทุ่มเทใช้เครื่องจักรเครื่องมืออย่างมากมายที่ตายตัวแต่อย่างใด

จากดอกฝ้าย กลายเป็นเส้นฝ้ายได้ผ่านการใช้มือป้อนดอกฝ้ายเข้าเครื่องอ้ว เพื่อแยกเมล็ดออกจากปุย แล้วนำไปทำให้ปุยฝ้ายฟูละเอียดสม่ำเสมอด้วยสองมือที่จับกันดีด ปุยละเอียดผ่านมือจับแต่งให้เป็นแผ่นพอเหมาะ และม้วนด้วยการใช้มือหนึ่งถือฝ้ายม้วน อีกมือป้อนแผ่นฝ้ายล่อฝ้ายเป็นด้ายฝ้ายเป็นแท่งเท่านั้นมือ แล้วจึงนำไปเส้น (ปั่นด้าย) โดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า หลา เพียงอาศัยจังหวะการผ่อนและบีบดึงด้วยมือข้างหนึ่ง

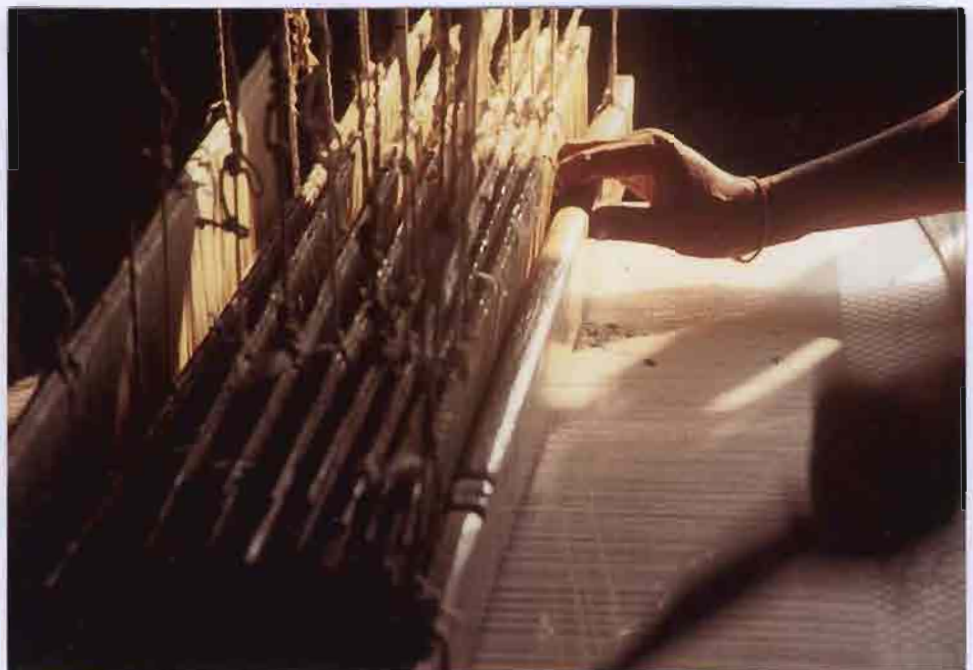

มือที่สาวไหม (๒๕๔๕)

มือที่คั่นด้าย (๒๕๔๕)

ภาพ

มือที่กระทบฟืม

อีกข้างหมุนวงล้อซึ่งทำงานสัมพันธ์กันอยู่ข้างหัวจะ ก็ได้ ฝ่ายเงิน ขนาดเล็กขนาดใหญ่ตามแรงบีบและความเร็วช้าของการหมุน ได้เส้นฝ่ายแข็งแรงนุ่มนวลหลายขนาดใช้กับกระบวนการทอดผ้าตามต้องการ

จากฝักหลอก แต่ละฝัก (แต่ละรัง) มาเป็นเส้นใยไหมขนาดเล็กละเอียด คือ ไหมน้อย ซึ่งเป็นใยชั้นในสุดของเปลือกรังไหม ผ่านมือสองข้างที่ทำงานกับพวงสาวที่หนีบอยู่กับปากหม้อต้มรังไหม มือหนึ่งจับไม้ตี คอยเกลี่ยรังไหมกับอีกมือหนึ่งที่คอยจับดึงเส้นไหมอย่างเบาเมื่อผ่านลูกกรอก ดึงแล้วปล่อยๆ ได้เส้นไหมชั้นนอกขนาดใหญ่ ไหมชั้นในมีขนาดเล็ก ซึ่งแยกแยะได้จากการสาวมือ

มือที่คัด้ายหรือเดินด้าย เป็นการเตรียมด้ายทางขึ้น (ชาวบ้านเรียก ทางเครือ) กรอด้วยใส่อักแต่ละอักอาจจะเตรียมเส้นด้าย ๔ อัก ถึง ๑๒ อัก คือ ๑๒ เส้น นั้นหมายถึงเส้นด้าย ๑๒ เส้นที่ผ่านมือนำไปพันหลักคัน (หลักฝีบ) สลับไปมาเป็นร้อยๆ รอบ จนกว่าจะได้ครบจำนวนหลบ คือหน่วยนับความกว้างของหน้าผ้า ๑ หลบมี ๔๐ รูฟิม ๑ รูฟิมมี ๒ เส้น ดังนั้น ๑ หลบจึงมีเส้นด้าย ๘๐ เส้น เพื่อนำไปสอดผ่านรูฟิมทีละเส้น ทีละเส้นให้เข้าไปเรียงร้อยผ่านรูฟิมผ่านตะกอกที่มีความถี่ชิดด้วยมือ

มือที่กระทบฟิม ซึ่งทำงานสัมพันธ์กับมือที่พุ่งกระสวย จะหยิบเส้นขนาดไหน สีใด หรือกระทบหนักกระทบเบาเพื่อให้เกิดผ้าเนื้อหลวมขนาดผ้าถุง หรือเนื้อแน่นแบบชิ้นเนื้อดี หลากสีสันทำได้ด้วยมือ และเนื้อผ้าที่เกิดจากการทอดด้วยกี่พื้นบ้าน และเส้นใยที่ทำด้วยมือนี้มีคุณสมบัติพิเศษ คือ ความไม่ยับเกร็งและมีความยืดหยุ่นพอเหมาะของเนื้อผ้า อันเป็นที่มาของฝ่ายเนื้อทั้ง เนื้อผ้าไหมพื้นบ้านที่นุ่มเนียนไม่ยับ ไหมสาวมือทอดมือหลังจากซักล้างน้ำขาวที่เกิดจากการหวีเส้นไหมให้แข็งในขณะที่ทอดแล้ว เนื้อผ้าไหมจะมีความนุ่มนวลทั้งตัว ลองกำด้วยมือแล้วปล่อยผ้าไหมจะคลายเหมือนเดิม ไม่มีการยับแบบหักเหมือนเนื้อผ้าไหมที่ทอดจากเส้นใยไหมจากโรงงานและทอดด้วยกี่กระตุกหรือเครื่องจักร เพียงใช้มือให้มากขึ้นในทุกขั้นตอนจะทำให้ได้ผ้าเนื้อดีมากขึ้น ลวดลายหลากหลายอิสระมากขึ้น และที่สำคัญคือกระบวนการเรียนรู้ไม่ขาดตอน จากเริ่มต้นไปสู่ความชำนาญ จากง่ายไปสู่ความซับซ้อน จากเด็กเล่นปุยฝ้ายสนุก ก้าวสู่ช่างฝีมือโดยเป็นไปเอง พาทำวันละเล็กละน้อย สะสมไปจนเต็ม ภูมิรู้ หลักการของบรรพชนที่นำไปสร้างชิ้นงานอย่างอิสระให้เป็นปัจจัยพื้นฐานของชีวิต

๓.๓.๒ มือในการประดิษฐ์เครื่องมือ

ผืนผ้า เครื่องนุ่งห่มจะขาดเสียซึ่งฝีมือพ่อบ้านมิได้ ผ้าผืนหนึ่งจะมาจากฝีมือของทั้งพ่อบ้านและแม่บ้าน เครื่องมือเครื่องใช้ทุกขั้นตอนในกระบวนการทอดผ้าเกิดจากฝีมือของช่างพ่อบ้านที่ได้ประดิษฐ์คิดค้น เริ่มจากเครื่องดัดฝ้ายจะมีไม้ ๒ ชิ้น ที่เกาะเป็นเกลียวขบกัน ต้องใช้ไม้แข็งแรง เหนียว ลื่น ไม่เปราะ เพราะต้องขบกันแน่น และส่งปุยฝ้ายได้ดี ไม้คือ ไม้เถิง หรือหิปปาจะใช้งานนี้ได้ดี เลียนเนียน เนื้อเหนียว ส่วนกันดัดฝ้ายใช้ ไม้ซาง ไม้ยาวจะเหนียวและแข็งโก่งเป็นคันทำให้แรงดัดดี ส่วนก้อดัดต้องใช้ไม้ต้นเล็กๆ เช่น ไม้รวก ตรงโคนต้นจะจับกระชับถนัดมือ แผ่นรองล้อฝ้าย แผ่นเรียบลื่น ไม้เลี่ยนเนียน เช่น ไม้ตะแบก ไม้ตะเคียน หรือไม้มะเกลือ จะทำได้ทั้งแผ่นรองและไม้ล้อฝ้าย ใช้ทนทานไปชั่วลูกชั่วหลาน ล้อได้ลื่น คิวฝ้ายจะสวย เข็นได้ง่าย ส่วนตัวหลาดต้องใช้ไม้หนักคือ ตะเคียนหินหรือประดู่ จะมีน้ำหนัก เมื่อหมุนกงแล้วฐานจะนิ่งไม่เลื่อนไม่ปลิวตามแรงหมุน บีบ ดึง ผ่อนปล่อยคิวฝ้ายให้เป็นเส้นสวยได้อย่างใจนึก เครื่องมือเครื่อง

ภาพที่ ๑

มือที่ลอกหนัง

มือที่มัดหนัง

มือที่สับหูก

ใช้เหล่านี้ต้องเกิดจากการสะสมภูมิปัญญาในการรู้จักวัสดุตามธรรมชาติ และต้องทำจากวัสดุหลายชนิดเพื่อให้เหมาะกับความต้องการใช้งาน และเหมาะกับสรีระของคน มีความพอเหมาะพอดี ไม่ฝืนร่างกาย เช่น ฟืมที่ใช้ในการทอผ้าไม่เคยปรากฏว่ามีหน้ากว้างกว่าแขนสองข้างที่กางออกไป เมื่อประดิษฐ์ขึ้นเองอย่างนี้ การซ่อมแซมปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสมในการใช้งานย่อมทำได้เองทุกขณะที่จำเป็น เช่น พวงสาวที่ใช้ในการสาวไหม มีขานับที่ออกแบบให้เป็นไม้แผ่นบางเหนียวให้รับแรงดึงยึด สามารถยับได้ตามขนาดของปากหม้อที่ใช้ดมรังไหม นี่คือศักยภาพและความสำคัญของ “เทคโนโลยีพื้นบ้าน” ที่มีลักษณะและขั้นตอนในการใช้ทอผ้าพื้นบ้านเหมือนกันทั่วโลก หากมีการออกแบบที่แตกต่างกันตามวัสดุและรายละเอียดเล็กน้อย เช่น ขนาดและลูกเล่นตามสนุก หรือลวดลายตกแต่งบนเครื่องมือให้ดูถูกใจคนทำ เอาใจคนใช้เป็นพิเศษ

งานหัตถกรรมและการใช้งานเป็นสิ่งที่ควบคู่กันของ “ศิลปะพื้นบ้าน” คือชิ้นงานหัตถกรรมที่ใช้ประโยชน์ได้จริงในชีวิตประจำวัน เกิดจากการสร้างสรรค์ให้ทั้งความงดงาม และทั้งใช้ได้อย่างที่ผลอันเกิดมาจากการใช้เครื่องมือ นั้น ต้องดี เหมาะจะด้วย

นี่คือผลพวงของการพัฒนาการพึ่งตนเองโดยตรง คนพื้นบ้านจะเชี่ยวชาญในการใช้มือ เพราะไม่ได้พึ่งความสะดวกใดๆ เช่นคนในเมือง นิ้วมือทั้งสิบถึงขยับจับโน่นจับนี่ได้คล่องแคล่วเต็มศักยภาพของมือที่ธรรมชาติให้มา นิ้วทุกนิ้วจะถูกใช้งานจนแข็งแรง และคล่องแคล่วเสมอกัน จะสังเกตเห็นความแตกต่างของมือคนพื้นบ้านจะดูแข็งแรง มีพลังพร้อมสำหรับการจับ บีบ หยิบ ยก พร้อมสำหรับการทำอยู่ทำกิน หาอยู่หากินสมกับคำว่า “ชีวิตนี้อยู่ในกำมือของเราแล้ว” เพราะความมั่นคงในชีวิตของคนพื้นบ้านจะมีได้จากสองมือทำ และความก้าวหน้าในชีวิตได้ครบถ้วนในศักยภาพแห่งปัจเจกที่ สำนวนอันที่กันอย่างสมบูรณ์ทั้งชายหญิงทั้งในขอบเขตของสังคมและครอบครัวโดยไม่แข่งขันหรือเกี่ยงงอนในวิถีชีวิตพื้นบ้าน

มือและการทำด้วยมือ ในกระบวนการทอผ้าพื้นบ้านทั้งหมดและในงานหัตถกรรมอื่น ๆ เช่น มือที่ปั่นหม้อ มือที่จักสาน มือที่แกะสลัก จึงหมายถึง “ทักษะฝีมือ” ที่มีพัฒนาการเพิ่มพูนขึ้นทุกขณะตามประสบการณ์ ทำให้เกิดความเชี่ยวชาญ มีความชำนาญมีความแม่นยำค้างใจ สามารถสร้างสรรค์ชิ้นงานได้อย่างอิสระ ไม่มีข้อจำกัด ปรากฏเป็นลักษณะพิเศษของศิลปินพื้นบ้าน คือ สร้างชิ้นงานที่มีความงดงาม และใช้งานสนองวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างแท้จริงอย่างเหมาะสม

ในประเด็นการทำด้วยมือนี้ มีข้อสังเกตว่า หากมองด้วยสายตาของผู้บริโภค นักเทคโนโลยีสมัยใหม่ หรือนักอุตสาหกรรมมักจะมองว่าการทำด้วยมือ ล้าช้าเสียเวลา เพราะทำได้ทีละชิ้น ทำทีละมากๆ ไม่ได้ เพราะคนในเมืองจะชินกับความเหมือนที่เดินออกมาจากโรงงานอุตสาหกรรมครั้งละเป็นหมื่นเป็นแสนชิ้นจากเครื่องจักรราคาแพง อย่างมีมาตรฐานอุตสาหกรรม จึงใช้ความเคยชินมองมายังงานพื้นบ้าน และเสนอเอามาตรฐานอุตสาหกรรมมาเป็นมาตรวัด ทั้งๆ ที่เป็นคนละบริบท คนละจุดหมายโดยสิ้นเชิง สินค้าอุตสาหกรรมจะมีเรื่องของความเก่าใหม่ และยุทธการราคาผนวกการโฆษณาชวนเชื่อ จะไม่มีมิติของคุณค่าและฝีมือ เช่นงานพื้นบ้านแท้ คำว่า“ฝีมือ”จะไม่สามารถนำไปใช้กับงานที่ผลิตโดยโรงงานอุตสาหกรรมใดได้ จะมีเพียงคำว่าสวยดี แปลกจัง ลอยๆ เท่านั้น จะไม่มีคำว่าฝีมือดีขนาดนี้ใครเป็นคนทำ ไม่เคยมีมาก่อนเลย

ภาพ

ผู้เฒ่ากับจักสานซึ่งถือเป็นการพักผ่อน
บ้านโคกภูเก่า (๒๕๔๕)

แม่ทำไว้ ลูกได้เห็น ได้ลองทำ กระบวนการพ่อแม่พาทำ
ที่สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเป็นไปเอง บ้านตาล
เหนือ อ.ฮอด จ.เชียงใหม่ (๒๕๓๘)

อ.โคก

อ.ฮอด

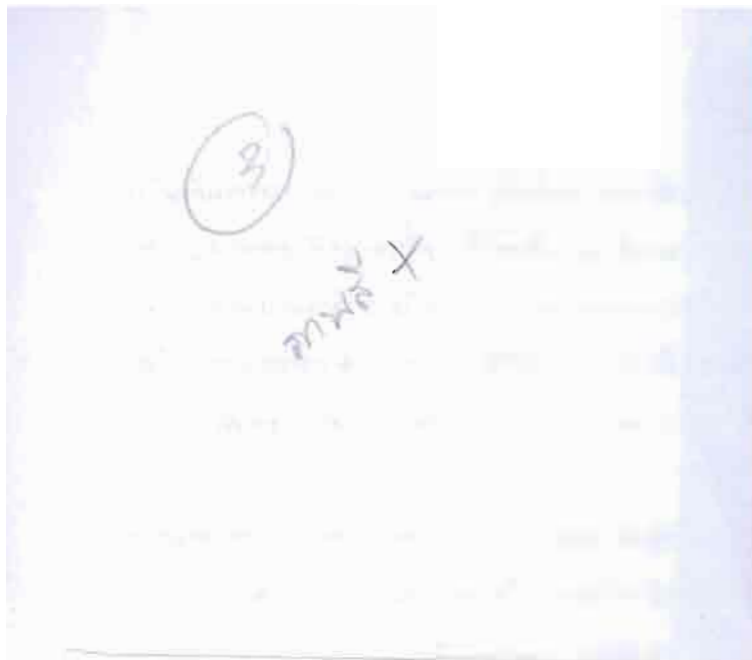
เพราะค่านิยมของชาวเมืองเป็นผู้กำหนดให้เกิดการบริโภคโดยไม่ต้องผลิตเอง เพราะการผลิตเป็นงานของอีกชนชั้น คือคนใช้แรงงาน ฉะนั้นชาวเมืองที่ใช้สมองจึงต้องเลือกจ่ายเงินซื้อของบริโภคสนองความต้องการเพียงอย่างเดียว จากความหวาดหวั่นต่อความกลัวว่าจะหมดเวลา ต่อความไม่สะดวกสบายใดๆ ที่จะเกิดขึ้น ทำให้ต้องซื้อหาความสะดวก ซื้อเวลาต่างๆ นานา ด้วยการมุ่งหน้าหาเงิน สนองความสะดวกจนต้องหายใจเป็นเวลา และท้ายสุดความมั่งคั่งในชีวิตจะถูกเวลาและความสะดวกดึงไปจนเครียด หมดพลังเรี่ยวแรง

แต่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านซึ่งมีอิสระในการใช้เวลาของตนเอง การทำจักสาน ทอผ้า คือเวลาของการพักผ่อน หลังจากเสร็จงานหลักในไร่นาและงานอื่นๆ และสำหรับช่างฝีมือที่ชำนาญการ การเงินฝ้าย สาวไหม ทอผ้า นับว่าเป็นเรื่องง่ายขายที่สุด และสามารถได้ชิ้นงานออกมาในเวลาที่ชาวเมืองเห็นว่า เวลาหลังเลิกงานคือเวลาพักผ่อน

การซื้อวัตถุดิบจากตลาดที่เป็นเหตุผลของความสะดวกและรวดเร็ว จะเป็นการตัดตอนการพึ่งตนเอง และตัดตอนการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทอผ้าอย่างยิ่ง ด้วยความรู้พื้นบ้านเป็นความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติโดยตรง เกิดลักษณะให้คนดู อยู่ให้เห็น เป็นการถ่ายทอดการเรียนรู้ในชุมชนจากพ่อแม่สู่ลูก คือโรงเรียนได้ดูบ้าน โรงเรียนชุมชน ดังคำกล่าวของปาลองที่เล่าให้ฟังว่า "จบ ป.๔ ออกจากโรงเรียน แม่พาตาหูกใช้พิมพ์ ๗ หลบ สอดรูละเส้น เขียนไว้ เวลาออกรื้อนจะได้เช็ดใช้ของเจ้าของ เป็นสาวมาชวนหมู่ "ลงช่วง" ผูกเงินฝ้ายแข่งกันในตอนค่ำ หาพินก่อไฟ หมกมัน ได้กระบอง เงินฝ้ายออกใหม่ สนุกสนานได้ลงช่วงครั้งสุดท้ายเมื่ออายุ ๑๒ ปี พอไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านก็หยุด เปลี่ยนไปเงินบ้านใครบ้านมัน"^{๙๔}

การฟื้นฟูผ้าทอพื้นบ้านจึงไม่ใช่เรื่องของชิ้นงานสวยไม่สวย แต่หมายถึงการสร้างสรรคชีวิตวัฒนธรรมอันดีงามให้แข็งแรงขึ้นมาอีกครั้ง ทั้งสภาพความเป็นอยู่ที่เป็นชีวิตจริง เป็นครอบครัว เป็นพี่น้องเป็นพ่อแม่ พวกกันดำเนินชีวิตอย่างมีแก่นสาร มีครรลองคลองธรรมสืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิม และถ่ายทอดภูมิปัญญาให้สืบต่อ มีความมั่นคงทั้งกายและใจ สามารถบอกคนรอบข้างอย่างเต็มปากและเต็มใจได้ว่า เราเป็นใคร กำลังทำอะไร สิ่งที่ทำมีประโยชน์ต่อตัวเราและสังคมเช่นไร และความรู้ที่เรามีอยู่นี้คือความรู้ที่สามารถพาเราทำอยู่ทำกินสร้างสรรค์ปัจจัยสี่ให้กับตนเองและครอบครัวได้จริง ไม่อดไม่ยากอย่างแท้จริงหรือไม่

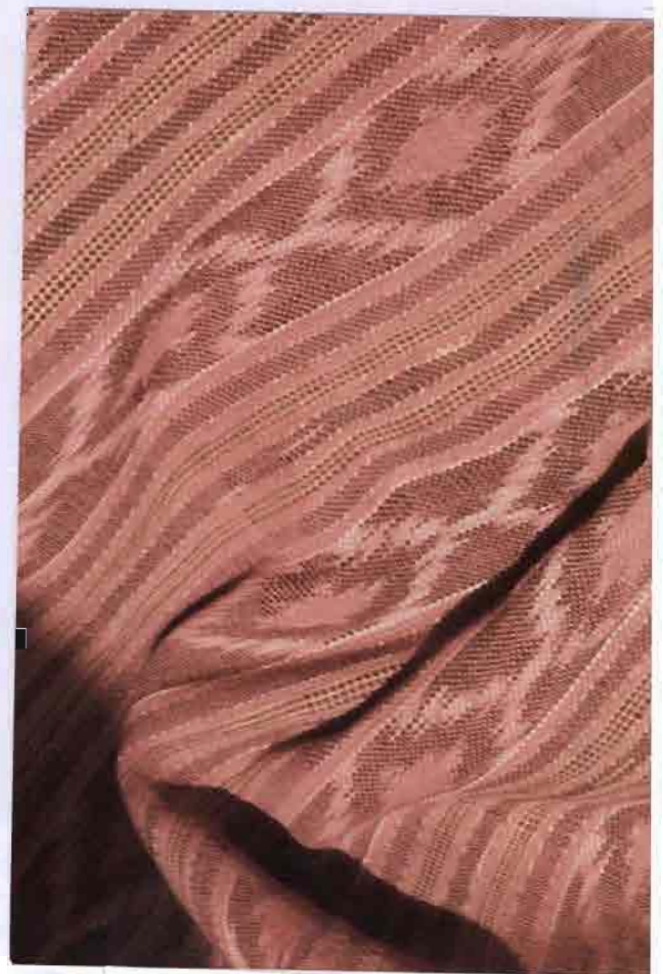
^{๙๔} สัมภาษณ์ นางลอง หงษ์ภู, กรรมการกลุ่มโคกภู, วันที่ ๕ ตุลาคม ๒๕๔๔

ผู้เฒ่าหญิงจีนฝ้ายครามมัดหมี่ ไล่น้ำหนักอ่อนแก่ของการ
ข้อมคราม เสื้อ ๒ บาท (ข้อม ๒ ครั้ง) ชิ้น ๓ บาท
บ้านโนนเรือ สุกตนคร (๒๕๔๕)

X
นอวัก
ผู้เฒ่าหมสไบแพรวา ภาพสินธุ์
(สารคดี ปี ๒๕๔๔)
นอวัก

จีนฝ้ายหมี่ตัน กลุ่มแพรวพรรณ (๒๕๔๕)

บทที่ ๔

ผ้าทอพื้นบ้านอีสาน

เห็น ผ้ามัดหมี่ ต้องนึกถึง อีสาน

จะหาตัวชวบ้านทอผ้า

เกือบทุกคนที่สนใจต้องนึกถึง ภาคอีสาน

เห็น ผ้าชิ้นสั้น ต้องยกไว้ให้พวก “คนลาว”

เห็น ผ้าไหมนึกถึง อีสาน

เห็น แพรว เป็นสัญลักษณ์ที่เชิดหน้าชูตาของภาคอีสาน

“ผ้า” เป็นความภูมิใจอย่างยิ่งของชิ้นงานที่เป็นตัวแทนของภาคอีสานได้เต็มภาคภูมิ เพียงเห็นผ้าบอกได้ทันทีถึงภูมิภาค และเพียงเห็นผ้าบอกได้ทันทีว่า คือ “ผ้าไทย” รู้จักประเทศได้ด้วยฝีมือชาวบ้าน อาจกล่าวได้ในมุมมองนี้ว่า ภาษาผ้าเด่นชัดกว่าภาษาพูด ภาษาเขียน

อนึ่ง เมื่อกล่าวถึง “ผ้าอีสาน” ในความรับรู้และความเข้าใจของคนในสังคมส่วนใหญ่จะนึกถึง “ผ้าไหมมัดหมี่” จากอำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น ไหมปักธงชัย หรือไหมสุรินทร์ แต่จากการสืบค้นที่ลึกลงไปในรายละเอียดเพื่อศึกษาลักษณะผ้าทอพื้นบ้านอีสาน รวมทั้งเรื่องราวที่มาของผ้าแต่ละถิ่นในพื้นที่นำร่องของโครงการวิจัย และนอกพื้นที่ในเขตภาคอีสาน ทำให้ได้ประจักษ์ชัดถึงศักยภาพแห่งภูมิปัญญาของ “คนพื้นบ้านอีสาน” ซึ่งได้ประกาศเอกลักษณ์และศักดิ์ศรีของชุมชนผ่านผ้าทอพื้นบ้านเอาไว้ในหลายมิติอย่างลึกซึ้ง มีความแตกต่างหลากหลาย สมควรอย่างยิ่งที่จะต้องส่งผ่านเรื่องราวที่มีคุณค่าให้สังคมรับรู้และเกิดความภาคภูมิใจ

ประวัติศาสตร์อีสานเริ่มต้นที่ แอ่งสกลนคร เมื่อย้อนอดีตไปประมาณ ๕,๐๐๐ ปี มีการค้นพบหลักฐานการทำมาหากินของชุมชนบ้านเชียงที่มีอารยธรรมเก่าแก่ของโลก คือ ข้าว เครื่องปั้นดินเผา และรอยเสกผ้าบนกำไลแขนสำริดของโครงกระดูก แสดงให้เห็นว่าขณะนั้นชุมชนบ้านเชียงได้รู้จักปลูกข้าว ทำภาชนะดินเผา ทอผ้า และมีประเพณีฝังศพแล้ว สวมปัจจัยหลักของชีวิต คือ อาหาร เครื่องใช้ในบ้าน และเครื่องนุ่งห่ม ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่อีสานเหนือในวันนั้นทำได้แล้ว ฟังตนเองได้แล้ว มีอารยธรรมสูงแล้ว และด้วยเหตุที่แอ่งสกลนครเป็นที่ราบสูงซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยธรรมชาติ มีป่าเต็งรังที่มีพืชพรรณและสมุนไพรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง นับว่าเป็นรากฐานที่เอื้อให้กลุ่มชนบริเวณแอ่งสกลนครสร้างอารยธรรมของตนเองขึ้นได้และสืบทอดถึงปัจจุบัน

นอกจากนั้น อีสาน ยังประกอบไปด้วยกลุ่มชนที่หลากหลายไม่น้อยกว่า ๒๐ ชาติพันธุ์ที่ชัดเจนกระจายอยู่ใน ๑๘ จังหวัดของภูมิภาคนี้ หมายความว่าอีสานมีวัฒนธรรมเฉพาะของกลุ่มชนที่แตกต่างหลากหลายยิ่ง และกลุ่มชนที่เป็นวัฒนธรรมหลักของภาคอีสานที่ยังสืบทอดวิถีวัฒนธรรมจากบรรพชนถึงปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัดเจน คือ วัฒนธรรมการทำอยู่ทำกิน คนอีสานกระจายไปทั่วทุกจังหวัดในทุกวันนี้

ภาพที่ ๓

๑

การนุ่งห่มผ้าผืนของชาวไทยเขมร บ้านโพนพิสัย
จ.ร้อยเอ็ด แสดงลักษณะเฉพาะกลุ่มแดงจากครั้ง
เหลือองเข ดำมะเกลือ (๒๕๔๕)

ธันวาคม

เพราะมีฝีมือในทางปักจัญสี ที่ฝังรากลึกในสายเลือด มีรตเงินขายข้าวเหนียวส้มตำ มีคนอีสานรับจ้างงานก่อสร้างอาคาร สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการทอผ้าที่ชัดเจน และมีโอกาส

กลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังคงวัฒนธรรมการทอผ้าที่ชัดเจน คือกลุ่มชาวไทเชื้อสายเขมร กลุ่มชาวไทเชื้อสายลาว และกลุ่มภูไท ความเป็นกลุ่มชนดังกล่าวและสภาพภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่นของภาคอีสานได้เป็นที่มาของความเป็นผ้าพื้นบ้านอีสานที่คงเอกลักษณ์เฉพาะตนอย่างหลากหลาย

ผ้าอีสาน คือ ผ้ามัดหมี่ นี่คือ เรามองที่ เทคนิค

ชาวอีสานนุ่งชิ้นสั้น นี่คือ เรากำลังมองที่การนุ่งห่ม

ผ้าไหมต้องยกให้อีสาน นี่คือ การให้น้ำหนักที่วัดดูดิบ

สไบแพรวา เป็นงานสวยที่ต้องมีเป็นหน้าเป็นตา นี่รู้ว่า อีสานเด่นที่มีมือ

ทั้ง ๔ ประเด็นนี้ คือ วัดดูดิบ เทคนิค ฝีมือ และการนุ่งห่ม เป็นหลักใหญ่ๆ ที่ทำให้คนภายนอกสะดุดตา แต่ทั่วไปจะจบลงที่รูปแบบ ความชอบ ความไม่ชอบ หรือความถูก ความแพง และไม่สนใจค้นหาความหลากหลายอันเป็นคุณค่าที่น่าสนใจอย่างแท้จริง เพราะเมื่อเพ่งเล็งที่เทคนิค สามารถกล่าวได้ว่า ผ้าอีสานมีเทคนิคการทอทุกเทคนิค ครบถ้วนกระบวนการทอหลักใหญ่ๆ ในโลกนี้ หรือกล่าวในมุมมองศิลปะการนุ่งห่มที่ลึกซึ้งลงไป คือศิลปะในการใช้ผ้าผืนในชีวิตประจำวัน ทั้งชาย หญิง มีรูปแบบนุ่งห่มที่หลากหลาย โปก พัน เหน็บ ผูก ห่ม ฯลฯ

การใช้ผ้าผืนนุ่งให้กระชับบนเรือนร่างเป็นศิลปะเฉพาะตัวของคนเอเชีย ซึ่งจะมีการนุ่งห่มต่างๆ กัน ทำให้เพียงผ้าผืนสีเหลี่ยมสามารถแสดงรูปแบบที่หลากหลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ เช่น คนเผ่าหม่นสไบจะรู้ว่าไปวัด หรือสำหรับพระภิกษุการครองจีวรแบบอยู่ในวัดและอยู่นอกวัดก็จะมีรูปแบบที่แตกต่างเห็นชัดเจนจากจีวรผ้าผืนเดียวกัน

เมื่อก้าวในมุมมองด้านเส้นใย แม่หญิงทอทุกชาวอีสานเชี่ยวชาญทั้งฝ้ายทั้งไหม และวัดดูดิบฝ้ายไหม ก็ยังแบ่งให้เกิดเส้นใยต่างสี ต่างขนาด เกิดเนื้อผ้าอีกมากมาย และท้ายสุดเมื่อมองที่มุมมองของฝีมือที่สุดของฝีมือในการทอผ้านั้น ไม่มีชาวบ้านคนไหนกล้ารับอย่างแน่นอน แต่ที่สุดของการทอมือสุดที่ใจแม่ใหญ่ทั้งหลาย คนเผ่าทั้งหลายที่ทอผ้าเป็นวิถีชีวิต จะนั่ง สงบ เย็น และพาลูกหลานให้ทำเป็นและทำในทำนองคลองธรรม

แต่ส่วนที่ตำแดงออกถึงสุดฝีมือมัน ไม่ว่าจะด้วยเทคนิคใด จะมัดหมี่ จิต ตามกษัตริย์ หรือใดๆ ก็ตาม ที่สุดแห่งฝีมือจะต้องประกอบด้วยวัดดูดิบที่ดูแลเอง สีที่สร้างสรรค์เอง จังหวะของด้ายยืนที่ดูแลเอง ลวดลายบนด้ายพุ่งที่พิถีพิถันเอาใจใส่ จังหวะการกระทบพืมที่สม่ำเสมอ ทั้งหมดคือการใส่ใจความตั้งใจลงในกระบวนการทอผ้าตั้งแต่เบื้องต้น ผ้าจะห่างก็ห่างอย่างผ้ามุ้งสวยๆ ผ้าจะหนา ก็หนาอย่างผ้าห่มสวยด้วยตั้งใจเอาไว้เท่านั้น ทักษะทั้งหมดที่มีในตัวผู้ทอจะสอดผสานออกมาเป็นผ้างามที่เหมาะสมกับการใช้งานโดยแท้จริง

ผ้าเกดัดเต่า กลุ่มแพรวพรรณ

จันไหมหมี่คันชาวอีสาน

ผ้าขาวม้าไหมลายตาราง กลุ่มแพรวพรรณ

โสร่งไหมชาวเขมรสุรินทร์
ทางทุ่งควนเส้นทอหางกระรอก

๔.๑ ความงามบนความแตกต่างที่หลากหลาย

ในงานบุญตามประเพณีที่สำคัญของชุมชนในภาคอีสาน เช่น บุญเวส บุญสงกรานต์ บุญข้าวสาก หรือบุญบวชนาค จะสังเกตได้ว่าผู้ที่เข้าร่วมงานจะแต่งตัวเป็นพิเศษ ผู้ชายจะมีเสื้อหรือผ้าพาดไหล่ เด็กๆ จะใส่ชุดใหม่ และผู้หญิงอีสานทุกวัยนุ่งซิ่น มีทั้งซิ่นผ้าไหม ซิ่นผ้าฝ้าย สั้นบ้าง ยาวบ้าง บ้างเป็นผ้าซิ่นเดียวทั้งตัว บ้างต่อหัวซิ่นและต่อตีนซิ่น บ้างต่อเฉพาะตีนซิ่น สีทึบ สีสด รีดขวาง รีดตั้ง ลายใหญ่ ลายเล็ก สारพัดสรรค์สร้างกันขึ้นมา ซึ่งมีความแตกต่างในสีสันและลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละคนชัดเจน

๔.๑.๑ ความหลากหลายของการสร้างลวดลาย น่าจะเกิดที่สีก่อนแล้วตามด้วยเส้นใย ใช้เส้นและสีเป็นตัวกำหนด เพราะในแต่ละวิธีการนั้นสามารถก่อให้เกิดลวดลายอันจะแตกแยกย่อยไปได้อย่างไม่จำกัด และเมื่อศึกษาลงไปในรายละเอียดของผืนผ้าที่ใช้กันในวิถีวัฒนธรรมของแต่ละถิ่น ทำให้เห็นประเด็นหลักของปัจจัยที่ก่อให้เกิดรูปแบบของลวดลายที่หลากหลาย ที่น่าติดตามศึกษาจำแนกได้ ๑๑ ประเด็นหลัก ดังนี้

๑. การคันลายทางเครือ เป็นลายทางยาวตามแนวด้ายยืน เช่น ซิ่นตีนแดงของบ้านโนนบุรีรัมย์ จะคันด้ายสีแดงไว้ที่ริมผ้านานหนึ่งกว้างประมาณ ๑๐ เซนติเมตร เมื่อขึ้นลายมัดหมี่ก็จะเก็บสีแดงเอาไว้ให้พอดีทับซ้อนกับด้ายยืนแดง ทำให้เกิดเชิงซิ่นสีแดงพื้นจบเชิงซิ่น หรือเทคนิคลายเกล็ดเต่าที่จะคันด้ายสีอ่อนสลับลี้น้ำเงิน เส้นเว้นเส้นไประยะหนึ่ง ประมาณครึ่งหลัก จึงคันด้ายกลับเป็นเส้นสลับลี้น้ำเงินไปอีกครั้งหลัก และเวลาพุ่งด้ายพุ่งก็ทำเช่นกัน จะได้ลวดลายเป็นตารางสีเหลี่ยม เช่น ตารางบนกระดองเต่า เรียกการคันด้ายแบบเกล็ดเต่า

๒. การพุ่งลายทางดำ คือการทำให้เกิดลายขวางบนผืนผ้า คือใช้ด้ายพุ่งสีสลับลี้น้ำเงินหรือเส้นต่างขนาดใหญ่เล็กให้เกิดลวดลายแนวขวาง ผ้าหางกระรอก ผ้ามัดหมี่ทั่วไปก็ใช้เทคนิคนี้

๓. ลายตาราง คือลวดลายที่เกิดจากการตัดกัน ลายริ้วด้ายยืน ตัดกับลายริ้วของด้ายพุ่ง เกิดลายตารางสีเหลี่ยม ผ้าไหมเขมรจะใช้เทคนิคนี้เป็นส่วนใหญ่ ผ้าม้อมปรหมหรือโสร่งผู้ชาย และผ้าขาวม้าลายตารางที่คุ้นตาทุกคน

๔. การควบเส้น จะเกิดจากการควบด้ายสองสีหรือสามสีปกติจะใช้แดงเขียว หรือแดงเหลืองปั่นให้เป็นเส้นเดียว มักจะใช้เป็นด้ายพุ่ง ถ้าพุ่งทั้งผืนจะได้เป็นผ้าเหลือบเหลือมเป็นพิเศษเรียกว่าผ้าหางกระรอก ที่นิยมให้เป็นผ้าโจงกระเบนสำหรับให้พ่อนาคนุ่งเข้าโบสถ์ ชาวไทเขมรจะควบเส้นสามสี คือแดง เหลือง เขียว เรียกว่าผ้ากะเนียว หรือกะเนียวสำหรับโจงกระเบน ให้นาคเป็นพิเศษต่างหาก และการควบเส้นนี้ ปกติชาวอีสานจะควบด้วยไหมน้อย

๕. การมัดหมี่ คือการสร้างลวดลายหลายสีบนเส้นด้ายก่อนทอ โดยวิธีการมัดด้ายที่คันแล้วให้แน่นและนำไปข้อมสี ภาคอีสานจะมัดหมี่บนด้ายทั้ง ๒ ชนิด คือฝ้ายและไหม เป็นการทำให้เกิดสีหลายสีบนด้ายหนึ่งเส้น โดยการมัดด้ายที่คันเป็นลำนากน้อยตามขนาดลายที่ต้องการบนตำแหน่งที่กำหนดไว้และนำไปข้อมสี บริเวณที่มัดไว้สีจะไม่สามารถซึมเข้าไปได้ ส่วนที่ไม่ได้มัดจะติดสี เมื่อมัดเพิ่มเติมและข้อมใหม่ สีเก่าจะถูกเก็บไว้ และสีใหม่จะผสมกับสีเก่าในส่วนนอกบริเวณมัด ทำให้ได้มากกว่าสองสี

ผ้าไหม

① →

ผ้าไหมป้องกันกลุ่มพรรณไม้ (๒๕๔๖) ใช้เทคนิคเก็บเขา
๔เขา ถ้าต้องการป้องกันเล็กกว่าจะเหยียบ ๓ หรือเหยียบ ๒

② →

ผ้าซิดใหญ่หน้าหมอนเท้าโบราณ อายุประมาณ ๖๐ ปี
ของแม่ตุ๋น ทรูคราม บ้านชัยคำเจริญ อุดรธานี (๒๕๔๖)

ในหนึ่งเส้น บางครั้งอาจแกะบริเวณที่มัดไว้เดิมเพื่อซ่อมใหม่ให้ได้ตรงกันข้าม เช่น ผ้าเขียว เหลือง แดง ของชาวไทเขมร จะเริ่มซ่อมสีเหลืองก่อน มัดเก็บบริเวณเหลืองไว้ นำลงซ่อมคราม เหลืองกับครามผสม กันได้เขียว มัดเก็บสีเขียวไว้ แก้มัดบริเวณที่ต้องการให้เป็นแดง นำลงซ่อมครั้ง สีครามผสมเหลืองเดิมให้สี แดงส้ม และสีครึ่งทับเขียวจะได้สีเมืงมะขาม

จาก พ.ศ.

ชินอัมปรม ชาวไทเขมร จันทบุรี
มัดหมี่ทั้งทางพุ่งและทางยืน

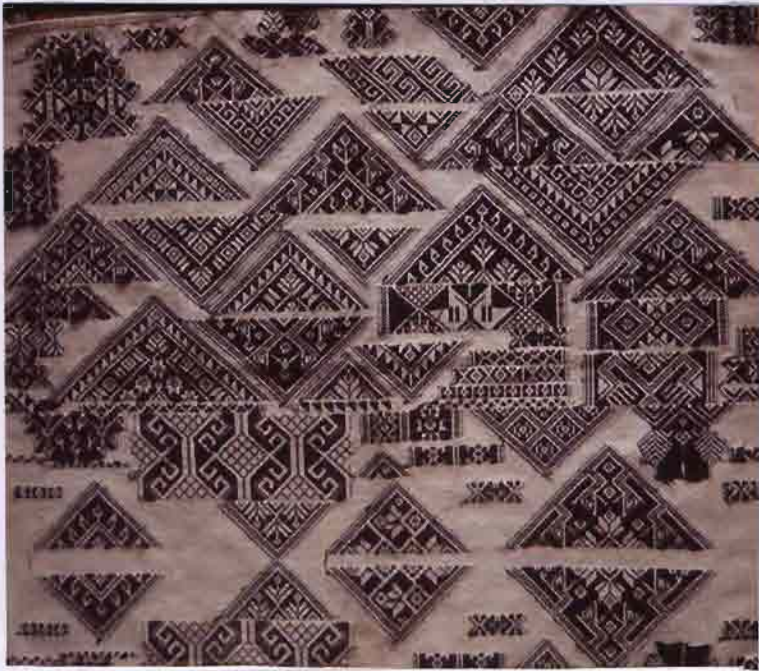
โดยมากอีสานมักจะมัดหมี่เพื่อสร้างลายบนด้ายพุ่ง ลายจะมีสองชนิดคือ ลายกลับซ้ายกลับขวาเท่า กัน โดยมีด้ายเพียงครั้งเดียว เมื่อทอจะทออีกครั้งให้เป็นลายเต็มสมบูรณ์ และลายทะแยงเป็นแนวหรือเรียก ว่าหมี่รายหรือหมี่แดง ทั้งสองลายจะมีวิธีขึ้นด้ายพุ่งต่างกันเป็นครั้งละและเต็มลำหมี่

○ การมัดลายไม่เป็นระเบียบ จะมัดเป็นเปราะๆ ถี่ ห่าง กว้าง แคบ สีเดียว หลายสี ตามแต่จะ จินตนาการ ทำบนด้ายยืนและด้ายพุ่ง จะเรียกรวมๆ ว่า หมี่สายฝน

๖. การเก็บเขา การทอผ้าปกติจะมีเขาสองอัน เรียกว่าสองตะกอกเพื่อผูกกับด้ายยืน เขาแต่ละอันจะผูกโยงต่อกับไม้เหยียบหนึ่งอัน เมื่อเหยียบไม้เหยียบ เขาจะดึงด้ายยืนจำนวนหนึ่ง แยกจากด้ายยืน อีกเขาหนึ่ง เป็นช่องให้กระสวยด้ายพุ่งพุ่งผ่าน จึงดึงพื้ด้ายให้แน่น แล้วเหยียบสลับพุ่งอีกครั้ง ถ้าเป็น ลายธรรมดาจะแยกด้ายยืนสลับขึ้นลงเส้นเว้นเส้น ถ้าเป็นลายพิเศษจะมีเขาเพิ่มเป็นสามเขาถึงแปดเขา เพื่อ ยกเส้นยืนช่วงละ ๒ เส้น หรือ ๓ เส้นเป็นอย่างมาก จึงหะละ ๑ เขา ซึ่งลวดลายจะเกิดบนเส้นพุ่ง ทำให้ เกิดผ้าที่มีลวดลายในตัว หรือที่ภาษาฝ้ายอังกฤษจะเรียกว่า ผ้า Jacquard

ผ้าที่ชาวอีสานนิยมใช้เทคนิคนี้ ได้แก่ กลุ่มไทเขมร กลุ่มไหมมะเกลือบ้านด่าน เรียกว่าผ้าแพร เหยียบ ผ้าห่มเหยียบ ผ้าแพรป้อง ผ้าคลุมสำหรับห่มกันหนาว ซึ่งในผ้าที่ใช้เป็นผ้าห่มนั้นเส้นฝ้ายที่ใช้พุ่งจะ ควบพุ่งครั้งละหลายเส้น เพื่อให้ได้ผ้าหนาขึ้นตามการใช้งาน

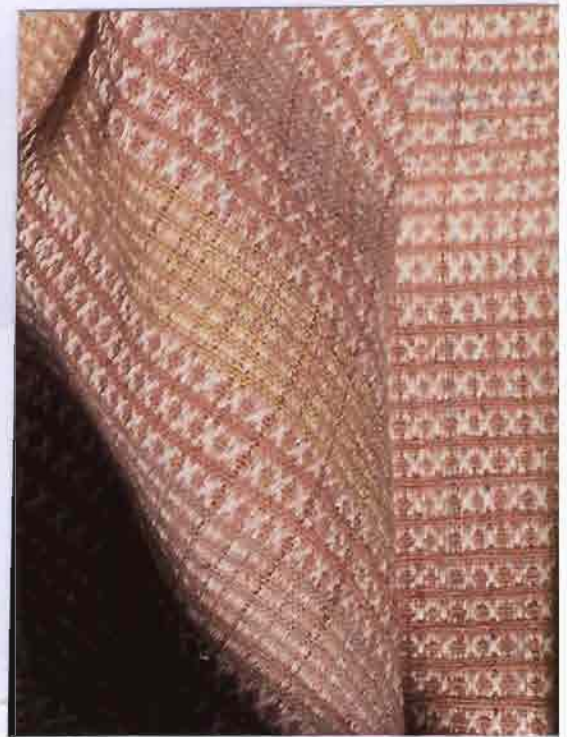
๗. การเก็บจิต เป็นวิธีการเช่นเดียวกับการเก็บเขา แต่มักมีจำนวนเขาดังแต่สี่เขาเป็นต้น ไป และมักจะเป็นเลขคู่ คือ สี่ หก แปด สามสิบ หรือห้าสิบเขา และการยกเส้นในแต่ละเขาจะไม่อยู่ใน กรอบ ๒-๓ เส้นอีกต่อไป แต่จะเกิดจากลายที่กำหนดเป็นหลัก และลายที่เกิดขึ้นต้องเพิ่มเส้นพุ่งเป็นพิเศษ อีกเส้นหนึ่งซ้อนกับเส้นพุ่งพื้นฐานเดิม เพื่อเน้นลวดลายให้เด่นชัดขึ้น และเพิ่มความหนาในผืนผ้า

ผ้าแพรแขว บ้านโพธิ์กาฬสินธุ์ แม่ลายต้นแบบ
ซึ่งต้องเชี่ยวชาญแม่ลายนี้ก่อนจึงจะแตกลายได้
อิสระตามใจนึก ในการจกตลอดลายบนผ้าแพรวาว

จิ้งหรีด

กาฬสินธุ์

ผ้าสองเครือ กลุ่มพรรณไม้
เพื่อการสร้างลายจิตบนเส้นยืน (๒๕๔๖)

ผ้าเจาะป้อง กลุ่มพรรณไม้ (๒๕๔๖)

การทอตีนชั้น กลุ่มโคกภู (๑๕๔๕)
เก็บเขาโดยไม้ต้องใช้โซ่พัน เช่นเดียวกับ
การทอไร้วักของชาวเขา

๘. การจก คือการเพิ่มลวดลายเป็นอิสระใหญ่เล็กในบริเวณต่างๆ ไม่จำกัดสี ไม่จำกัดลาย วิธีการนี้จะเป็นการเพิ่มเส้นด้วยพิเศษลงไปในแถวด้วยพุ่ง สร้างสรรค์ลายด้วยมือในขณะที่ทอขึ้นเลย หรือ บางครั้งอาจมีการเก็บลายไว้ด้วยการเก็บจิตเพื่อให้ได้ลายที่แน่นอน แต่เมื่อเหยียบเขาจิตแล้วจะไม่พุ่ง กระสวยด้วยเพิ่มตลอดแนวหน้าผ้า แต่จะการใช้การเพิ่มสีพิเศษหลากหลายเข้าไปในลายจิตแทนการพุ่ง กระสวยครั้งเดียวในลายจิต โดยทั่วไปมักจะทำให้เป็นเชิงชั้น หรือลวดลายพิเศษบนตัวชิ้นบางส่วน

๙. ผ้าสองเครือ คือผ้ายกดอกจิตขึ้นทางด้วยยืน มีลักษณะคล้ายขมเป็หรือเครื่องหมายคุณ การสืบด้วยทางเครือแบ่งเป็น ๒ เครือ เครือหนึ่งเป็นพื้นสีบุรุษเส้น อีกเครือเป็นเครือดอกสลับซับซ้อนเข้าไป มีเขา ๕ เขา ถือเป็นการทอที่พิเศษกว่าปกติของภาคอีสาน เพราะโดยปกติจะเป็นการยกดอกจิตขึ้น ลายทางเส้นด้วยพุ่ง

๑๐. ผ้าจะป่อง เป็นการกำหนดลวดลายในลักษณะเว้นช่องว่างไม่ให้ด้วยพุ่งด้วยการเก็บ เส้นด้วยทุกครั้ง แล้วทอโดยการบิดเส้นด้วยยืนด้วยมือ ลายผ้าที่ได้จะเป็นรูปหรือชาวบ้านอีสานเรียกว่า “ป่อง” จะเป็นป่องเล็กหรือป่องใหญ่ขึ้นอยู่กับจำนวนเส้นด้วยยืนที่เก็บ โดยปกตินิยมจะป่องบนพื้นผ้าฝ้าย

๑๑. ผ้าทอไม้ใช้ฟืม ชาวอีสานจะใช้วิธีนี้เมื่อทำการทอแถบคั่นขึ้น ทำให้สามารถสร้างลวดลายพิเศษได้บนผ้าแถบแคบๆ ๔-๕ นิ้ว แต่ยังอาศัยก่และตะกอลเช่นเดิม วิธีการนี้จะเป็นวิธีการเดียวกับชาวเขาที่ใช้ก่เอา

ทั้ง ๑๑ วิธีการนี้ คือวิธีการที่มีใช้กันอย่างเชียวชาญในพื้นที่อีสาน ๗ วิธีการแรกจะเป็นวิธีการใช้กันเป็นปกติประจำวัน ๔ วิธีการหลังจะเป็นโอกาสพิเศษ นอกเหนือจากชาวภูไทที่จะทำผ้าจากเป็นปกติประจำวัน

๔.๑.๒ ความหลากหลายของเส้นใย

ในภาคอีสานเส้นใยที่ใช้เป็นหลักจะมีฝ้ายและไหม อีสานเหนือจะเชี่ยวชาญเรื่องการใช้เส้น ฝ้าย เป็นฝ้ายเงินมือเส้นเล็กหรือเส้นใหญ่ตามความต้องการใช้งาน อีสานกลางถึงอีสานใต้จะเชี่ยวชาญการใช้เส้นไหม และบางครั้งใช้ร่วมกันทั้งฝ้ายและไหม ซึ่งมักจะใช้ไหมเป็นเส้นยืนและฝ้ายเป็นเส้นพุ่ง หรือ บางครั้งอาจพบว่ามีการใช้ฝ้ายเป็นเส้นยืน และไหมเป็นเส้นพุ่งก็มีอยู่บ้าง หรือถ้าจิต จก จะใช้ฝ้ายเป็นพื้น และจิตหรือจกด้วยไหม หรือมีการควบฝ้ายไหมร่วมกัน บางครั้งมีการทอสลับกันฝ้ายบ้างไหมบ้าง และเส้นฝ้ายนี้เมื่อเข็นด้วยตัวช่างทอเองจะสามารถกำหนดขนาดเล็กหรือใหญ่ได้เป็นสิบขนาด ส่วนเส้นไหมมีการสาวไหม ๓ ลักษณะหลักๆ คือ ไหมเปลือก ไหมน้อย และไหมสาวเลย ไหมเปลือกหรือไหมดิบ คือเส้นไหมที่สาวก่อน เป็นเส้นใยส่วนนอกของรังไหม ไหมน้อยที่เป็นเส้นเล็กบางกว่านั้นอยู่ด้านใน โดยวิธีการจะสาวไหมนอกให้หมดก่อน และพักรังไหมไว้สาวไหมน้อยร่วมกันภายหลัง ส่วนไหมสาวเลยจะเป็นไหมที่สาวโดยไม่แยกไหมดิบหรือไหมน้อย สาวไปเลยครั้งเดียวจนหมดฝัก ได้เส้นขนาดใหญ่มากกว่าไหมน้อยแต่เล็กกว่าไหมดิบ

ผ้าผืนทอด้วยเส้นไหมผสมฝ้าย
เส้นเล็กผสมเส้นใหญ่ กลุ่มโคกภู
เกิดภายในตัว ขนาดและพื้นผิวที่ต่างกัน

ฝ้ายเงินมือสีขาว สีตุ่น
ฝ้ายมือขาวเมืองเลย (๒๕๔๕)

๖๓ พ.ร.

สีสันทันที่เกิดด้วยการผสมผสานสีหลักทางพุ่งทางขึ้น
ตัดกันเป็นสีใหม่ โดยใช้หลักของการสร้างลวดลาย
แบบตาราง คือมีลายริ้วบนเส้นขึ้นและลายริ้วบนเส้นพุ่ง
เช่นเดียวกับผ้าขาวม้าดั้งเดิม (๒๕๔๕)